

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

3'2019

Виходить чотири рази на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстровано в Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстровано Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. Свідоцтво: серія КВ № 2065 та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР. Перереєстровано Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп.

Президією Вищої атестаційної комісії України включено до наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. – № 1-05 / 7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

О. І. Сафончик

Редакційна колегія:

Л. Р. Біла-Тіунова

К. М. Глиняна

(відповідальний секретар)

Д. О. Колодін

А. Р. Крусян

(заст. голов. редактора)

С. В. Мазуренко

К. Г. Некіт

В. О. Туляков

Г. І. Чанишева

Бернд Візер

Геннадій Чобану

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

Нормативно-правові акти,
розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.
Передрук матеріалів, надрукованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою
Національного університету
«Одеська юридична академія»
17.10.2019 р., протокол № 1

Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. П'юнєрська, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Телефон заст. головного редактора-відповідального секретаря: +38 067 480 23 53
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Здано до набору 10.10.2019.

Підписано до друку 21.10.2019.

Формат 70х108/16.

Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 19,25.

Тираж 100 прим.

Зам. № 0120/36.

Друкарня ВД «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)

вул. Інґлезі, 6/1, м. Одеса, 65101

Тел. +38 (0552) 39-95-80

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

Наукове видання

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 3'2019

Україн., рос., англ. мовами

Одеса • ВД «Гельветика» • 2019

© НУ «Одеська юридична академія», 2019

До авторів і читачів

Редакція запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, студентів, читачів, що цікавляться проблематикою журналу. Матеріали для опублікування подаються (і публікуються) українською, російською і англійською мовами і повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам ВАК України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2009. – № 5. – С. 26–30). Наукова стаття має містити постановку проблеми, оцінку стану літератури, завдання поданого матеріалу по обраній проблемі, висновки і перспективи подальших досліджень. Ліворуч від найменування статті вказується УДК. Обсяг статей, як правило, до 10 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервалу), інші матеріали – до 6 аркушів – у 2 примірниках. Посилання по тексту оформлюються порядковим номером у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською, російською та англійською мовами (всього до 15 рядків). Перелік джерел (література) розташовується після резюме і має містити вихідні дані джерел і сторінку, на яку зроблено посилання.

ДО МАТЕРІАЛІВ ДОДАЮТЬСЯ:

1. ФАЙЛ У ФОРМАТІ MS WORD З НАБОРОМ ТЕКСТУ, який висилається на адресу: yv@yurvisnyk.in.ua

2. СТАТТЯ У РУКОПИСУ – 2 прим.

3. РЕЦЕНЗІЯ-РЕКОМЕНДАЦІЯ особи, що має вчений ступінь за фахом, що відповідає предмету статті, чи відділу, кафедри науково-дослідного, вищого навчального закладу або органу, організації (у формі виписки з протоколу).

4. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи і посада

Поштова адреса, телефони, факс, e-mail

Номер квитанції передплати на журнал (чи дата і місце передплати)

Найменування статті

Автори, на праці яких є посилання в рукопису

Дата відсилення рукопису

5. ЗАЯВКА НА ВИСИЛКУ АВТОРСЬКИХ ПРИМІРНИКІВ (післяплатою – не менше 5).

Резюме і рецензія не подаються за матеріалами для рубрик: «Проблемна ситуація», «Версія», «Публіцистика», «Наукове життя», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

При визначенні черговості публікації матеріалів перевагу мають передплатники журналу

Подані матеріали не рецензуються і не повертаються автору. Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, не приймаються до редагування, публікації і не повертаються автору. Тому після подання матеріалу до публікації доцільно запросити редакцію особисто чи по телефону про дотримання вимог редакції. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

Редакція веде листування тільки на сторінках журналу в рубриках «Проблемна ситуація», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок».

Журнал приймає замовлення на рекламу

ЗМІСТ

РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Ю. Полянський

Військова юстиція в Україні:
проблемні питання..... 5

Є. Стрельцов, Е. Кузьмін

Завдання кримінального
законодавства: українські реалії
та зарубіжний досвід..... 12

А. Запорожченко

Особливості розвитку охорони
здоров'я в Україні 1950-2000 рр..... 18

А. Наконечна

Зумовленість людськими потребами
та інтересами правозастосовчої
і правотлумачної діяльності..... 25

Т. Білоус-Осінь, О. Койчева

Теоретико-правові аспекти
адміністрування земельного
податку..... 31

В. Владишевська

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія
адвокатури як суб'єкт доступу
до професії адвоката..... 38

О. Ганьба

Особливості застосування
трьохрівневої системи методів
наукового пізнання правових відносин
у сфері прикордонної безпеки
України..... 44

М. Косюта

Роль і місце прокуратури України
в суспільстві як суб'єкта
державної влади..... 50

П. Латковський

Принцип транспарентності
бюджету як важлива складова
безпеки держави..... 56

А. Неугодніков

Публічне адміністрування
в сфері охорони здоров'я..... 63

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

А. Крусян

Кодекс адміністративного
судочинства України як джерело
адміністративного процесуального
права: інновації та проблеми..... 70

О. Подцерковний

Про проблеми застосування
податкового законодавства
до конкурентних відносин
за аналогією..... 78

Ю. Бальцій

Система місцевого самоврядування
в пострадянських державах..... 85

П. Гуйван

Феномен якісного законодавства
та визначеності владних
повноважень за європейськими
принципами..... 91

І. Курбатова

Участь прокурора у призначенні
судових експертиз під час
досудового розслідування..... 98

Н. Сергієнко

До питання правового статусу
державного виконавця..... 104

Г. Устінова-Бойченко,

Т. Черниш, Ю. Чабаненко
Правові та процесуальні аспекти
становлення та розвитку інституту
затримання особи у кримінальному
провадженні..... 110

О. Адамова

До питання про поняття
аліментів, аліментних правовідносин
та особливості аліментних
зобов'язань..... 117

О. Анненко, П. Зубаков

Правові аспекти застосування
помилування за законодавством
України..... 123

О. Бобошко

Проблеми покарання неповнолітніх
за кримінальні проступки..... 130

Ю. Рева

Особливості притягнення
до адміністративної відповідальності
за порушення вимог фінансового
контролю..... 139

В. Бібленко

Проблемні питання визначення
родового об'єкту злочинів
проти життя та здоров'я особи..... 146

К. Гуляков
Злочини проти моральності:
визначення родового об'єкту.....151

О. Березніков
Родовий об'єкт злочинів проти миру,
безпеки людства та міжнародного
правопорядку.....155

УКРАЇНА І СВІТ

Р. Еннан
Винаходи як результати науково-
технічної творчості: міжнародний
досвід правової охорони 161

В. Слатвінська
Можливості для внутрішніх водних
шляхів України або перспективи
впровадження E-40 для України
шляхом об'єднання Чорного
й Балтійського морів 169

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

О. Білий
Вина суб'єктів господарювання
як умова відповідальності
за безпеку продукції..... 175

В. Мельник
Международно-правовая
деятельность франкских королей
в первой половине VI века..... 182

А. Кожевникова
Від теорії правової держави до нової
галузі науки – конфліктології.....196

А. Катренко
Структура охороняемого законом
інтересу як правовий аспект.....202

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Л. Чулінда
Круглий стіл на тему
«Конституція
та конституційні цінності».....207

О. Олькіна
Четвертий Всеукраїнський конкурс
наукових робіт імені М. П. Орзіха
«Людський вимір права»..... 213

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

О. Батанов, Б. Пережняк
Цікавий досвід діяльності органів
місцевого самоврядування у сфері
реалізації соціального замовлення.... 216

ПЕРСОНАЛІЇ

70-річний ювілей Є. Л. Стрельцова....218

РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

УДК 344.3(477)

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.927>

Ю. Полянський,

кандидат юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

професор кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІЙСЬКОВА ЮСТИЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Процес реформ в Україні значно прискорився після проведення президентських та парламентських виборів у цьому році. Кардинально оновлюється законодавство в різних сферах життєдіяльності нашої країни. Судово-правова реформа теж отримала потужний поштовх і активно продовжується на всіх рівнях судової та правоохоронної діяльності, в тому числі і в такій найважливішій сфері державності, як національна безпека й оборона.

За час мирного існування незалежної України, на жаль, сформувалася небезпечна ілюзія щодо непотрібності збройних сил, військової підготовки громадян, військової юстиції. Режим фактичної війни на території України поклав край цим ілюзіям. Зараз потребам Збройних Сил України (далі – ЗСУ) логічно приділяється велика увага. Між тим оборонна міць ЗСУ визначається не тільки кількістю військовослужбовців, рівнем їх професіоналізму та майстерності, якістю військової техніки. Боездатність військових частин та підрозділів напряму залежить від стану законності та правопорядку в них. Не варто забувати, що армія – це, перш за все, порядок і дисципліна, а тому для забезпечення боєготовності кожної окремої частини та армії в цілому їй потрібно підтримувати всіма можливими заходами, в тому числі і за участі органів військової юстиції.

Традиційно до органів військової юстиції відносять: військові суди, військову прокуратуру та військову поліцію (в Україні – Військова служба правопорядку). Щодо стану органів військової юстиції в Україні, то сьогодні військові суди вже ліквідовані (2010 р.), військова прокуратура на межі ліквідації, в наявності лише органи Військової служби правопорядку. І це в умовах реальних бойових дій на території нашої країни, стрімкого збільшення кількості військових злочинів і активізації в цілому всієї організованої злочинності. У таких умовах виникає закономірне питання: а чи потрібні взагалі органи військової юстиції України? Щоб відповісти на нього, потрібно зробити короткий історичний екскурс, дослідити міжнародний досвід у цьому питанні та з урахуванням результатів зробити необхідні висновки.

Військові суди діють у незалежній Україні з перших днів, із моменту прийняття Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року. Будучи нащадком радянської судової системи, вони спочатку іменувалися військовими трибуналами. Постановою Верховної Ради України від 03.02.1993 року «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» вони стали іменуватися військовими судами

Між тим 07.07. 2010 р. був прийнятий Закон України «Про судову систему та статус суддів», згідно з яким була істотно змінена судова система України, а підсистема військових судів взагалі повністю ліквідована [2]. На основі цього Закону 14.09. 2010 р. було видано Указ Президента України «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів» [3]. В основі такого рішення була теза про те, що діяльність військових судів суперечить принципам демократії, не відповідає критеріям незалежності суддів під час здійснення правосуддя та положенням Загальної декларації прав людини від 10.12.1948р. і Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятої Радою Європи 04.11.1950 року. Мабуть, істинні причини лежали в іншій площині. У зв'язку із цим виникає таке питання, як можуть діяти військові суди в більшості розвинутих країн, відомих своїми стародавніми демократичними традиціями (США, Великобританія, Франція, Канада, Іспанія – всього близько 40). Світовому співтовариству не відома ні одна розвинута країна, яка б мала сучасні збройні сили, де військові суди були б відсутні або ліквідовані. Варто зауважити, що діяльність військових судів у країнах Європи була предметом аналізу, дискусії та розгляду Постійним Комітетом Ради Європи із прав людини у м. Страсбурзі в червні 2003 року. За результатами роботи (на основі моніторингу та аналізу справ Європейського Суду з прав людини) Постійний Комітет прийняв Меморандум «Судочинство

Протягом останніх декількох років відомі науковці та практики не раз підіймали на сторінках юридичних видань питання про відновлення військових судів у судовій системі України. Більше того, народні депутати України неодноразово надавали проекти законодавчих актів щодо вирішення цього питання. Однак далі обговорення в кулуарах Верховної Ради

України справа не зайшла. А реалії сьогодення – це спочатку антитерористична операція, зараз – операція об'єднаних сил, фактично бойові дії на певних територіях нашої країни, наявність і активна діяльність незаконних озброєних формувань, подальше зростання злочинності серед військових. Усе це потребує подальшого зміцнення ЗСУ і органів військової юстиції, в тому числі і відновлення військових судів. Тільки у цьому разі буде забезпечена безпека нашої країни.

Військові прокуратури функціонують із радянських часів, а питання про доцільність їх існування в Україні не раз поставало на порядку денному. Так, вже на першому етапі новітньої історії незалежної України під час вирішення питання про систему прокурорських органів однією з найперших реформаторських ідей нового керівництва була ліквідація військових прокуратур. Ідею підтримала така впливова на той час така громадська організація, як Комітет солдатських матерів. З урахуванням цих обставин у прийнятому 05.11.1991 р. Законі України «Про прокуратуру» не передбачалося існування військових прокуратур. Лише 30 січня 1992 року Постановою Верховної Ради України № 2076-XII «Про підпорядкування військових прокуратур» все ж було вирішено, що військові прокуратури, дислоковані на території України, з 01 лютого 1992 року будуть підпорядковані Генеральному прокурору України [5]. У 1993 році у змінах до Закону України «Про прокуратуру» було передбачено положення щодо статусу прокурорсько-слідчого складу військових прокуратур як військовослужбовців. У тому ж році проведено реорганізацію військових прокуратур округів, які мали повноваження прокуратур обласного рівня, утворено військової прокуратури регіонів, яким підпорядковувалися військові прокуратури гарнізонів [6].

У 2003 році вже на рівні Генеральної прокуратури України постало питання про доцільність існування як

військових прокуратур взагалі, так і Головного управління військових прокуратур у структурі Генеральної прокуратури зокрема. Було прийнято рішення про ліквідацію галузевого Головного управління з передачею його функцій до інших структурних підрозділів центрального апарату. Оскільки це рішення було абсолютно безпідставним та непередуманим керівництвом Генеральної прокуратури, впродовж року було прийняте рішення про відновлення діяльності Головного управління військових прокуратур.

Задля вдосконалення діяльності військових прокуратур 04 квітня 2011 року вперше за всю історію військової прокуратури України було видано Наказ Генерального прокурора України № 12гн «Про особливості діяльності військових прокуратур». Видання такого наказу підсилювало роль військової прокуратури та її значення. Між тим вже на початку 2012 року знову постало питання про можливу ліквідацію військових прокуратур. І 11 червня 2012 року Генеральним прокурором України було видано Наказ № 100ш, згідно з яким було ліквідовано військові прокуратури, а замість них утворені спеціалізовані прокуратури з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері. Статус цих прокуратур було змінено, оскільки в них вже працювали цивільні прокурори та слідчі [7].

У зв'язку з ускладненням соціально-політичної ситуації в Україні, проведенням АТО у серпні 2014 року діяльність військових прокуратур було відновлено, що в подальшому було відображено в новій редакції Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року. За активної участі відновлених військових прокуратур вдалося значно покращити стан законності правопорядку та дисципліни в ЗСУ.

У 2019 році почався новий етап судово-правової реформи, який відзначається, перш за все, активним оновленням чинного законодавства, в тому числі і щодо організації та діяльності прокуратури. Багато новацій запропоновано

Про формування **Військової служби правопорядку** перші пропозиції були висловлені ще в 1993 році в розробленому Кабінетом Міністрів України проекті Закону України «Про

У правовій періодиці висловлюються також пропозиції щодо створення інших органів військової юстиції. Так,

колишній Головний військовий прокурор А. Матіос запропонував створити в країні Державне бюро військової юстиції у складі департаменту військової юстиції та департаменту військової поліції, їхніх регіональних і місцевих управлінь [13]. Створення в нашій країні ще одного Державного бюро із цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних причин навряд чи можливе та й, мабуть, не має сенсу. Також навряд чи можливо підтримати пропозицію про створення спеціальної військової адвокатури, яка повинна зайняти особливе місце у системі військової юстиції [14]. На наш погляд, реально можлива лише спеціалізація адвокатів із військових злочинів. До речі, і світовий досвід свідчить про те, що в жодній країні світу немає військової адвокатури.

Підсумовуючи все вище викладене, слід зазначити:

1. Оскільки один із найважливіших інститутів держави – її збройні сили – будуються не за адміністративно-територіальним поділом, а розташовані екстериторіально, з урахуванням проведення спочатку антитерористичної операції, а потім операції об'єднаних сил, фактично ж бойових дій, при тому, що частини та з'єднання ВСУ знаходяться в постійному русі, забезпечення законності та правопорядку у військах можливе лише органами військової юстиції, які розташовані теж екстериторіально, таким чином, як і армія.

2. Діяльність ЗСУ регламентується, окрім Конституції України, чинного військового законодавства, ще й великою кількістю підзаконних актів. Це різні статuti, накази, інструкції, директиви, формуляри тощо. Більшість із них мають гриф «секретно». Робота з такими документами, ознайомлення із закритою інформацією має значні організаційні особливості, і достатньо велике коло цивільних прокурорів та суддів не можуть бути допущені до цього. Без належного знання цього вельми специфічного нормативного матеріалу, який ще потрібно мати під рукою, встановити істину у справі прак-

тично неможливо. Крім того, прокурор, суддя повинні добре знати організацію військової служби, добре розуміти технічні питання, розумітися в озброєнні. До цього навряд чи готові цивільні судді та прокурори, а от офіцерський склад військових судів та прокуратур, маючи вищу юридичну освіту, досвід військової служби, розуміючи усі процеси, які відбуваються у військовому середовищі, здатний професійно виконувати свої обов'язки.

3. Належна ефективність військової юстиції, виконання всіх поставлених перед нею завдань будуть забезпечені тільки в разі формування і діяльності тріади військових правоохоронних органів. У військах вже давно діють органи Військової служби правопорядку (в майбутньому – військової поліції), нагляд за законністю діяльності якої повинна здійснювати військова прокуратура. Вона ж повинна забезпечувати ефективне процесуальне керівництво досудовим розслідуванням військових злочинів та вирішувати відповідно до закону інші питання під час кримінального провадження. У такому разі, щоб довести систему військової юстиції до логічного завершення, забезпечити належний рівень законності та правопорядку, військової дисципліни у ЗСУ, потрібно відновити військові суди.

У статті, з урахуванням історичного аспекту проблеми та міжнародного досвіду, розкрито організаційні та функціональні особливості здійснення судової та правоохоронної діяльності у Збройних Силах України. Підкреслено, що оборонна міць збройних сил визначається не тільки кількістю військовослужбовців, рівнем їх професіоналізму та майстерності, якістю військової техніки. Боездатність військових частин та з'єднань напряму залежить від стану законності та правопорядку в них. Тому міжнародний досвід свідчить про те, що в більшості розвинувтих країн, які мають сучасні

збройні сили і які в той же час відомі своїми демократичними традиціями (США, Великобританія, Франція, Канада, Іспанія - всього близько 40), органи військової юстиції успішно діють і виконують завдання зі зміцнення військової дисципліни та правопорядку. Постійним Комітетом Ради Європи з прав людини (м. Страсбург) у червні 2003 р. була взагалі визначена потреба органів військової юстиції, а щодо військових судів висловлена думка про те, що їх наявність у країні не суперечить Конвенції про захист прав людини і її основоположних свобод, а також зобов'язанням держав, які підписали цю конвенцію. Зазначено, що військові суди можуть бути визнані незалежними і неупередженими судами.

Звертається увага на те, що в Україні, в умовах раніше – антитерористичної операції, а зараз – операції об'єднаних сил, а фактично проведення реальних бойових дій на певних територіях країни, на жаль, відбувається процес ліквідації органів військової юстиції. Так, військові суди були ліквідовані ще у 2010 році, й до цього часу не відновлені, хоча це питання вирішувалося на всіх необхідних рівнях органів державної влади, військові прокуратури зараз на межі ліквідації. У наявності лише органи Військової служби правопорядку, але з вельми обмеженими повноваженнями виключно профілактичної спрямованості.

Наведені аргументи на користь подальшого реформування військової юстиції у Збройних Силах України із формуваннями спеціалізованих судових і правоохоронних органів, а саме їх триади у складі військових судів, військової прокуратури та органів Військової служби правопорядку (у майбутньому – військової поліції).

Тільки в такому разі буде реально забезпечений належний рівень законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України.

Ключові слова: особливості організації судової та правоохоронної діяльності у воєнній сфері, реформування, військова юстиція, військові суди, військова прокуратура, військова служба правопорядку, військова поліція.

Polyansky Yu. Military justice in Ukraine: controversial issues

Organizational and functional particularities of judicial and law enforcement activities in Ukrainian Military Forces have been researched in the article within the scope of historical aspects and international experience. It has been emphasized, that strength of military forces is defined not only by quantity of staff, their professionalism, aptitude, quality of military stuff etc. Readiness of troops to oppose threats directly depends on the state of legality and legal order. International experience demonstrated, that in majority of developed countries, that have contemporary military forces and are known as democracies (USA, Great Britain, France, Canada, Spain – about 40 in total) the bodies of military justice reach significant success in strengthening military discipline and order. The Committee of European Council on Human Rights in June 2003 highlighted necessity of military justice bodies, as to the military courts the Committee stated, that their existence did not violate the UN Convention on Human Rights. It was indicated that military courts could be independent and unprejudiced courts.

It's highlighted, that military justice bodies are being currently eliminated even under conditions of antiterroristic operation in Ukraine (currently – Operation of United Forces), and factually under conditions of war at some territories of Ukraine.

Military courts were eliminated in 2010, with no hope for renewal, although this issue has been considered at all levels of state authorities. Moreover, now it's the turn for military prosecution bodies to be eliminated.

In total there left the only Service of Military Order, with reduced capability and functions.

There was provided additional evidence in favor of further Ukrainian military justice reformation by creation of specialized courts and law enforcement bodies: military courts, military prosecution service and future military police. Only in that case necessary lever of legality, legal order and discipline will be obtained in Ukrainian Military Forces.

Key words: particularities of judicial and law enforcement activities in Ukrainian Military Forces, reformation, military justice, military courts, military prosecution service, military police.

Література

1. Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів : Постанова Верховної Ради України від 3 лютого 1993 р. № 2979-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2979-12>.
2. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
3. Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів : Указ Президента України від 14 вересня 2010 р. № 900/2010. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2010>.
4. Тонгій В.В. Моделі систем військових судів у країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. Вип. 2. С. 171.
5. Про підпорядкування військових прокуратур : Постанова Верховної Ради України від 30 січня 1992 року № 2076-XII.

Відомості Верховної Ради України. 1992. № 18. Ст. 228.

6. Богуцький П.П., Плешко Є. А. Прокуратура Одеського військового округу Південного регіону України. Одеса. 2009. С. 55.

7. Руденко М. Спеціалізація як принцип побудови прокурорської системи України (науково-практичний прогноз). Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. № 3. С. 27–32.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури : Закон України від 19 вересня 2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20>.

9. Баганець О. Реформа прокуратури 2019: чого чекати правоохоронцям? URL : https://protocol.ua/ru/reforma_prokuraturi_2019_chogo_chekati_pравоохорontsyam/.

10. Котляренко О. Перспективи реформування військової поліції як складової системи військової юстиції в Україні. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 1. С. 58.

11. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України. Закон України від 8 травня 2002 року. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 32. Ст. 225.

12. Медведько О.І. Проблеми реформування досудового слідства в Україні. Реформування системи правоохоронних органів України та міжнародний досвід трансформації поліції в країнах Центральної та Східної Європи: матеріали міжнародного круглого столу. Київ : Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБОУ, 2006. С. 24–26.

13. Матіос А. Реформування правоохоронних органів у військовій сфері та відновлення системи військових судів як нагальна потреба сьогодення. Вісник прокуратури. 2016. № 8. С. 35.

14. Пахомов В.В., Дегтяр Р.О. Військові суди. Правові горизонти. 2016. С. 184.

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.928>

Є. Стрельцов,

доктор юридичних наук, доктор теології, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
вчений секретар

Південного регіонального наукового центру Національної академії правових наук України,

Е. Кузьмін,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Програма розвитку (реформування) кримінального законодавства багато в чому має об'єктивну необхідність за низкою принципових обставин. Так, із початку 90-років минулого сторіччя в Україні почали відбуватися події, які послідовно вносили в соціальне життя принципові зміни, в першу чергу в політичну та економічну сфери. Це потребувало внесення відповідних змін у систему законодавства в цілому та в кожен таку галузь для нормативного забезпечення цих процесів. Стосувалось це і кримінального законодавства, на яке традиційно покладається завдання охорони найбільш значущих соціальних цінностей. У зв'язку з тим, що законодавство про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс (далі – КК), який ґрунтується на Конституції України та загально-визнаних принципах і нормах міжнародного права (ч.1 ст. 3), основну увагу в цій публікації буде звернено на завдання саме цього кодексу. Взагалі на території України впродовж XX та XXI сторіччя діяли три КК: 1922, 1927 і 1960 років. Нині чинний КК було прийнято у 2001 році. Слід відзначити, що на той час даний КК відображав у своїх нормах ті складні соціальні процеси, які відбувалися в Україні,

і той зміст правосвідомості, який існував у населення і фахівців. Складні політичні та економічні процеси, які відбуваються в Україні в останні роки, не тільки мають значний загальний зміст, а й набувають достатньо динамічного характеру, що потребує залучення в нормативну регламентацію таких процесів. Це потребує внесення відповідних змін до КК, які повинні відображати, з урахуванням предмету та основної функції кримінального законодавства, ці складні процеси, які відбуваються сьогодні.

Ураховуючи, що зміни до КК, які передбачаються (новий КК, нова редакція КК), матимуть не тільки значний, а й багато в чому і принциповий характер, необхідно, у всякому разі з доктринальних позицій, здійснити дослідження основних положень, які характеризують кримінальне законодавство і наявність яких дає змогу зрозуміти сутність такого законодавства, його основні характеристики та ознаки [1].

Одним із основних, безумовно, є визначення завдання кримінального законодавства в цілому, в нашому випадку – визначення такого завдання для КК. Потрібно відзначити, що традиційно у всіх кримінальних кодексах, про які вище згадувалось (1922, 1927,

1969 років і чинний КК 2001 року), його завдання обов'язково визначались. Так, у кожному кодексі вони мали певні відмінності, і це зрозуміло, тому що КК завжди, і це необхідно підкреслити, ведений нормативно-правовим актом, який «збирає» у свою сферу ті суспільно-небезпечні діяння, які, якщо не є антиподами позитивних соціально-правових процесів, які відбуваються в суспільстві, то в усякому разі ускладнюють їх здійснення. Тому політичний устрій, економічна модель, соціальна політика, яка здійснюється в конкретній державі на певних етапах її розвитку, в тому числі і в Україні, має певні відмінності, і коли вони є достатньо значущими, це знаходить своє відображення і у чинному (або, який приймається) на той час КК.

Визначення цього має і суто практичне завдання. Так, чинний КК розпочинається саме з викладення «Завдання Кримінального кодексу України» (ст.1), де закріплюється що «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам» (ч. 1.) [2; 3, 14]. Таке визначення в цілому є обґрунтованим та зрозумілим. Наприклад, до таких положень можливо віднести: словосполучення «правове забезпечення охорони»; види, кількість та порядок розташування об'єктів, що перелічені в означеному формулюванні (адже не всі об'єкти, що «безпосередньо» поставлені під охорону Особливої частини закону про кримінальну відповідальність, зазначені у відповідному переліку); доволі умовне (інколи навіть «штучне») виокремлення «миру та безпеки людства» з-поміж інших об'єктів злочинних посягань, зазначених у визначенні; раціональність використання терміна «запобігання злочинам» (у зв'язку із складнощами його спів-

відношення з такими категоріями, як: профілактика, протидія, боротьба, припинення і т. д.) тощо. Наявність таких положень дає змогу стверджувати про «наявність сумніву щодо реальності поставлених завдань та коректності їх законодавчого визначення» [4, с. 97]. Отже, наявність таких та інших зазначених положень вимагає дослідження завдань КК.

Водночас наше більш широке вхідження у світове товариство, наявність більших можливостей для ознайомлення з міжнародним та зарубіжним кримінальним законодавством, практикою його застосування, доктринальним тлумаченням дає змогу (і, на нашу думку, це є необхідним) ознайомити із визначенням цього важливого положення в зарубіжному кримінальному законодавстві тих країн, які вже довгий час «перебувають» у тому політико-економічному та соціальному становищі, в яке ми прагнемо увійти, або тих країн, які поруч із нами теж намагаються туди увійти.

Саме з урахуванням цих первісних положень проаналізуємо зарубіжний досвід визначення кримінального законодавства, тим більш, що за цілим рядом показників протидія злочинності реально виходить на міждержавний рівень. Починати цей напрямок аналізу потрібно з визначення того, що кримінальне законодавство інших країн, у вигляді кодифікованих нормативно-правових актів або у іншому вигляді, можливо диференціювати на дві основні групи: з визначенням такого завдання і без визначення цього, у всякому разі в тексті такого закону. Причому подальший аналіз свідчить, що у кримінальному законодавстві тих країн, де такі завдання закріплені, вони мають або більш широке, або менш широке визначення. Почнемо із країн, де таке визначення існує в широкому вигляді.

Так, наприклад, згідно зі ст. 2 Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки його завданнями є: забезпечення миру і безпеки людства, охорона прав і свобод людини і громадянина,

Наступна підгрупа із загальної групи, що аналізується, – це низка держав, де таке визначення дається в більш стислому вигляді: Республіка Молдова, Литовська Республіки, Грузинська республіка. Так, згідно зі ст. 2 Кримінального кодексу Республіки Молдова («Цілі кримінального закону») кримінальний закон захищає від злочинів особистість, її права і свободи, власність, навколишнє середовище, конституційний лад, суверенітет, незалежність і територіальну цілісність Республіки Молдова, мир, безпеку людства, а також увесь правопорядок [11]. У свою чергу, відповідно до ст. 1 Кримінального кодексу Литовської Республіки («Призначення Кримінального кодексу Литовської республіки») кримінальний кодекс Литовської республіки є єдиним кримінальним законом, чие призначення – засобами кримінального права захищати права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства і держави від злочинних діянь [11]. Ще більш стисле визначення передбачається у ст. 1 Кримінального кодексу Грузії («Кримінальне законодавство Грузії і його цілі»): «Метою цього Кодексу є запобігання злочинних посягань та охорона правопорядку» [12].

Разом з тим існує й низка зарубіжних країн, у кримінальному законодавстві яких визначення завдань взагалі не передбачається. До них, зокрема, відносяться, наприклад, такі країни, як: Канада, Королівство Данія, Королівство Іспанія, Королівство Нідерландів, Королівство Норвегія, Королівство Швеція, Латвійська Республіка, Республіка Польща, Федеративна Республіка Німеччина, Французька Республіка, Швейцарська Конфедерація, Японська Держава та ін. У таких країнах кримінальні закони, як правило, розпочинаються з визначення термінів, системи законодавства про кримінальну відповідальність, а також із положень стосовно чинності закону про кримінальну відповідальність і т.д. Чому так відбувається у кримінальному законодавстві цих, можливо сказати, більш розвинутих країн? Складне питання, але окремі політико-правові міркування із цього приводу є.

Отже, проведення цього дослідження дає змогу сформулювати декілька аспектів загального висновку. Перший, який є більш формальним, пов'язаний із тим, що згадані нами країни можна розділити на дві загальні групи: де є визначення завдань такого законодавства і де його немає. У свою чергу, в тих країнах, де є таке визначення, воно має вираз у двох видах: більш широке і менш широке визначення, тобто більш стисле. Аналіз визначень завдань кримінального законодавства, що існують, надає можливість відзначити, що традиційним у них є визначення об'єктів охорони кримінального законодавства. Водночас, щодо впливу його застосування на конкретну особу (групу осіб, населення), то виявляється, що тут є розбіжності термінологічного та змістовного характеру.

Завершальний висновок, на нашу думку, повинен підкреслити ідею про те, що завдання кримінального законодавства повинне надавати можливість реалізації двом основним положенням. По-перше, воно повинно,

так би мовити, «оприлюднювати» для всіх положення про те, для чого існує в державі кримінальне законодавство, яке завдання має держава, приймаючи відповідне законодавство. По-друге – закріплення та проголошення завдання кримінального законодавства дає змогу його виконання під час практичного застосування.

Кримінальне законодавство, незалежно від того, в якій формі воно існує (кодифікований нормативно-правовий акт чи низка законів, які передбачають кримінальну відповідальність), завжди має (повинно мати) цілий ряд основних інститутів, які, по суті, визначають зміст, характеристики, ознаки такого законодавства. Причому, по-перше, наявність таких інститутів є обов'язково необхідною, а по-друге, для більш реальної оцінки саме змісту цього законодавства вони повинні бути закріплені в законодавчому визначенні. Одним із таких основних інститутів є завдання кримінального законодавства, тобто те, що призначене для виконання під час застосування саме цього законодавства.

Українське кримінальне законодавство протягом XX–XXI століть мало три КК (1922, 1927 і 1960 років) і КК 2001 року, який діє зараз. Усі вони мали і мають визначення таких завдань. Причому вони мають як спільні ознаки, так і ознаки, які відрізняються. Це виглядає природно, тому що завдання КК на кожному етапі розвитку державності багато в чому є «похідними» від тих загальних політичних, соціально-економічних, правових та інших процесів, які відбуваються на кожному конкретному етапі розвитку державності.

Дослідження, які проводяться із цього приводу, можливо розділити на два основні напрямки. Перший – це дослідження вітчизняного досвіду, сучасного стану кримінального

законодавства та розроблення відповідних проектів законодавства та необхідних рекомендацій. Другий напрямок – проведення порівняльно-правових досліджень, які повинні надати можливість вивчення досвіду зарубіжних країн щодо завдань кримінального законодавства.

Здійснення дослідження саме в порівняльно-правовому напрямку дає змогу сформулювати низку положень. Перше, яке є більш формальним, пов'язане з тим, що країни, кримінальне законодавство яких аналізувалось, можливо розділити на дві загальні групи: де визначення завдань такого законодавства є і де його немає. У свою чергу, в тих країнах, де таке визначення існує, воно має вираз у двох видах: більш широке і менш широке, тобто більш стисле. Аналіз визначень завдань кримінального законодавства, що існують, дозволяє відзначити, що традиційним у них є визначення об'єктів охорони кримінального законодавства. У той же час, відносно впливу його застосування на конкретну особу (групу осіб, населення), слід констатувати, що тут є розбіжності термінологічного та змістовного характеру.

Ще один, більш загальний висновок полягає в тому, що завдання кримінального законодавства повинно надавати можливість реалізації двом основним положенням. По-перше, воно повинно «оприлюднювати» для всіх положення про те, для чого існує в державі кримінальне законодавство, яке завдання має держава, приймаючи відповідне законодавство. По-друге, закріплення та проголошення завдання кримінального законодавства дає змогу його виконання під час практичного застосування.

Ключові слова: правова реформа, завдання кримінального законодавства, завдання кримінального законодавства зарубіжних країн, кримінально-правова доктрина.

Streltsov Ye., Kuzmin E. Criminal legislation objectives: the Ukrainian realities and foreign practice

Criminal legislation, regardless of the form in which it exists (codified normative legal act or a number of laws providing for criminal liability), should always contain a number of basic institutions, which, in essence, determine the content and characteristics of such legislation. Firstly, availability of such institutions is mandatory, and secondly, for a more realistic assessment of the content of this legislation, they should be fixed in the legislative definition. One of these main institutions is the task of criminal law, that is, what is intended to be implemented when applying this particular legislation.

Ukrainian criminal law during the XX–XXI centuries has had three CC (1922, 1927 and 1960) and the current Criminal Code of 2001. All of them contained a definition of such tasks. Moreover, they have both common signs and signs that differ. This looks natural, because the task of the Criminal Code at each stage of the development of statehood is, in many ways, a “derivative” of the general political, socio-economic, legal and other processes that occur at each specific stage of the development of statehood.

Research conducted on this issue can be divided into two main areas. The first is a study of domestic experience, the current state of criminal law and the development of relevant draft legislation and the necessary recommendations. The second direction is conducting comparative legal studies, which should provide an opportunity to study the experience of foreign countries regarding the tasks of criminal law.

Conducting research in the comparative legal aspect allows formulating a number of provisions. The first, which is more formal, is connected with the fact that the

countries whose criminal legislation was analyzed can be divided into two general groups: countries where definitions of tasks of criminal legislation is available and where is not. In turn, in those countries where the definition of tasks of the criminal law exists, it is worded either in a broader or a less broad, a shorter forms. An analysis of the existing definitions of criminal law tasks allows noting that they traditionally describe the objects of protection of the criminal law. At the same time, regarding the impact of its application on a specific person (group of persons, population), it is observed discrepancies of a terminological and substantial nature.

Another, more general, conclusion is that the task of criminal law allows for the implementation of two main provisions. The first position: the task of criminal law "announces" what for the criminal law exists in the state, what tasks the state sets by adopting the relevant legislation. Second: the formulation and proclamation of the task of the criminal law allows it to be implemented in practical application.

Key words: legal reform, tasks of the criminal law, tasks of the criminal law of foreign countries, criminal law doctrine.

Література

1. Стрельцов Є. Яке кримінальне законодавство ми хочемо – бажано або мусимо – повинні мати в Україні: точка зору. Юридичний вісник України, № 39 (1264), 27 вересня – 3 жовтня 2019; Юридичний вісник України, № 40 (1265), 4-10 жовтня 2019 року.
2. Стрельцов Є. Злочин і покарання: зовсім не апологетичні роздуми. Юридичний Вісник України. № 44, 1-7 листопада 2019; № 45 (1270), 8-14 листопада 2019.
3. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення:

20.11.2019).

4. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

5. Куц В. Завдання Кримінального кодексу України та засоби їх виконання: від ілюзій до реалій. Юридична Україна. 2014. № 6. С. 97–102.

6. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики : Закон Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года № 787-IQ. URL : http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353#pos=508;-39 (дата обращения: 22.11.2019).

7. Уголовный кодекс Республики Армения : Закон Республики Армения от 29 апреля 2003 года № 3P-528. URL:<http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus> (дата обращения: 22.11.2019).

8. Уголовный кодекс Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. URL : https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252 (дата обращения: 22.11.2019).

9. Criminal Code of Turkish Republic passed on 26.09.2004 № 5237. URL : <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/tr/tr171en.pdf> (date of access: 22.11.2019).

10. Уголовный кодекс Республики Узбекистан : Закон Республики Узбекистан от 22.09.1994 № 2012-XII. URL: <http://lex.uz/docs/111457> (дата обращения: 22.11.2019).

11. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики от 14 марта 1997 года. URL : <http://ru.china-embassy.org/rus/zfhz/zgflyd/t1330730.htm> (дата обращения: 22.11.2019).

12. Уголовный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 18 апреля 2002 года № 985-XV. URL : <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата обращения: 22.11.2019).

13. Уголовный кодекс Грузии : Закон Грузии от 22 июля 1999 года № 2287-вс. URL : <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата обращения: 22.11.2019).

УДК 340.15(477)«1950/90»:(351.77:613/614)
DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.930>

А. Запороженко,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ 1950–2000 РР.

У реконструкції минулого вагоме значення має вивчення особливостей різних складників суспільного буття надто такої проблеми як розвиток охорони здоров'я. Проблему охорони здоров'я в Україні у ХХ ст. досліджено лише частково, фрагментарно. Енциклопедичні видання подають загальну характеристику означеної проблеми [1, 2, 8]. В академічному виданні «Історія української культури» містяться окремі розділи відповідного спрямування, де висвітлюються особливості розвитку та наводяться фактологічні дані [3, 4].

Півною аналітичністю відзначається матеріал Ю. Лісіцина [5]. У статті автор спробує виокремити послідовність і комплексно показати особливості розвитку охорони здоров'я у другій половині ХХ ст., починаючи із післявоєнного періоду.

Основні напрями подальшої відбудови та відновлення медико-санітарної мережі в республіці були визначені п'ятирічним планом (1946–1950 рр.). Завдання, поставлені урядом, передбачали не лише відновлення довоєнного рівня медичного обслуговування, а й подальший розвиток та покращення діяльності медико-санітарної мережі. Виконанню поставлених завдань повинна була сприяти реформа медичної мережі. Причиною здійснення реформи стала відсталість рівня надання медичної допомоги у поліклініках і на лікарських дільницях порівняно зі стаціонарами та лікарнями, що було пов'язано з недостатньою практичною кваліфікацією поліклінічних лікарів.

Система окремої діяльності лікарень і поліклінік не забезпечувала якісне послідовне лікувально-профілактичне забезпечення населення. Важливим і доречним організаційним заходом в умовах відновлювального періоду стало об'єднання лікарень і поліклінік в єдині медичні заклади [1, с. 381]. Відповідно до поставлених завдань були визначені основні напрями реформи: поліпшення рівня матеріального забезпечення та якості медичного обслуговування; підвищення практичної кваліфікації поліклінічного лікаря до рівня кваліфікації лікаря стаціонару; раціональніше використання ліжок у стаціонарах; зменшення діагностичних помилок в амбулаторіях; зменшення кількості летальних випадків. Проведення реформи повинно було стати новим етапом розвитку радянської системи охорони здоров'я.

Складність виконання цього завдання була пов'язана перш за все з тим, що проведення реформи відбувалося у важких умовах післявоєнної відбудови. Успішніше реформування відбувалося у містах. Проведена в рамках реформи реорганізація медичних закладів усіх рівнів та впровадження нових підходів у справі медичної допомоги населенню принесли позитивні результати, позаяк зросла кількість лікарняних закладів. Як у містах, так і в сільській місцевості значно підвищився професійний рівень лікарів та середнього медперсоналу.

У 1946–1950 рр. у республіці було закладено фундамент для подальшого розвитку та прогресу в галузі меди-

чини, що дозволило у майбутньому вивести її на досить високий рівень, особливо в наближенні медицини до потреб населення. Реформа, здійснена в 1947 р., сприяла не лише відновленню медичних закладів, а й значному підвищенню професійного рівня лікарів, що позитивно вплинуло на рівень надання медико-профілактичної допомоги населенню України та на процес ліквідації медико-санітарних наслідків війни.

На початок 50-х рр. XX ст. ліжковий фонд медичних закладів України був в основному відновлений. У поліклінічну службу впроваджувався диспансерний метод, у медичну практику запроваджувалися нові лікувальні засоби й методи, розширювалася спеціалізована медична допомога, широко розгорнулося лікарняне будівництво. Для підвищення кваліфікації й правильного використання кадрів було введено систему атестації лікарів. Серед трагедій, пережитих радянськими медиками, одна з найбільших — так звана «справа лікарів» 1953 р. За задумом ініціаторів ця справа загрожувала надзвичайно тяжкими наслідками не тільки тим, хто мав стосунок до неї, а й досить широкому колу осіб. Лише смерть Й. Сталіна і пов'язане з цим замішання у «верхах» затримали розвиток справи і дали їй зворотний хід.

Починаючи з 60-х рр. в Україні розгорнулося будівництво великих лікарень для забезпечення потреби населення у всіх видах висококваліфікованої медичної допомоги. Будівництво багатoproфільних центрів сприяло розвитку спеціалізованої медичної допомоги, інтенсивний розвиток якої вимагав серйозної перебудови вищої медичної освіти — від підготовки лікарів загального профілю до підготовки спеціалістів з окремих галузей медицини. Основи законодавства про охорону здоров'я 1969 р. стали узагальнюючим актом з основними правовими документами [8, с. 104]. В документі вперше на рівні закону був узагальнений і закріплений досвід у сфері охорони здоров'я, накопичений за майже

піввіковий період діяльності радянської охорони здоров'я.

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо дальшого поліпшення охорони здоров'я народу» (1977 р.) було визначено широку програму будівництва поліклінік, великих багатoproфільних лікарень, пологових будинків, дитячих поліклінік, дитячих санаторіїв та інших медичних закладів. Були встановлені завдання щодо створення й виробництва нової медичної техніки. У вирішенні завдань охорони здоров'я вагоме місце належало розробленій у країні концепції організації первинної медичної допомоги. Пріоритет профілактики у створенні системи первинної медичної допомоги дав змогу ефективно розв'язати такі проблеми як ліквідація віспи, чуми, холери, істотно знизити захворюваність на інші інфекційні хвороби.

Профілактичний напрям радянської охорони здоров'я забезпечувався в державних масштабах проведенням таких важливих заходів як охорона довкілля, у тому числі санітарна охорона атмосферного повітря, землі, водоймищ, кордонів, оздоровлення умов праці, побуту й відпочинку населення, що були передбачені санітарним законодавством. Дотримання санітарних норм і правил контролювалося санітарно-епідеміологічною службою, серед населення проводилася санітарно-освітня робота. Розвиток і поглиблення наукових досліджень у галузі теоретичної і клінічної медицини зумовили необхідність виділення вузьких медичних спеціальностей. Українські радянські вчені-медики у співпраці з інженерами зробили суттєвий внесок у наукове, діагностичне та лікувальне медичне приладобудування [3, с. 729].

З середини 70-х рр. XX ст. почалося зниження темпів економічного зростання. Це відбилося на всіх галузях народного господарства, у тому числі й на системі охорони здоров'я, фінансування якої проводилося за залишковим принципом. Частка бюджетних

На теренах України працювало 15 медичних вузів, 99 медичних училищ, які щороку випускали тисячі лікарів і середнього медперсоналу. На кожні 300 осіб населення припа-

У 80-ті рр. минулого століття кожен житель України звертався за лікарською допомогою в середньому 10 разів на рік, що є показником надто високим. Щодо таких масштабних почи-нань, як загальна диспансеризація всіх жителів України, яка мала на меті раннє виявлення захворювань і профі-лактику, то вони не виправдали споді-вань, бо залишилися більше в царині ідеологічній, ніж практичній і не були забезпечені необхідними ресурсами. Вдалішими були спроби налагодження

диспансеризації за окремими захворюваннями, такими як туберкульоз, ревматизм, інфарктна хвороба. Так, було створено ефективну службу диспансеризації, лікування і реабілітації хворих, які перенесли інфаркт міокарда. Якщо не в такому вже далекому минулому майже 80% пацієнтів після інфаркту міокарда не поверталися до активного життя, то у 80-ті рр. ті самі 80% після проходження повного курсу науково-обґрунтованих заходів реабілітації поверталися до роботи та повноцінного життя [4, с. 749]. Досить ефективною зарекомендувала себе служба швидкої та невідкладної медичної допомоги.

Важливим етапом розвитку швидкої допомоги стало створення бригад для надання спеціалізованої допомоги хворим, а також будівництво спеціальних лікарень швидкої допомоги у великих містах України: Києві, Донецьку, Запоріжжі, Миколаєві, Харкові, Сімферополі. В Україні радянської доби працювали видатні вчені ще дорадянського формування: Ф. Яновський, М. Волкович, Д. Заболотний, О. Корчак-Чепурківський, В. Воробйов, М. Стражеско, В. Данилевський, О. Богомолец, В. Чаговец, Л. Громашевський, В. Філатов, О. Палладін, М. Губергріц та багато інших, а згодом славнозвісні лікарі М. Амосов, Л. Мала, О. Шалімов, А. Ромоданов та інші, яким довелося пройти випробування війною. Їхні досягнення визнані всім світом, а створені ними інститути і клініки заклали підвалини нових напрямів у вітчизняній медицині.

У XX ст. на розвиток медицини та охорони здоров'я вплинуло усвідомлення загальної небезпеки розв'язання Третьої світової війни, об'єднання зусиль прогресивних сил для запобігання війнам, ядерній катастрофі, загрозі екологічної катастрофи, демографічній і продовольчій проблемам. З ініціативи учених-медиків виник міжнародний рух «Лікарі світу за запобігання ядерній війні» [7, с. 542]. Одним із співголів цього руху став відомий радянський і російський кардіолог,

Герой Соціалістичної праці, лауреат Ленінської і Державних премій СРСР, Міністр охорони здоров'я СРСР, випускник Київського медичного інституту ім. О.О. Богомольця (1953 р.) академік Є. Чазов, удостоєний Нобелівської премії миру (1985 р.).

У незалежній Україні з 1991 р. розпочався період формування нормативно-правових засад охорони здоров'я у нових соціально-економічних умовах. У 1992 р. були прийняті Основи законодавства України про охорону здоров'я. У Конституції України (1996 р.) проголошено право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. У 1993 р. створено Академію медичних наук України. Трансформації у соціально-економічній сфері супроводжувалися погіршенням фінансування охорони здоров'я та інших соціальних програм. Система охорони здоров'я України перестала відповідати основним сучасним вимогам – забезпечувати збереження й зміцнення здоров'я народу, гарантувати доступність і якість кваліфікованої медичної допомоги, що викликало необхідність її реформування. Необхідність системного підходу до планування та здійснення реформ обумовила розробку Концепції розвитку охорони здоров'я населення України, яка визначила принципи і шляхи реформування галузі на сучасному етапі й стала стратегією розбудови на майбутні роки.

З урахуванням реального стану здоров'я населення було визначено фактичні потреби в основних видах медичної допомоги, уточнено штатні нормативи лікувально-профілактичних закладів. Було проведено впорядкування й оптимізацію ліжкового фонду, що дало можливість змінити структуру витрат на безпосереднє забезпечення лікувально-діагностичного процесу. При цьому поліпшилися показники використання лікарняних ліжок, знизився рівень госпіталізації, збільшилася середня зайнятість стаціонарних ліжок, скоротилася середня тривалість перебування хворих у лікарнях,

зменшилися ресурсні витрати галузі. Рационалізації використання лікарняних ліжок сприяв розвиток денних стаціонарів при амбулаторно-поліклінічних закладах і стаціонарів удома.

Стратегічними завданнями кадрової політики було визначено вдосконалення системи кадрового забезпечення галузі з урахуванням сучасних соціально-економічних умов та реальних потреб; запровадження в установленому порядку укладання трудового договору на умовах контракту з керівниками закладів охорони здоров'я, а в подальшому – з усіма медичними працівниками; реорганізацію системи планування і розподілу кадрового потенціалу у співвідношенні «лікар – медичний працівник середньої ланки» шляхом збільшення кількості працівників середньої ланки; реформування ступеневої медичної і фармацевтичної освіти; здійснення підготовки фахівців за новими спеціальностями; розширення підготовки сімейних лікарів – лікарів загальної практики; розроблення нових державних стандартів вищої медичної та фармацевтичної освіти, освітньо-професійних програм і засобів уніфікованої оцінки рівня знань медичних і фармацевтичних працівників; удосконалення системи підготовки медичних сестер, розроблення і реалізацію програми розвитку сестринства, розширення функцій медичних сестер відповідно до світового досвіду.

Оптимізації лікувально-профілактичної допомоги сприяло впровадження ефективних медичних технологій, розроблення стандартів діагностики та лікування, створення системи забезпечення і контролю за якістю медичної допомоги на основі стандартів лікування, сертифікації та атестації медичних працівників, акредитації і ліцензування закладів охорони здоров'я. Враховуючи пріоритетність охорони материнства й дитинства, діяльність галузі спрямовувалася на забезпечення прав жінок і дітей в усіх сферах життєдіяльності, соціальну підтримку молодих сімей, охорону праці жінки, роз-

виток індустрії дитячого харчування, удосконалення служб репродуктивного здоров'я, забезпечення належного рівня медичної допомоги під час вагітності та пологів. Особлива увага приділялася створенню умов для зміцнення фізичного, психічного та соціального благополуччя дітей і молоді, розвитку мережі оздоровчих закладів та закладів дозвілля.

Удосконалювалася структура положових і дитячих закладів, покращувалося оснащення їх сучасною лікувально-діагностичною апаратурою. Важливу роль у розбудовних процесах галузі забезпечував потужний науковий потенціал охорони здоров'я України. Актуальні проблеми медицини вирішували 35 інститутів Академії медичних наук України і 22 наукових заклади Міністерства охорони здоров'я України. Наукові дослідження з актуальних проблем медицини і охорони здоров'я проводилися також і у вищих навчальних закладах. Огляд історичної спадщини розвитку охорони здоров'я в Україні свідчить про складний шлях, пройдений нею. На цьому шляху система охорони здоров'я зазнавала як успіхів, так і невдач, пов'язаних із низкою зовнішніх і внутрішніх чинників, проте свою головну функцію – забезпечення населення доступною медичною допомогою – вона виконала.

«Кожне століття в історії нашої держави має свій неповторний вигляд. XX століття відрізняється від попередніх особливим динамізмом, масштабом подій і якістю змін. Жовтневе збурення 1917 р., перемога над нацизмом у Другій світовій війні, розпад СРСР, політ людини в космос, створення ООН, розщеплення атома, поява телебачення, комп'ютера та інтернету, відкриття геному людини та принципу клонування клітини – це фрагментарне планетарне тло, на якому розвивалася українська нація: зі своєю першою спробою здобути власну державність, із колективізацією й голодомором, із Чорнобилем, проголошенням незалежності, з без'ядерним статусом

та повільним, але неспростовним відродженням» [6, с. 8].

Загалом до важливих напрямів досліджень учених ХХ – початку ХХІ ст. належать синтетична теорія еволюції, хромосомна теорія спадковості, вчення про імунітет, учення про вищу нервову діяльність, психоаналіз, учення про стрес, адаптаційний синдром і хвороби адаптації, концепція про внутрішні захисні сили організму, соціально-етичні проблеми генної інженерії, вчення про здоровий спосіб життя, громадське здоров'я і біостатистику тощо [5].

У період української державності було створено централізований орган управління медичною справою. Довоєнний період характеризується утвердженням профілактичного напрямку в діяльності системи охорони здоров'я України, широким впровадженням диспансерного методу, розвитком дільнично-територіального принципу, поєднанням медичного обслуговування за місцем проживання з обслуговуванням промислових робітників на підприємствах. Майбутні студії доповнять формування чіткого розуміння та особливостей розвитку охорони здоров'я у ХХІ ст.

У статті зроблено спробу показати особливості розвитку охорони здоров'я в Україні у другій половині ХХІ ст. Історичний аналіз зазначеного спрямування розпочинається з післявоєнного періоду. Відбудова та відновлення медико-санітарної мережі в республіці були визначені п'ятирічним планом. Виконанню поставлених завдань повинна була сприяти реформа медичної мережі. Важливим організаційним заходом стало об'єднання лікарень і поліклінік у єдині медичні заклади.

Починаючи з 60-х рр., в Україні розгорнулося будівництво великих лікарень для забезпечення потреби населення у всіх видах висококваліфікованої медичної допомоги. Основним правовим документом були Основи законодавства про охорону здоров'я

1969 р. У вирішенні завдань охорони здоров'я вагоме місце належало розроблений у країні концепції організації первинної медичної допомоги.

З середини 70-х рр. почалося зниження темпів розвитку охорони здоров'я, фінансування якої проводилося за залишковим принципом. У 80-х рр. система охорони здоров'я все помітніше відчувала труднощі, пов'язані з недостатнім фінансуванням і екстенсивним механізмом розвитку. Потрібні були серйозні зміни в системі фінансування, впровадження нових економічних методів управління охороною здоров'я. Спроби проведення окремих економічних експериментів у сфері охорони здоров'я не дали очікуваних результатів. Вдалими були спроби налагодження диспансеризації за окремими захворюваннями.

У незалежній Україні з 1991 р. розпочався період формування нормативно-правових засад охорони здоров'я у нових соціально-економічних умовах.

Ключові слова: охорона здоров'я, медицина, медична допомога, профілактика, відбудова, реформа, лікарня, поліклініка.

Zaporozhchenko A. Features of health protection development in Ukraine 1950–2000

Health development in Ukraine in the second half of the twentieth century F.Ya. Stupak O.O. Bogomolets national medical university, Kyiv, Ukraine Abstract This article seeks to illustrate the features of health care in Ukraine in the second half of the twentieth century. Historical analysis indicated direction starting from the post-war period. Rebuilding and restoring health network in the country by five-year plan. Carry out its mission was to promote the reform of medical network.

An important event was the organizing association hospitals and clinics in the only medical facilities. Since the 60's.

Ukraine unfolded in the construction of large hospitals to ensure the needs of people in all kinds of high quality medical care. The main legal instrument were the basis of the legislation on health care in 1969 in addressing the challenges of health an important place in the country belonged developed the concept of primary health care. Since the mid 70's.

Began slowing down the development of health care financing is conducted as a residual. In the 80's. Health care system more noticeable experienced difficulties related to insufficient funding and extensive development mechanism. We needed a major change in the funding system, new economic management of public health. The attempts of some economic experiments in health care was not given the expected results. Were more successful attempts to improve clinical examination for certain diseases.

In independent Ukraine from 1991 started the process of formation of regulatory and legal framework of

health care in the new socio-economic conditions.

Key words: health, medicine, medical care, prevention, recovery, reform, hospital, clinic.

Література

1. Большая медицинская энциклопедия. Т. 8. М. : Сов. энц., 1978. С. 357–429.
2. Большая медицинская энциклопедия. Т. 26. М. : Сов. энц., 1985. С. 30–37.
3. Історія української культури: у 5-ти томах. Т. 5. Кн. 3. К. : Наук. думка, 2012. 948 с.
4. Історія української культури: у 5-ти томах. Т. 5. Кн. 4. К. : Наук. думка, 2013. 942 с.
5. Лисицын Ю.П. История медицины. М. : ГЭОТАР-Медиа, 2011. 400 с.
6. Литвин В.М., Смолий В.А., Шпаковатий М.І. Україна: XX століття. У 2-х книгах. К. : Альтернативи, 2002 1880 с.
7. Сорокина Т.С. История медицины. М. : Академия, 2004. 560 с.
8. Українська радянська енциклопедія. Т. 8. К. : УРЕ, 1982. С. 104.

А. Наконечна,
асистент кафедри теорії та філософії права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

ЗУМОВЛЕНІСТЬ ЛЮДСЬКИМИ ПОТРЕБАМИ ТА ІНТЕРЕСАМИ ПРАВОЗАСТОСОВЧОЇ І ПРАВОТЛУМАЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Складником будь-якої правозастосувальної діяльності є тлумачення (з'ясування і роз'яснення) правозастосовчим органом змісту застосовуваної ним юридичної норми. При цьому важливе, а іноді й вирішальне значення у цій діяльності має врахування можливого впливу правозастосовчого акта на стан задоволення певних потреб та інтересів безпосереднього адресата правозастосування (а також і деяких інших суб'єктів). Є підстави припустити, що чим точніше і частіше відображені (і названі) потреби (інтереси) адресата правозастосування, тим більш вірогідним буде вплив на них такої діяльності.

Проаналізувавши поширені в юридичній науці дефініції поняття «правозастосування» автором було сформульоване таке його визначення: правозастосовча діяльність — це владно-регулятивна діяльність повноважних суб'єктів, яка полягає у прийнятті персоніфікованого рішення щодо конкретних осіб, яке спрямоване на задоволення людських потреб та інтересів і полягає у встановленні взаємних прав і обов'язків цих суб'єктів, що реалізовуватимуть відповідну юридичну норму. Автор акцентує увагу саме на потребі спрямованість правозастосовчої діяльності.

Нині набуває певного практичного значення виявлення частоти згадування у правозастосовчих актах різноманітних людських потреб та інтересів. Адже будь-яка правозастосовча діяльність має своїм остаточним призначенням задоволення певних людських потреб та інтересів тих чи інших суб'єктів соціуму. При цьому особливої уваги заслуговує судові правозастосування, що є одним із різновидів правозастосовчої діяльно-

сті. З цією метою автором було проведено відповідне дослідження на матеріалах правозастосовчої діяльності низки вищих судових органів України. Воно здійснювалося за допомогою методу кількісного аналізу, що дозволяє встановити, як часто певні правозастосовчі органи аргументують свої рішення посиланням на ті чи інші людські потреби та інтереси. Такі «посилання» у свою чергу можуть свідчити про потребу спрямованість правозастосовчих рішень.

Емпіричною базою для дослідження слугували: 1) постанови Верховного Суду України (2015–2017 рр.), 2) рішення Конституційного Суду України (2015–2017 рр.). Це зумовлено тим, що перший як найвищий орган у системі судустрою України, а другий як єдиний орган конституційної юрисдикції вирішують найскладніші та найактуальніші питання юридичної практики. Спершу було визначено загальну кількість вживання терміно-понять «потреба» та «інтерес» у всіх досліджуваних актах зазначених органів за вказаний період. Після цього такі показники їхнього вживання було класифіковано за різновидами за такими двома критеріями:

1) сфера життєдіяльності суб'єктів (особистісні, економічні, політичні, у сфері соціального захисту, культурно-духовні потреби та інтереси),

2) суб'єкт-носії потреб та інтересів (індивідуальні, колективні, індивідуально-колективні). Наостанок за цими критеріями було підраховано загальну кількість показників вживання терміно-понять «потреба» та «інтерес» у всіх досліджених правозастосовчих актах.

Результати дослідження відображені у таблицях 1 і 2.

Таблиця 3

Кількісні показники вживання терміно-понять «потреба» («інтерес») у правозастосовних актах за сферою життєдіяльності суб'єктів					
Різновиди потреб (інтересів)	Постанови ВСУ			Рішення КСУ	
	2015	2016	2017	2015	2016
особистісні	7 випадків (23.12.2015 р. № 6-327цс15 (2 випадки), 16.12.2015 р. № 6-2510цс15 (2 випадки), 18.11.2015 р. № 6-187цс15 (2 випадки), 04.11.2015 р. № 6-734цс15)	4 випадки (20.01.2016 р. № 6-2808цс15, 03.02.2016 р. № 6-885цс15, 10.02.2016 р. № 6-2250цс15, 02.03.2016 р. № 6-308цс15)	6 випадків (19.04.2017 р. № 6-3057цс16 (2 випадки), 29.03.2017 р. № 6-3104цс16 (2 випадки), 13.03.2017 р. № 6-147цс17 (2 випадки))	-	3 випадки (01.06.2016 р. № 2-рп/2016 (п. 22), 08.06.2016 р. № 3-рп/2016 (п. 21), 08.09.2016 р. № 6-рп/2016 (п. 22))
економічні	1 випадок (07.10.15 р. № 6-573)	4 випадки (13.01.2016 р. № 6-3019цс15, 17.02.2016 р. № 6-1171цс15, 24.03.2016 р. № 6-1009цс15, 06.04.2016 р. № 6-312цс16)	2 випадки (12.04.2017 р. № 6-487, 05.04.2017 р. № 6-399цс17)	-	1 випадок (08.06.2016 р. № 4-рп/2016 (п. 22))
політичні	6 випадків (23.12.2015 р. № 6-377цс15, 09.12.15 р. № 6-1426цс15, 02.12.2015 р. № 6-1707цс15, 25.11.2015 р. № 6-913цс15, 11.11.2015 р. № 6-2187цс15, 21.10.2015 р. № 6-106цс15)	3 випадки (27.01.2016 р. № 6-477цс15, 16.03.2016 р. № 6-30цс15, 30.03.2016 р. № 6-107цс16)	7 випадків (24.04.2017 р. № 6-2885цс15 (2 випадки), 22.03.2017 р. № 6-2967цс16, 01.03.2017 р. № 6-3139цс16, 22.02.2017 р. № 6-17цс17, 01.02.2017 р. № 6-2360цс16, 16.01.2017 р. № 6-2552цс16)	-	4 випадки (01.06.2016 р. № 2-рп/2016 (п. 3), 08.06.2016 р. № 4-рп/2016 (п. 22), 01.07.2016 р. № 5-рп/2016 (п. 22), 08.09.2016 р. № 6-рп/2016 (п. 22))
у сфері соціального захисту	-	-	-	-	-
культурно-духовні	-	-	-	-	-

Таблиця 4

**Кількісні показники вживання терміно-понять «потреба» («інтерес»)
у правозастосовчих актах за суб'єктом-носієм**

Різновиди потреб (інтересів)	Постанови ВСУ			Рішення КСУ		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017
колективні	3 випадки (23.12.2015 р. № 6-377цс15, 16.12.2015 р. № 6-2510цс15, 09.12.15 р. № 6-1426цс15)	2 випадки (27.01.2016 р. № 6-477цс15, 17.02.2016 р. № 6-1171цс15)	8 випадків (12.04.2017 р. № 6-487, 19.04.2017 № 6-3057цс16 (2 випадки), 05.04.2017 р. № 6-399цс17, 29.03.2017 р. № 6-3104цс16 (2 випадки), 13.03.2017 р. № 6-147цс17 (2 випадки))	-	3 випадки (08.06.2016 р. № 4-рп/2016 (п. 22), 01.07.2016 р. № 5-рп/2016 (п. 22), 08.09.2016 р. № 6-рп/2016 (п. 22))	-
індивідуальні	4 випадки (02.12.2015 р. № 6-1707цс15, 25.11.2015 р. № 6-913цс15, 18.11.2015 р. № 6-187 цс15 (2 випадки))	5 випадків (13.01.2016 р. № 6-3019цс15, 10.02.2016 р. № 6-2250цс15, 02.03.2016 р. № 6-308цс15, 30.03.2016 р. № 6-107цс16, 06.04.2016 р. № 6-312цс16)	7 випадків (24.04.2017 р. № 6-2885цс15 (2 випадки), 29.03.2017 р. № 6-3104цс16 (2 випадки), 22.02.2017 р. № 6-17цс17, 01.03.2017 р. № 6-3139цс16, 16.01.2017 р. № 6-2552цс16)	-	2 випадки (01.06.2016 р. № 2-рп/2016 (п. 22), 08.09.2016 р. № 6-рп/2016 (п. 22))	-
індивідуально-колективні	8 випадків (23.12.2015 р. № 6-327цс15 (2 випадки), 16.12.2015 р. № 6-2510цс15 (2 випадки), 11.11.2015 р. № 6-2187цс15, 04.11.2015 р. № 6-734цс15, 21.10.2015 р. № 6-106цс15, 07.10.2015 р. № 6-573)	4 випадки (20.01.2016 р. № 6-2808цс15, 03.02.2016 р. № 6-885цс15, 24.03.2016 р. № 6-1009цс15, 16.03.2016 р. № 6-30цс15)	5 випадків (22.03.2017 р. № 6-2967цс16, 13.03.2017 р. № 6-147цс17 (2 випадки), 01.02.2017 р. № 6-2360цс16, 16.01.2017 р. № 6-2552цс16)	-	3 випадки (01.03.2016 р. № 6-3139цс16, 08.06.2016 р. № 3-рп/2016 (п. 21), 08.06.2016 р. № 4-рп/2016 (п. 22))	-

З поданих таблиць можна зробити висновки про те, що:

– за сферою життєдіяльності найчастіше згадуються особистісні (20 випадків) та політичні (20 випадків) потреби й інтереси порівняно з економічними (8 випадків). Це зумовлено тим, що саме вони найчастіше не задовольняються або задовольняються не повною мірою. Особистісні потреби та інтереси виражають індивідуальність особи (особливості характеру, думок, свідомості, поведінки), її автономію. Дуже часто іншими людьми чиниться вплив або тиск власне на свідомість індивіда, крім того думки і погляди людей можуть ущемлюватися внаслідок певних обставин. Політичні потреби та інтереси відображають можливість людини брати участь у формуванні органів державної влади та місцевого самоврядування, у визначенні та здійсненні їх політики, а відтак вони теж часто можуть зазнавати обмежень. Згадки ж про потреби й інтереси у сфері соціального захисту та культурно-духовні у постановах ВСУ та рішеннях КСУ за досліджуваний період (2015–2017 рр.) взагалі не виявлені.

– за суб'єктом-носієм найпоширенішими є згадки про потреби й інтереси індивідуально-колективні (20 випадків) на відміну від суто індивідуальних (18) та колективних (16 випадків). Це можна пояснити тим, що вони

порівняно з виключно колективними та індивідуальними завжди пов'язані із конкретною ситуацією, яка і є предметом регулювання правозастосовчих судових рішень.

Автор вважає, що потребує прояснення одне важливе питання: що повинен робити інтерпретатор, коли він зустрічається з конфліктом тлумачень? Коли норма наділена двома смислами? Чи може бути здійснено вибір між ними з повним ігноруванням потребо-аксіологічної проблематики?

Твердження про те, що правила («канони») тлумачення приводять до єдиної правильної відповіді, насправді є вкрай [досить] проблематичним. Нижче наведено короткий список взаємовиключних правил тлумачення [1, с. 37–38].

Коротко кажучи, там, де гносеологія себе вичерпує, початок бере аксіологія. За таких обставин інтерпретаційної (сміслової) колізії суд вирішуватиме справу на підставі аналізу потреб, які задовольнятимуться першим і другим тлумаченням. Якщо перше тлумачення буде мати корисний соціальний ефект, а друге ні, то вибір передбачити нескладно. Коли ж суду доведеться оцінювати питому вагу у задоволенні потреб першим і другим тлумаченням, то його рішення ухвалюватиметься на користь більш вагомого.

Правило	Протилежне правило
Граматика і пунктуація повинні розумітись в звичайному смислі	Суди не зв'язані правилами граматики, якщо вбачають в положенні закону неточність чи помилку
Звичайним словам треба надавати звичайного значення, а технічним – технічного	Якщо контекст чи інші міркування свідчать про протилежний намір законодавця, прості слова можуть мати технічний смисл, і навпаки
Не можна упускати окремі слова з тлумачення, наче вони не несуть смислового навантаження	Слова в контракті, що цілковито не сумісні з його смислом, повинні бути упущені
Інтерпретація, за якою закон залишається чинним, повинна мати перевагу над тією, при якій закон втрачає чинність	Інтерпретація, за якою закон залишається чинним, повинна мати перевагу над тією, при якій закон втрачає чинність, тільки якщо це не суперечить наміру договірних сторін

Стаття присвячена аналізу форм впливу людських потреб та інтересів на правозастосовчу та правотлумачну діяльність, а саме: а) матеріальне спричинення такої діяльності, б) формування їх змістовної спрямованості.

Розглянуто сутність поняття правозастосовчої діяльності, яка полягає у тому, що це владно-регулятивна діяльність повноважних суб'єктів, яка полягає у прийнятті персоніфікованого рішення щодо конкретних осіб, яке спрямоване на задоволення людських потреб та інтересів і полягає у встановленні взаємних прав і обов'язків цих суб'єктів, які реалізовуватимуть відповідну юридичну норму. Окрім цього, визначено кількісні показники згадування у правозастосовчих актах терміно-понять «потреба» та «інтерес»:

— За сферою життєдіяльності найчастіше згадуються особистісні (20 випадків) та політичні (20 випадків) потреби й інтереси порівняно з економічними (8 випадків). Це зумовлено тим, що саме вони найчастіше не задовольняються або задовольняються не повною мірою. Особистісні потреби та інтереси виражають індивідуальність особи (особливості характеру, думок, свідомості, поведінки), її автономію. Дуже часто іншими людьми чиниться вплив або тиск власне на свідомість індивіда, крім того думки і погляди людей можуть ущемлюватися внаслідок певних обставин. Політичні потреби та інтереси відображають можливість людини брати участь у формуванні органів державної влади та місцевого самоврядування, у визначенні та здійсненні їх політики, а відтак вони теж часто можуть зазнавати обмежень. Згадки ж про потреби й інтереси у сфері соціального захисту та культурно-духовні у постановках ВСУ та рішеннях КСУ за досліджуваний період (2015–2017 рр.) взагалі

не виявлені.

— За суб'єктом-носієм найпоширенішими є згадки про потреби й інтереси індивідуально-колективні (20 випадків) на відміну від суто індивідуальних (18) та колективних (16 випадків). Це можна пояснити тим, що вони порівняно з виключно колективними та індивідуальними завжди пов'язані із конкретною ситуацією, яка зазвичай і є предметом регулювання правозастосовчих судових рішень.

Ключові слова: правозастосовча діяльність, правозастосовчий акт, правотлумачна діяльність, потреба, інтерес.

Nakonechna A. Dependence of the law-enforcement and law-interpreting activity upon the human needs and interests

The article is dedicated to the analysis of impact of human needs and interests upon the law-enforcement and law-interpreting activity, mainly: a) material conditioning of such activity, b) formation of their semantic orientation.

The article considers the essence of the notions of the law-enforcement activity, which is that it is the government-regulating activity of the authorized subjects which is constituted by the making of personified decision as to certain persons which is aimed at the satisfaction of human needs and interests and in the determination of mutual rights and obligations of such subjects which will realize the corresponding legal norm. Besides, the quantitative indexes are determined of mentioning such notions as the “need” and “interest” in the law-enforcement acts. Thus,

— according to the sphere of vital activity the most frequently mentioned are the personal (20 instances) and political (20 instances) needs and interests. This is conditioned by the fact that they are most frequently not satisfied or only partially

satisfied. The personal needs and interests reflect the person's individuality (traits of character, thoughts, consciousness, behavior), its autonomy. And quite frequently the other people make impact or pressure on the consciousness of an individual, besides, the thoughts and views of the people can be discriminated due to certain circumstances. Political needs and interests reflect the possibility of the state and local government in the determination and enforcement of their politics, and, thus, they also can be frequently discriminated;

– according to the subject-bearer, the needs and interests classified as

individually-collective are the most widely used (19 instances). This can be explained by the fact that they as compared to exclusively collective and individual ones are always connected with the specific situation, which is usually the subject of regulating the law-enforcement judicial decisions.

Key words: Law-enforcement activity, law-enforcement act, law-interpreting activity, need, interest,

Література

1. Benson R. *The Interpretation Game: How Judges and Lawyers Make the Law*. Durham, North Carolina: Carolina Academic Press, 2008. 204 p.

Т. Білоус-Осінь,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. Койчева,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ПОДАТКУ

Одним із чинників, який впливає на фінансову систему держави, є формування дієвих норм законодавства у сфері земельного оподаткування. Останнім часом національна земельна політика зазнала докорінних змін, які стосувалися зарахування плати за землю до місцевих податків, підвищення податкових ставок, скасування деяких пільг тощо. У зв'язку з цим доцільним є аналіз вітчизняної системи земельного оподаткування земельним податком, оскільки він дасть змогу виявити існуючі недоліки діючої системи оподаткування, причини виникнення цих недоліків, а також окреслити шляхи їх усунення.

Необхідність аналізу стану земельного оподаткування опосередковано також нестабільністю законодавства та реформою децентралізації державної влади в Україні. Незважаючи на дослідження правової природи земельного податку, історії його застосування на території України та особливостей складу цього податку, залишаються невизначеними порядок справляння земельного податку, визначення грошової нормативної вартості землі та участь у цьому процесі органів місцевого самоврядування, державної фіскальної служби та інших органів державної влади. Саме тому метою статті є окреслення особливостей адміністрування та стягнення земельного податку в Україні та визначення пріо-

ритетних напрямів поліпшення цього процесу.

Доходи від оподаткування землі є невід'ємним джерелом наповнення державного та місцевого бюджетів. При цьому можливим є застосування різних підходів до цього. Загалом земельне оподаткування може бути виражено через такі категорії: податок на землю (capital profit tax), податок на купівлю та реєстрацію землі (purchase and registration tax), податок за користування землею ("real estate tax") [1, с. 19]. Всі зазначені види земельного оподаткування реалізуються в Україні з урахуванням особливостей, які обумовлено діючою правовою системою та розвитком суспільних відносин.

У незалежній Україні систему земельного оподаткування було започатковано відповідно до положень Закону України «Про плату за землю», яким плату за землю було віднесено до загальнодержавних податків, що стягуються у вигляді земельного податку або орендної плати [2]. З прийняттям Податкового кодексу України плату за землю віднесено до місцевих податків (виходячи з того, що плата за землю є обов'язковим платежем у складі податку на майно, що, в свою чергу, відповідає п. 10.1.1. Податкового кодексу України), який справляється у формі земельного податку або орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності [3].

вартістю є те, що збір інформації, аналіз та оцінку нерухомості здійснює державний кадастровий орган, який має представництва по всій країні, а ринкову вартість визначають через різні установи: реєстраційні, оціночні, страхові компанії тощо [6, с. 158].

Відповідно до ст. 271 Податкового кодексу України базою оподаткування земельним податком є нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до закону, та площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено [3]. Таким чином законодавцем використано комбінований підхід до визначення бази земельного податку. Натомість процедура визначення нормативної грошової оцінки земельних ділянок не є формалізованою, позаяк окремі етапи її здійснення не врегульовано або частково врегульовано. Внаслідок неоднозначності правового регулювання спостерігається низька взаємодія органів, які проводять нормативну грошову оцінку із органами місцевих державних адміністрацій та органами місцевого самоврядування, із фіскальними органами.

Припустимо, що процедура нормативної грошової оцінки земельних ділянок складається зі:

1) стадії ініціювання проведення нормативної грошової оцінки конкретної земельної ділянки. На цій стадії органи місцевого самоврядування, органи місцевих адміністрацій, фізичні та юридичні особи відповідно до державних стандартів, норм та правил ініціюють проведення грошової оцінки конкретної земельної ділянки в обов'язковому порядку або на власний розсуд, визначають осіб, які будуть розробниками документації із землеустрою [7] (до зазначених осіб можна віднести юридичних осіб, які повинні володіти необхідним технічним і технологічним забезпеченням, у їх складі повинні працювати за основним місцем роботи не менше двох сертифікованих інженерів-землевпорядників, які є відповідаль-

ними за якість робіт із землеустрою; та фізичних осіб-підприємців, які володіють необхідним технічним і технологічним забезпеченням та є сертифікованими інженерами-землевпорядниками, відповідальними за якість робіт із землеустрою [8]);

2) проведення землевпорядної діяльності. На цій стадії розробниками документації із землеустрою здійснюються дії, які направлено на отримання необхідної документації. Звертаючись до Закону України «Про землеустрій», бачимо, що до землевпорядної документації віднесено затверджені в установленому порядку текстові та графічні матеріали, якими регулюється використання та охорона земель державної, комунальної та приватної власності, а також матеріали обстеження і розвідування земель, авторського нагляду за виконанням проектів тощо;

3) затвердження нормативної грошової оцінки конкретної земельної ділянки. Суб'єктом, який здійснює затвердження грошової оцінки земель, є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин. Яким чином здійснюється подання документації із землеустрою до цього органу законом не встановлено. Натомість зазначено, що від імені замовника документації передача відомостей здійснюється її розробником, якщо інше не встановлено договором (відповідальності для розробників земельної документації за неподання документації до Державного агентства земельних ресурсів України та/або до Державного фонду документації із землеустрою не передбачено).

Відповідно до Закону України «Про державний кадастр» органи державної влади (крім Верховної Ради України) та органи місцевого самоврядування у строк не пізніше п'яти робочих днів після прийняття рішення про затвердження документації із землеустрою і технічної документації з оцінки земель, яка згідно з цією статтею є підставою для внесення відомостей до Державного земельного кадастру, нада-

ють центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, відповідно до їх компетенції засвідчені копії вказаних рішень для внесення відповідної інформації до Державного земельного кадастру [9].

Таким чином, документація із землеустрою потребує обов'язкового затвердження органами місцевого самоврядування або органами державної влади. Виникає запитання: чому законодавством не передбачено порядку та строків передачі розробниками документації із землеустрою до вказаних органів? Слід також зауважити, що далі повинен наступати не менш важливий етап – унесення землекористувачами, які мають у платному користуванні сформовану земельну ділянку, змін до договору оренди землі в частині зміни розміру орендної плати. Отже п. 1 ст. 288 Податкового кодексу України визначено, що підставою для нарахування орендної плати є договір оренди земельної ділянки. [3]. Відповідності до положень ст. 19 Конституції України посадові особи та органи місцевого самоврядування повинні діяти у рамках та у спосіб, передбачений законом [10]. Згідно положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [11] та Земельного кодексу України [12] внесення змін до існуючих договорів оренди земельної ділянки відбувається шляхом затвердження таких змін на пленарному засіданні відповідної місцевої ради.

На практиці ж виникає проблема, коли орендарі земельної ділянки після зміни нормативної грошової оцінки (яка повинна відбуватися раз на п'ять років, тобто зміни мають систематичний характер) не звертаються для внесення змін у договір оренди земельної ділянки у встановленому земельним законодавством порядку, а самостійно декларують знижені зобов'язання (відносно не зміненого договору оренди земельної ділянки) щодо сплати орендних платежів. Не дотримання встановленого порядку зменшення орендних

ментації з оцінки земель центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин. Розробники документації із землеустрою несуть відповідно до закону відповідальність за неподання документації із землеустрою до органів місцевого самоврядування або органів державної влади.

Наступною проблемою, яка негативно впливає на оподаткування земельним податком, є відсутність вільного доступу до єдиної інформаційної бази про наявні земельні ділянки. Хоча Державний земельний кадастр містить необхідну інформацію про об'єкт земельного податку, проте доступ до нього у фіскальних органів та органів місцевого самоврядування, державних місцевих адміністрацій є обмеженим. За загальними підставами доступ до Державного земельного кадастру може здійснюватися в режимі читання у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [9]. Станом на теперішній час такий порядок не визначено. Доцільним є забезпечення вільного доступу для органів місцевого самоврядування та органів державної влади до відомостей, які містяться в Державному земельному кадастрі, що дозволить систематизувати та уніфікувати відомості про наявні земельні ділянки та їх власників – можливих платників земельного податку.

Наступним елементом структури земельного податку є його ставка, яка залежить від того, чи проведено нормативну грошову оцінку землі чи ні. Так, ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлюється у розмірі не більше 3% від їх нормативної грошової оцінки, для земель загального користування – не більше відсотка від їх нормативної грошової оцінки, а для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3% та не більше відсотка від їх нормативної грошової оцінки. Ставка податку за земельні ділянки, розташовані за межами населених пунктів, встановлюється у розмірі не більше

5% від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області, а для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3% та не більше 5% від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області [3].

Корисним досвідом для України щодо встановлення ставки земельного податку є досвід Німеччини. Так, у Німеччині земельний податок є основним джерелом надходжень до місцевих бюджетів. Ставка земельного податку складається з двох частин: встановленої в централізованому порядку та надбавки общин, розмір якої залежить від стану місцевого бюджету. Загальна ставка податку коливається у межах 0,6–3,1% [13, с. 55]. Застосування такого підходу в Україні дозволить регулювати ставку земельного податку залежно від потреб відповідної територіальної громади. Концепція, за якої нарахування та стягнення поземельного податку здійснюється органами місцевого самоврядування, а адміністрування його здійснюють податкові органи, до компетенції яких належить визначення бази оподаткування [14, с. 190], є далекоглядною ціллю для України, проте децентралізація державної влади повинна поступово створити умови, за яких органам місцевого самоврядування буде надано не лише декларативні права щодо земельного податку, але й реальні механізми впливу на його стан та адміністрування.

Одним із важелів такого впливу також може бути реалізація прав у галузі земельних відносин, які передбачено для органів сільських, селищних, міських рад та їх виконавчих органів. Зокрема, ст. 12 Земельного кодексу України до повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст віднесено і право обмеження або тимчасової заборони (зупинення) використання земель громадянами і юридичними особами у разі порушення ними вимог земельного законодавства.

Крім того, підставою припинення права користування земельною ділянкою є систематична несплата земельного податку або орендної плати (ст. 141) [12].

Систематична несплата земельного податку або орендної плати означає несплату податку більше ніж один раз. Натомість фактичним початком діяльності особи як платника плати за землю є подання першої декларації. Якщо її не подано у визначених законом випадках, то це буде несплатою земельного податку, але рис систематичності це порушення не набуде.

З урахуванням того, що нарахування фізичним особам сум податку проводиться контролюючими органами (за місцем знаходження земельної ділянки), які надсилають (вручають) платникові за місцем його реєстрації до 1 липня поточного року податкове повідомлення-рішення про внесення податку за встановленою формою [3], у разі відсутності податкового повідомлення-рішення наявність порушення норм податкового законодавства фізичною особою буде спірним. Відповідно до п. 285. 2 Податкового кодексу України центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин та у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, у сфері будівництва, щомісяця, але не пізніше 10 числа наступного місяця, а також за запитом відповідного контролюючого органу за місцезнаходженням земельної ділянки подають інформацію, необхідну для обчислення і справляння плати за землю, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [3]. Станом на теперішній час такий порядок не визначено. Таким чином, у разі відсутності необхідної інформації для обчислення і справляння плати за землю податок на землю взагалі може бути не визначеним. При цьому під грубим порушенням умов сплати земельного податку або орендної плати необхідно вважати будь-які умисні дії або бездіяльність платників податку на

рівень взаємодії між органами, які встановлюють земельний податок та органами, які його справляють.

Проаналізовано підходи до способів визначення земельного податку через категорії «податок на землю», «податок на купівлю та реєстрацію землі», «податок за користування землею». Запропоновано шляхи вдосконалення процедури нормативної грошової оцінки земельної ділянки та визначення порядку подання інформації, необхідної для обчислення бази плати за землю.

Доцільним вважається доповнення Закону України «Про землеустрій» ст. 26 таким змістом: «Подання документації із землеустрою до органів місцевого самоврядування та державних органів влади для затвердження документації із землеустрою від імені замовника документації здійснюється її розробником, якщо інше не встановлено договором» та ст. 28 такого змісту: «Розробники документації із землеустрою несуть відповідно до закону відповідальність за неподання документації із землеустрою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, для внесення відомостей до Державного земельного кадастру від імені замовника».

Ключові слова: адміністрування, земельний податок, плата за землю, база оподаткування, документація із землеустрою.

Bilous-Osin T., Koicheva O.
Theoretical and legal aspects
of administrating of land tax

The desire to become an integral part of the European community demands from Ukraine to comply with certain requirements and to conform to the established standards. One of the criteria for compliance is the developed economy, which ensures the interests of the state as a whole and of each member of society separately. For many years our state has been trying to take its

“place in the sun” where all its citizens will do well, and everyone will be able to meet his or her needs, despite the fact that they all are different. Ukraine, like almost all post-Soviet states, refers to developing countries, and this factor must necessarily be taken into account when building the modern economy of the country.

That is why the relevance of land taxation is undeniable. The article deals with the problems, which related to the administration of land tax in Ukraine. During the study, attention was paid to the inconsistency of the provisions of the legislation governing the administration of the land tax, and low level of interaction between the authorities that establish the land tax and the authorities that administer it. Approaches to the methods of determining land tax are analyzed using categories “capital profit tax”, “purchase and registration tax”, “real estate tax”.

Propose ways to improved the procedure of regulatory monetary valuation of land and determine the order of submission of information, which needed to calculate the basis of payment land tax. It is considered appropriate to supplement Law of Ukraine “On Land Management” with article 26 such content: “Submission of documentation on land management to local authorities and state authorities, for approval of land management documentation on behalf of the customer of the documentation is carried out by its developer, unless otherwise specified in the contract” and article 28 such content: “Developers of land management documentation are responsible under the law for not submitting land management documentation to the central executive authority responsible for lyse the state policy in the field of land relations for entering information in the State land cadastre on behalf of the customer”.

Key words: administration, land tax, land payment, tax base, land management documentation.

Література

1. Land in Europe: prices, taxes and use patterns Luxembourg : Office for Official Publications of the European Union, 2010. p. 60
2. Про плату за землю : Закон України від 03.07.1992 р. № 2535-XI. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 38. Ст. 560. (втрата чинності від 01.01.2011 р.).
3. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 556.
4. Land and Property Tax: United Nations Human Settlements Programme. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.gltn.net/jdownloads/GLTN%20Documents/land-property-tax_a-policy-guideeng2011.pdf.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 7-8. Ст. 506.
6. Павлій А.С. Аналіз зарубіжного досвіду побудови систем земельного оподаткування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 7. Ст. 157-160.
7. Про оцінку земель Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 15. Ст. 229.
8. Про землеустрій Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 282.
9. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011р. № 3613-VI. Офіційний вісник України. 2011. № 60. Ст. 64.
10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Офіційний вісник України. 1997. № 25. Ст. 20.
12. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3. Ст. 27.
13. Клименко О.В. Податкова система Федеративної Республіки Німеччина. Збірник матеріалів всеукраїнської наукової конференції 23-24 квітня 2004 р. Частина 2. К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. Ст. 55-57.
14. Поляк А.В. Досвід місцевого оподаткування Німеччини та його використання в процесі реформування податкової системи України. Вісник Запорізького національного університету. 2014. № 4(1). Ст. 188-194.

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.933>

асистент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПРОФЕСІЇ АДВОКАТА

захист від кримінального обвинувачення. З огляду на це особливої уваги потребує питання набуття права на заняття адвокатською діяльністю, оскільки від професійності, компетентності та моральності адвоката залежить якість реалізації кожного громадянина такого права.

Питання набуття права на заняття адвокатською діяльністю врегульовано у розділі II Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Зокрема, особа, яка виявила бажання стати адвокатом, повинна відповідати вимогам, зазначеним у статті 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: мати повну вищу юридичну освіту; володіти державною мовою; мати стаж роботи в галузі права не менше двох років; скласти кваліфікаційний іспит; пройти стажування (крім випадків, встановлених законом); скласти присягу адвоката України; отримати свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю [1].

Метою статті є комплексне дослідження місця й ролі кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури як суб'єкта доступу до адвокатської діяльності та внесення пропозиції щодо удосконалення законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність.

1) особа, яка виявила бажання стати адвокатом, звертається до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури за місцем проживання із заявою про допуск до складання кваліфікаційного іспиту;

2) кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури, перевіривши відповідність особи вимогам, установленим законом, приймає одне із рішень: допуск особи до кваліфікаційного іспиту або відмову в допуску;

3) у разі прийняття позитивного рішення особа складає кваліфікаційний іспит;

4) кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури безоплатно видає свідоцтво про складання кваліфікаційного іспиту особі, яка склала кваліфікаційний іспит, протягом десяти днів із дня його складання;

5) рада адвокатів регіону видає направлення на проходження стажування;

6) проходження стажування під керівництвом адвоката-керівника стажування;

7) за результатами стажування керівник стажування складає звіт про оцінку стажування та направляє його раді адвокатів регіону;

8) за оцінкою результатів стажування рада адвокатів регіону приймає рішення про видачу особі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю або про продовження стажування на строк від одного до трьох місяців;

9) особа, стосовно якої радою адвокатів регіону прийнято рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, не пізніше тридцяти днів із дня прийняття цього рішення складає перед радою адвокатів регіону присягу адвоката України;

10) особі, яка склала присягу адвоката України, радою адвокатів регіону у день складання присяги безоплатно видаються свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та посвідчення адвоката України.

Особливий науковий та практичний інтерес становлять питання допуску, організації та оцінювання кваліфікаційного іспиту. Організація та проведення кваліфікаційного іспиту здійснюється кваліфікаційною палатою кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури регіонів. У своїй діяльності кваліфікаційно-дисциплінарні комісії керуються засадами відкритості, гласності, законності, незалежності, об'єктивності, колегіальності прийняття рішень та їх обов'язковості [2].

Члени кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури обираються конференцією адвокатів регіону з числа адвокатів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років, а адреса робочого місця яких знаходиться відповідно в Автономній Республіці Крим, області, місті Києві, місті Севастополі і відомості про яких включено до Єдиного реєстру адвокатів України строком на п'ять років. Так, у Польщі адвокатський (екзаменаційний) іспит проводиться екзаменаційними комісіями зі стажування при Міністрі юстиції. Членів екзаменаційних комісій призначають зі спеціалістів у галузі права, задіяних в іспиті, знання та досвід яких є запорукою справедливого перебігу іспиту [3].

У Російській Федерації кваліфікаційний іспит для отримання права на заняття адвокатською діяльністю організовується та проводиться кваліфікаційною комісією адвокатської палати. Кваліфікаційна комісія формується в кількості 13 членів комісії за такими нормами представництва: 7 адвокатів від адвокатської палати (за умови наявності стажу роботи не менше 5 років), 2 представники від територіального органу юстиції, 2 представники від законодавчого органу державної влади, 2 суддів [4].

Допуск до професії адвоката в Азербайджанській республіці здійснює Кваліфікаційна комісія Колегії адвокатів (розділ I) [5]. Кваліфікаційна комісія здійснює діяльність у складі дев'яти членів, включаючи трьох адвокатів, суддів і вчених-правознавців. Адвокати-члени кваліфікаційної комісії призначаються президією колегії адвокатів, судді-члени цієї комісії – Верховним судом Азербайджанської Республіки, інші три члени кваліфікаційної комісії, які є вченими-правознавцями, призначаються відповідним органом виконавчої влади.

У цьому контексті слід зауважити, що за радянських часів в Українській РСР питанням визначення рівня професійних знань осіб, які мали намір

займатися адвокатською діяльністю, займалися атестаційні палати кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури. Формування таких комісій здійснювалося не тільки за участі адвокатів (атестаційна палата створювалася у складі 11 членів, серед яких було 4 адвокати, 4 судді та по одному представнику від Ради Міністрів Республіки Крим, обласної, Київської і Севастопольської міських Рад народних депутатів, управління юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласної, Київської і Севастопольської міської державної адміністрації, відділення Спілки адвокатів України) [6], тобто вказану структуру навряд чи можна було назвати адвокатським самоврядуванням.

Як зазначають окремі науковці, адвокатський корпус може формуватися виключно самими ж адвокатами. Це і належить до традицій адвокатури. Інший спосіб формування адвокатського корпусу допускає участь у цьому процесі осіб, що не є адвокатами. Це так звані представники громадськості: наукові та педагогічні працівники в галузі права, депутати законодавчих органів. У цьому варіанті можна знайти раціональне зерно, якщо вважати таких не адвокатів представниками громадянського суспільства. Ці люди можуть висловлювати лише сторонню думку про доцільність прийняття в адвокати кандидатів, тобто мати право дорадчого голосу [7, с. 276]. З цього приводу справедливо зазначає Н. Анікіна, що «виключно адвокати можуть краще за інших оцінити знання претендента, зрозуміти, чи відповідає особа вимогам, які необхідні для здійснення адвокатської діяльності, чи зможе вона на високому професійному рівні надавати правову допомогу» [8, с. 288].

У цьому аспекті Д.П. Фіолевський слушно зауважує, що «Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» значно підвищив статус адвокатури шляхом подальшої демократизації цього інституту в Україні та суттєвого посилення її незалежності. Одним із

радикальних кроків є виведення кваліфікаційно-дисциплінарних комісій з-під контролю виконавчої влади і передача функції формування самоврядних органів адвокатури в руки самих адвокатів» [9, с. 269].

Першим кроком на шляху до реалізації права на отримання статусу адвоката є звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури регіону за місцем проживання із заявою про допуск до складання кваліфікаційного іспиту. Разом із заявою слід подати письмову згоду на обробку персональних даних, проведення перевірки повноти та достовірності повідомлених відомостей та ряд документів (зокрема, про підтвердження набуття вищої освіти, стаж роботи в галузі права, про реєстрацію місця проживання тощо). Вирішення питання про допуск до складання кваліфікаційного іспиту приймається на засіданні КДКА без участі заявника. За результатами розгляду заяви та доданих до неї документів кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури приймає одне із таких рішень: про допуск особи до складання кваліфікаційного іспиту або про відмову в допуску особи до його складання.

Особа, стосовно якої прийнято рішення про допуск до складання кваліфікаційного іспиту, у встановлений КДКА строк, але у будь-якому випадку не пізніше дня, що передуює даті складання кваліфікаційного іспиту, зобов'язана внести на банківський рахунок комісії плату за складання кваліфікаційного іспиту у розмірі, встановленому Радою адвокатів України. На виконання вказаних вимог останньою було прийнято рішення «Про встановлення плати за складання кваліфікаційного іспиту» від 03.02.2017 р. № 5 та встановлено плату за складання кваліфікаційного іспиту у розмірі трьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб, установлених законом на день подання особою заяви про допуск до складання кваліфікаційного іспиту. На сьогоднішній день ця сума становить 5 763 грн.

Слід визнати таким, що відповідає принципам організації й діяльності адвокатури, встановлення плати за складання кваліфікаційного іспиту та направлення цих коштів на фінансування адвокатури. При цьому адвокатська спільнота реалізує право на самостійне визначення шляхів вирішення потреб адвокатури, не порушуючи права й свободи інших осіб, зокрема тих, хто виявив намір вступити в адвокатську корпорацію [10].

Кваліфікаційний іспит складається з двох частин: письмового іспиту та усного іспиту, який полягає у виявленні теоретичних знань у галузі права, історії адвокатури, адвокатської етики особи, яка виявила бажання стати адвокатом, а також у виявленні рівня її практичних навичок та умінь у застосуванні закону. Після успішного складання кваліфікаційного іспиту претендент в адвокати отримує свідоцтво про складання кваліфікаційного іспиту, яке дійсне протягом трьох років із дня його складання.

З огляду на те, що метою кваліфікаційного іспиту є, в першу чергу, перевірка претендента на заняття адвокатською діяльністю практичних навичок та вмінь правильно застосовувати закон, пропонується запровадити наступний порядок проходження стажування: складання вступного іспиту на адвокатське стажування, власне стажування та складання кваліфікаційного іспиту. За результатами вступного іспиту можна оцінити реальний рівень теоретичної підготовки майбутнього адвоката, правильно скласти індивідуальний план та програму проходження стажування з урахуванням «сильних та слабких сторін» кожного претендента, щоб як слід підготувати його до майбутньої професії. Після успішного складання вступного іспиту, проходження стажування доцільно скласти кваліфікаційний іспит як кінцевий етап допуску до заняття адвокатською діяльністю. Саме така черговість дасть можливість оцінити на кваліфікаційному іспиті знання та навички, необхідні

адвокату, здобуті під час проходження стажування. Доречно зауважити, що така практика існує в Польщі, Республіці Білорусь та Молдові.

Конституція України закріплює право кожного на професійну правничу допомогу, делегуючи цю функцію інституту адвокатури. Для формування високоморальних та професійних представників адвокатської спільноти має суттєве значення забезпечення законності, прозорості, відкритості, рівності всіма суб'єктами та на всіх етапах доступу до адвокатської діяльності.

Автором здійснено порівняльно-правове дослідження правового статусу учасників процедури набуття статусу адвоката, які наділені відповідним комплексом прав, обов'язків та повноважень щодо забезпечення та реалізації права на доступ до професії адвоката в Україні та в країнах пострадянського простору.

Одним із органів адвокатського самоврядування, який безпосередньо бере участь у формуванні кадрового складу адвокатури, є кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури. Статтю присвячено комплексному дослідженню питання місця і ролі кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури у світлі набуття права на заняття адвокатською діяльністю. Проаналізовано чинне законодавство в частині доступу до професії адвоката, порядку організації, складання та оцінювання кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні.

Метою статті є комплексне дослідження місця й ролі кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури як суб'єкта доступу до адвокатської діяльності в Україні та аналогічних органів адвокатського самоврядування країн пострадянського простору, серед яких Азербайджанська Республіка, Російська Федерація.

profession of lawyer, procedure of organization, conducting and passing the qualification exam for obtaining the right to practice law in Ukraine.

Ключові слова: набуття права на заняття адвокатською діяльністю, кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури, кваліфікаційний іспит, доступ до адвокатської діяльності, органи адвокатського самоврядування.

On the basis of studying foreign experience, the author has proposed propositions to improve the legislation on the Bar and Practice of Law, in particular: the procedure for the admission to taking the qualification exam, passing this exam for the person who intends to become an attorney.

The article is devoted to a comprehensive study of the issue of the place and role of the Qualification-Disciplinary Commission of the Bar in the context of acquiring of right to practice law in terms of access to the profession of a lawyer, the procedure for admission, passage and evaluation of the qualification exam to obtain the right to engage in advocacy in Ukraine. The author analyzed the current legislation, foreign experience and made suggestions for improving the legislation on the Bar and Practice of Law.

Key words: acquisition of the right to engage in advocacy, the Qualification and Disciplinary Commission of the Bar, qualification exam, access to advocacy, the bodies of attorney self-government.

**Vladyshevska V. Qualification
and disciplinary commission
of the bar as an access subject to
the attorneyship**

The Constitution of Ukraine enshrines everyone's right to professional legal help by delegating this function to the institute of advocacy. It is important to ensure the legality, transparency, openness, equality of all the entities and at all stages of access to advocacy to form high-moral and professional representatives of the advocacy community. The author carried out a comparative legal study of the legal status of participants of the procedure of obtaining the status of a lawyer, who are endowed with an appropriate set of rights, duties and powers to secure and exercise the right to access the lawyer's profession in Ukraine and in the countries of the former Soviet Union.

One of the bodies of attorney self-government, which is directly involved in the formation of the staff of the Bar, is the Qualification and Disciplinary commission of the Bar. Thus, the article is devoted to a comprehensive study of the issue of the place and role of the qualification and disciplinary commission of the Bar in the light of the acquisition of the right to practice law. The current legislation is analyzed in terms of access to the

Література

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. С. 1438.
2. Регламент Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури регіону : Рішення РАУ від 16 лютого 2013 року № 77 зі змінами та доповненнями, внесеними рішенням Ради адвокатів України від 14 лютого 2019 року № 6. <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/>

reglamenti/2019-02-14-reglamenti-6_5cee829433e95.pdf.

3. Право на адвокатуру : Закон від 26 травня 1982 р. з останніми змінами від 23 серпня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/zakonodavstvo-pro-adv-polsha-zvedenyj-pereklad.pdf>.

4. Про адвокатську діяльність та адвокатуру Російської Федерації : Федеральний закон від 31.05.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_36945.

5. Про адвокатів та адвокатську діяльність : Закон Азербайджанської Республіки від 10 червня 2011 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eurasian-advocacy.ru/azerbajdzhanskaya-respublika>.

6. Про адвокатуру : Закон України від 19.02.1992 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2887-12>.

7. Бакаянова Н.М. Функціональні та організаційні основи діяльності адвокатури : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10 Бакаянова Нана Мезенівна. НУ «ОЮА», Одесса, 2018. 487с.

8. Анікіна Н. Набуття права на заняття адвокатською діяльністю за новим Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» / Н. Анікіна // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2014. Вип. 60. С. 285–290.

9. Фіолевський Д.П. Адвокатура : підручник. Вид. 3-тє, випр. і допов. К. : Права єдність, 2014. 622 с.

10. Фінансування органів адвокатського самоврядування у світлі українського та міжнародного досвіду / Н.М. Бакаянова // Альманах міжнародного права. 2015. Вип. 8. С. 65–72. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/atp_2015_8_10.

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.934>

кандидат юридичних наук, докторант докторантури
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Якість дослідження проблем правових відносин у сфері прикордонної безпеки України, власне як і будь-якого наукового опрацювання, переважно залежить від вирішення глобального стратегічного завдання – правильного визначення методологічної стратегії й тактики наукового пошуку та продуманого підбору методологічного інструментарію. Саме від ефективного вирішення зазначеного завдання залежатиме результативність наукового пізнання, ступінь і глибина його проникнення в сутність правовідносин у досліджуваній сфері, окреслення їх специфіки, особливостей прояву та реалізації змісту, з урахуванням перебування України в стані гібридної війни. В кінцевому підсумку від якості його вирішення залежатиме також обсяг приросту наукових знань [1, с. 3].

більшість як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, тому окреслення методологічного підходу та набору інструментарію наукового пізнання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України варто будувати саме на ній.

З'ясування проблем застосування методологічного інструментарію у правових дослідженнях присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як С.К. Бостан, С.Д. Гусарев, М.С. Кельман, Д.А. Керімов, М.І. Козюбра, Н.М. Крестовська, О.М. Куракін, Л.Г. Матвеева, В.С. Нерсисянц, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, М.М. Терещук, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, М.В. Цвік та багатьох інших. Однак поза увагою вищезазначених та інших учених залишаються окремі питання методології дослідження правових явищ (правових відносин) та їх проявів у вузьких сферах життєдіяльності держави, якою є сфера прикордонної безпеки України.

Метою статті є визначення особливостей застосування трьохрівневої системи методів наукового пізнання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- окреслення філософських (світоглядних) методів наукового пізнання першого рівня досліджуваної системи;
- виокремлення загальнонаукових (міждисциплінарних) методів дослідження другого рівня;

— узагальнення спеціально-наукових (власних) методів дослідження методологічного інструментарію третього рівня.

Категорію «правові відносини у сфері прикордонної безпеки» доцільно розглядати на декількох методологічних рівнях: як абстрактно-теоретичну категорію (сферу ідеального), що існує, моделюється, досліджується в свідомості науковця як теоретична категорія, як конкретно-реальну категорію, що виявляється у зв'язках чітко визначених суб'єктів у сфері прикордонної безпеки України [3, с. 14].

Пропонований О.І. Харитонову підхід логічно вписується у систему наукового дослідження правових відносин сфери прикордонної безпеки України, що складається з трьох рівнів методів наукового пізнання. Так, *перший рівень* охоплює філософські (світоглядні) методи (окремі науковці їх називають підходами, що не зовсім відповідає сутності явища). До них належать:

а) діалектичний (всезагальний) метод, який ґрунтується на об'єктивному, всебічному, всеохоплюючому, взаємопов'язаному пізнанні правовідносин у сфері прикордонної безпеки в їх динаміці, мінливості, суперечності відповідно до законів діалектики для виявлення залежності форми правових відносин від їх сутності. Зазначений метод заснований на категоріальному (непредметному) мисленні та орієнтований на вивчення насамперед специфічних властивостей правовідносин досліджуваної сфери, тому він не визнає юридичних догм, чим і відрізняється від формально-логічного методу [4, с. 10; 5, с. 30–31];

б) метафізичний метод. Від передбачає вивчення окремих елементів, сторін, характеристик, проявів досліджуваних правовідносин у статичності «з середини», як усталені довершені явища, що дає можливість ігнорувати будь-які сторонні впливи на них і сприяє більш глибокому проникненню в їх сутність із метою всебічності дослідження зазначеного явища [4, с. 15];

в) синергетичний метод як світоглядний метод філософського зрізу пізнання тісно пов'язаний і ґрунтується на синергетичному підході. Сутність зазначеного методу полягає в дослідженні правовідносин як явища, яке розвивається не лінійно, а поступально відповідно до законів суспільного розвитку, а ще й в умовах мінливості, зміни, хаосу та порядку під впливом випадковостей, спонтанностей, сторонніх форс-мажорних факторів тощо [6, с. 36].

Другий рівень методів окресленої методології пізнання охоплює загальнонаукові (міждисциплінарні) методи, серед яких у дослідженні правових відносин сфери прикордонної безпеки України варто використовувати такі:

а) соціологічний, сутність якого полягає у пізнанні правовідносин у досліджуваній сфері у тісному практично-правовому зрізі, у взаємозв'язку з судовою, адміністративною практикою, практикою міжнародного прикордонного співробітництва та іншими видами державно-правової діяльності. Тому зазначений метод ґрунтується на аналізі різного роду відомчих нормативно-правових актів (інструкцій, положень тощо), опрацюванні та використанні статистичних даних (судової, адміністративної, кримінальної статистики тощо), проведенні анкетування серед персоналу Державної прикордонної служби України, інших державних органів, серед населення прикордоння тощо [5, с. 34];

б) метод структурно-функціонального аналізу. Застосовується для пізнання формальної сторони діючих правовідносин: закономірностей їх реалізації, критеріїв класифікації, особливостей реалізації у зоні проведення АТО / ООС, виявленні та аналізі суб'єктивних і об'єктивних факторів впливу на таку реалізацію тощо. Він сприяє виробленню та удосконаленню засобів управління системою правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки в цілому. Зазначений метод сприяє пізнанню елементів

льному апараті сучасної науки та в нормативно-правовому масиві чинного законодавства. Зазначений метод ґрунтується на використанні законів, категорій і прийомів логіки [5, с. 32–34; 6, с. 38];

д) статистичний метод. Він полягає у використанні в ході наукового аналізу окремих сторін, властивостей, особливостей та проявів досліджуваних правовідносин та окремих елементів їх складу, даних судової, адміністративної, кримінологічної загальної та відомчої статистики з метою якісної та кількісної характеристики та висвітлення динаміки реалізації та розвитку насамперед охоронних і захисних правовідносин, що є найбільш значущими у сфері прикордонної безпеки України [5, с. 34; 6, с. 39–40].

г) формально-логічний метод, який варто застосовувати з метою формування правових понять, авторських дефініцій елементів складу правовідносин: «механізм правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України», його ефективність, «суб'єктивне юридичне право», «суб'єктивний юридичний обов'язок», «суб'єкт правових відносин», «повноваження військовослужбовців і працівників» та багатьох інших понять, що складають предмет дослідження.

З його допомогою здійснюється класифікація правовідносин за загальновідомими критеріями з виокремленням та аргументацією їх видів, що віддзеркалюють специфіку зазначених правовідносин тощо. Тому цінність цього методу полягає в тому, що він завдяки формулюванню коротких дефініцій дає змогу узагальнити в них усю різнобічність специфіки та багатоманітність прояву правовідносин у досліджуваній сфері, створює можливість належного орієнтування в понятійно-категорі-

Завдяки такому опису створюються умови юридичної оцінки якості реалізації правовідносин, а відповідно і ефективності виконання службових повноважень військовослужбовців і працівників державних органів сектору безпеки і оборони України, виявляються тенденції та закономірності правореалізаційної практики досліджуваної сфери правового регулювання, формуються шляхи її удосконалення [8, с. 16, 25];

б) формально-юридичний (догматичний) метод сприяє дослідженню правовідносин сфери прикордонної безпеки України у «чистому» вигляді, поза їх зв'язком з іншими видами

суспільних відносин (економічних, політичних, гуманітарних тощо). Його доцільно застосовувати для вивчення певних правових догм їх внутрішніх і зовнішніх форм, формальної визначеності досліджуваних правовідносин тощо. З його допомогою здійснюється аналіз джерел (нормативно-правових актів, насамперед відомчих; нормативно-правових угод; нормативно-правових договорів із суміжними державами тощо) з метою більш глибокого проникнення у сутність та специфіку правовідносин досліджуваної сфери тощо.

Завдяки пов'язаності зазначеного методу з формально-логічним методом за його допомогою формулюються юридичні поняття як досліджуваних правовідносин, так і їх видів, а також структурних елементів зазначеного системного утворення. Метод сприятиме класифікації правовідносин, опису та аналізу їх загальних і специфічних ознак, з'ясуванню думки законодавця, що закладена у зміст правових норм тощо [4, с. 9–10; 6, с. 40];

в) порівняльно-правовий метод. Його сутність полягає у співставленні досліджуваних об'єктів для виявлення схожих рис і відмінностей між ними з метою більш глибокого пізнання [9, с. 93]. Обов'язковою умовою застосування цього методу є можливість співставлення порівнюваних об'єктів, що зумовлюється їх належністю до одного роду, виду, класу, схожістю функцій, завдань тощо [4, с. 13; 8, с. 25]. Застосування зазначеного методу у дослідженні правовідносин у сфері прикордонної безпеки полягає у синхронному порівнянні їх з іншими видами правовідносин у інших сферах правоохоронної діяльності в діахронному співставленні правовідносин додержавного та державного періодів розвитку суспільства, у порівнянні охоронних і захисних правовідносин, у співставленні правовідносин приватного та публічного права.

Особливої ваги порівняльний метод (або метод компаративістики) набирає в умовах сучасного регулювання та дослідження правовідносин у сфе-

рі прикордонної безпеки у зв'язку з потребою врахування та адаптації європейського та світового досвіду, набутого у зазначеній сфері та закріпленого в обновлюваному законодавстві України [10].

Із висвітленим методом тісно пов'язаний метод періодизації державно-правових явищ, сутність якого полягає у впорядкуванні та аналізі матеріалу, на основі якого можна глибше показати співвідношення розвитку історико-правового процесу формування, реалізації та проявів правових відносин і окремих їх особливостей залежно від історичних періодів розвитку суспільства, що відображають найістотніші етапи еволюції досліджуваних відносин. При цьому в основу поділу їх на періоди покладено явища складного часового, географічного та предметно-тематичного змісту [11, с. 10; 12, с. 8].

Отже, узагальнивши особливості застосування трьохрівневої системи методів наукового пізнання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України, варто зазначити, що:

– завдяки якісному підбору методологічного інструментарію дослідження досягається найбільший ефект наукового пошуку та обсяг приросту наукових знань;

– методи дослідження усіх трьох рівнів системи наукового пізнання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України доцільно застосовувати одночасно у поєднанні, у різних комбінаціях залежно від особливостей змісту складників предмета дослідження;

– методологія дослідження правових відносин у досліджуваній сфері повинна ґрунтуватися на системності та комплексності наукового пізнання з урахуванням політичних і військових реалій сьогодення у прикордонному просторі України та з використанням досягнень як вітчизняної, так і зарубіжної теорії дослідження та практики регулювання прикордонних відносин у високорозвинених державах сучасного світу.

Акцентується увага на тому, що методологія дослідження правових відносин у досліджуваній сфері повинна ґрунтуватися на системності та комплексності наукового пізнання з урахуванням військових реалій сьогодення у прикордонному просторі України та з використанням досягнень як вітчизняної, так і зарубіжної теорії, а також практики регулювання прикордонних відносин у високорозвинених державах сучасного світу.

Ключові слова: методологія, методи, система наукового пізнання, правові відносини, сфера прикордонної безпеки України.

Hanba O. Features of application of the three-level system of scientific knowledge methods in the border security of Ukraine

It is emphasized that the correct and deliberate selection of methodological tools will depend on the effectiveness of scientific knowledge, the degree and depth of its penetration into the essence of legal relations in the study area, outlining their specificity, features of manifestation and realization of content, taking into account the stay of Ukraine in a state of hybridity.

It is argued that the methodological system of scientific study of legal relations in the field of border security of Ukraine consists of three levels of methods of scientific knowledge. The first level covers philosophical (ideological) methods, namely: dialectical (universal) method, metaphysical method and synergistic method. The second level of methods of outlined methodology of cognition includes general scientific (interdisciplinary) methods, among which in the study of legal relations in the field of border security of Ukraine should be used such as: sociological,

method of structural and functional analysis, method of abstraction, formal-logical method, statistical method. The third level of methods proposed by the author of the methodological toolkit consists of specially-scientific (own) research methods, which include: special-legal method, formal-legal (dogmatic) method, comparative-legal method.

It is noted that it is advisable to apply the methods of investigation of all three levels of the system of scientific knowledge of legal relations in the field of border security of Ukraine simultaneously in combination, in different combinations, depending on the content of the content of the components of the subject of study.

Emphasis is also placed on the fact that the methodology of the study of legal relations in the field of research should be based on the systematic and comprehensive nature of scientific knowledge, taking into account the military realities of today in the border area of Ukraine and using the achievements of both domestic and foreign theory, as well as practices of regulation in the border region highly developed states of the modern world.

Key words: methodology, methods, system of scientific knowledge, legal relations, sphere of border security of Ukraine.

Література

1. Козюбра М.І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Т. 1. С. 3–8.

2. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). [2-е изд.]. Москва : Аванта+, 2001. 560 с.

3. Харитонов О.І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.07 / Одеська нац. юрид. акад. Одеса, 2004. 32 с.

4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид. Київ : Алерта, 2016. 528 с.

5. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.

6. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

7. Білуха М.Т. Методологія наукових досліджень : підручник. Київ : АБУ, 2002. 480 с.

8. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є.В. Білозьоров та ін.; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС; Освіта України, 2017. 320 с.

9. Терещук М.М. Методологія дослідження форми правління. Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 90–96.

10. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 року № 687-р.

11. Бостан С.К. Сміслова (концептуальна) періодизація історії держави та права: методологічний аспект. Вісник Запорізького національного університету. 2011. № 2. С. 9–17.

12. Апостол М.В. Метод періодизації в системі методології історико-біографічного дослідження. Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 114. С. 7–9.

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.936>

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
лауреат державної премії в галузі освіти

Суспільні перетворення в сучасній Україні відбуваються складно і мають суперечливий характер. Це твердження повною мірою можна застосувати до реалізації принципу поділу державної влади на окремі гілки. Ідеї спочатку «соціалістичної правової», а трохи згодом «правової» держави виникли з початком перебудовчих процесів у СРСР наприкінці 80-х років. У розділі III Декларації про держав-

спрямоване передусім на обмеження королівського абсолютизму через дію системи стримування і протизваг у відносинах між різними гілками державної влади [2, с. 55–60]. У Європі ідея поділу влади найґрунтовніше висвітлена у працях І. Канта та Г.В. Гегеля, у Сполучених Штатах Америки – у Т. Джефферсона та Д. Медісона, вперше практично реалізована в Конституції 1787 р. [3, с. 234–237].

ний суверенітет України від 16 липня 1990 р. було проголошено, що «державна влада в Україні здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову». Пізніше це було закріплено у ст. 6 Конституції України.

Відомо, що ідею поділу влади вперше висловили ще античні мислителі, які в епоху рабовласницького суспільства розмірковували про необхідність доступу до державних органів різними верствами населення та розподілу між цими органами повноважень для забезпечення «поміркоvanого правління», «примирення соціальних суперечностей» (Арістотель), досягнення «змішаної» форми державного устрою за рахунок рівноваги між монархією і демократією (Платон), між монархією, аристократією і демократією (Полібій) [1, с. 251].

Абсолютизація незалежності окремих гілок влади і відповідно складників державного механізму на практиці може призвести до його нежиттєздатності. Так само шкідливе розуміння системи стримування і противаг у відносинах між владними структурами як постійного протистояння між ними, коли їх основні зусилля витрачаються на врегулювання конфліктів, а не на вирішення конкретних проблем державного будівництва. Це особливо виразно виявилось під час політичної кризи в Україні у другій половині 2007 р. Важливим кроком на шляху до вирішення цього завдання є реалізація конституційної реформи, яка розпочалась прийняттям 8 грудня 2004 р. Закону України «Про внесення змін до Конституції України», переходом від президентсько-парламентської до

Для правильного розуміння суті зазначеного принципу важливо пам'ятати, що він виник у специфічних конкретно-історичних умовах напередодні великих буржуазно-демократичних революцій XVII – XVIII ст. Його основоположники Дж. Локк і Ш. Монтеск'є небезпідставно вважали, що практичне застосування поділу влади має бути

спрямоване передусім на обмеження королівського абсолютизму через дію системи стримування і противаг у відносинах між різними гілками державної влади [2, с. 55–60]. У Європі ідея поділу влади найґрунтовніше висвітлена у працях І. Канта та Г.В. Гегеля, у Сполучених Штатах Америки – у Т. Джефферсона та Д. Медісона, вперше практично реалізована в Конституції 1787 р. [3, с. 234–237].

Абсолютизація незалежності окремих гілок влади і відповідно складників державного механізму на практиці може призвести до його нежиттєздатності. Так само шкідливе розуміння системи стримування і противаг у відносинах між владними структурами як постійного протистояння між ними, коли їх основні зусилля витрачаються на врегулювання конфліктів, а не на вирішення конкретних проблем державного будівництва. Це особливо виразно виявилось під час політичної кризи в Україні у другій половині 2007 р. Важливим кроком на шляху до вирішення цього завдання є реалізація конституційної реформи, яка розпочалась прийняттям 8 грудня 2004 р. Закону України «Про внесення змін до Конституції України», переходом від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління.

Останнім часом у суспільстві точиться жвава дискусія навколо проблеми внесення деяких коректив до цієї реформи і її поглиблення, аж до прийняття нової Конституції України, що має справити значний вплив на організацію та діяльність прокуратури. Пере-

важна більшість дослідників у галузях теорії держави і права та конституційного права дотримуються ортодоксальної позиції визнання наявності в Україні лише трьох гілок державної влади: законодавчої, виконавчої і судової, спираючись при цьому не стільки на ідеї Ш. Монтеск'є, скільки на ст. 6 Основного закону України. Проте в літературі відстоюється й інша думка. Так, директор Інституту держави і права Національної академії наук України Ю. Шемшученко вважає, що «принцип розподілу влад не обмежується тільки законодавчою, виконавчою і судовою владами. У більшості зарубіжних конституцій взагалі немає переліку влад» [4, с. 16].

Аналогічну думку висловив президент Академії правових наук України В. Тацій. Деякі дослідники законодавчу, виконавчу і судову гілки влади розглядають як фундаментальні або базові. Хоча цим твердженням бракує мотивації, в принципі з ними можна погодитись [5, с. 20]. Річ у тім, що органи законодавчої, виконавчої і судової влади у їх класичному розумінні функціонують у всіх демократичних суспільствах, незалежно від наявних у них форм державного правління. До того ж вони складають, так би мовити, каркас державного організму. Проте, чим складніший апарат держави, тим розгалуженіші її функції, відтак неминуче виникає потреба у нових гілках влади, які існують об'єктивно, незалежно від того, чи відповідає це якимось теоретичним постулатам. У результаті таких міркувань автор підійшов до визначення місця прокуратури у системі державних структур, які беруть участь в охороні правопорядку.

Ознаки прокурорського нагляду можна відшукати у стародавніх державах Азії та Європи. Першим документом, що встановлює статус прокурора (представників короля Франції у трьох парламентах) як посадової особи, є ордонанс від 25 березня 1302 р. Як стала державна структура прокуратура сформувалася в XVII ст. Королівська

прокуратура у Франції, яка виконувала судові та адміністративно-політичні функції, стала прообразом багатьох сучасних прокуратур. Світовий досвід показує, що протягом століть прокуратура зазнала реформувань під впливом північноєвропейського, французького та англійського типів.

Погляди вчених-юристів і практичних працівників щодо місця прокуратури в системі поділу влади вражають своєю різноманітністю, що викликає труднощі в їх класифікації. Чимало авторів, прагнучи підкреслити самостійність і винятковість своєї позиції, використовують різні вирази для визначення однакових за суттю понять. Автор спробує виокремити основні думки науковців України з цієї проблеми.

Так, О. Михайленко та В. Ковальський вважають, що особливості прокуратури як унікальної державної інституції не дають підстав для її включення до якоїсь із гілок влади. На їхню думку, особливий характер діяльності прокуратури виявляється у здійсненні як правоохоронного, так і регулюючого впливу [6]. Інша група авторів визнає державно-владний, правовий характер діяльності прокуратури і, визначаючи її правовий статус, вдається до слів «самостійний» або «незалежний». Так, М. Потебенько, Г. Ворсінов, В. Корж, автори підручника «Конституційне право України», розглядають прокуратуру як самостійний, спеціальний державний або правовий інститут, В. Глаговський та М. Руденко — як «незалежне (автономне) державне утворення в механізмі державної влади», Ю. Полянський — як «самостійну систему державних органів», В. Кривобок, М. Курило — як самостійний вид державної діяльності [7].

На думку О. Бандурки, сутність прокуратури та її відмінність від інших органів держави полягає у тому, що вона «не має законодавчих, адміністративних чи судових функцій; не втручається безпосередньо у господарську діяльність органів, за дотриманням

Неоднаково визначається місце прокуратури в системі поділу влади у колишніх соціалістичних країнах Східної Європи. Так, Конституція Угор-

щини в редакції 1989 р. не включила прокуратуру до традиційних гілок влади, про що свідчить її організаційна єдність і наявність спеціальної глави IX в Основному законі. У Македонії структура державної влади відповідно до Конституції 1991 р. складається з парламенту, президента, уряду, судової системи і державної прокуратури, причому кожній із цих інституцій присвячено окрему главу. За таким самим принципом виокремлено і правовий статус прокуратури в Конституції Словаччини 1992 р.

Різноманітне і своєрідне становище прокуратури у владній системі інших країн світу. «На сьогодні відповідно до місця прокуратури у системі державних органів можна виокремити чотири групи країн: 1) країни, де прокуратура входить до Міністерства юстиції, хоча при цьому може належати до органів правосуддя і діяти при судах, а прокурори — до суддівського корпусу (магістратури); 2) країни, де прокуратура повністю включена до складу судової системи і перебуває при судах або користується у межах судової влади адміністративною автономією; 3) країни, де прокуратура є самостійною системою і підзвітна парламенту або главі держави; 4) країни, де прокуратури або її прямого аналогу взагалі немає».

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити два важливі висновки. По-перше, навіть як складник якоїсь традиційної гілки державної влади прокуратура в будь-якому суспільстві зберігає свою неповторність і наділена такими функціями, які невласивно для інших державних структур. Це стосується як моно-функціональних прокуратур, на яких покладено лише кримінальне переслідування, так і багатофункціональних. По-друге, незалежно від ступеня інтеграції прокуратури до інших державних структур вона завжди зберігає певний рівень організаційної відокремленості й автономії при реалізації своїх функцій.

Нині відбувається процес перетворення прокуратури на орган правопо-

рядку відповідно до європейських стандартів. Зокрема ще в 2006 р. Генеральна прокуратура ініціювала питання включення прокурорської системи до судової влади (або до судової системи, оскільки ці поняття можуть розглядатися і як синоніми). Наміри включити прокуратуру до складу судової влади схвалила Венеціанська комісія. У своєму висновку вона «... вітає запропонований вибір на користь незалежної прокуратури як частини судової влади».

Органи прокуратури, системи яких не входять до судової системи, цілком самостійно реалізують свої конституційні функції і повноваження за винятком здійснення судами контролю за рішеннями і діями посадових осіб прокуратур при реалізації ними конституційних функцій, а також управлінських функцій, якщо ці рішення або дії стосуються прав і свобод громадян (відомі випадки, коли за позовними заявами зацікавлених осіб суди поновлювали на посадах відповідальних прокурорських працівників, що не можливо було уявити собі в радянські часи).

Відповідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, в тому числі і на правовідносини, учасниками яких є органи і посадові особи прокуратури. Найважливішим є те, що навіть за умови повної реорганізації прокурорської системи України відповідно до конституційної моделі рівень її неповторності не лише не зменшиться, але й набуде нових рис.

Відповідно до ст. 121 Конституції на органи прокуратури покладається:

1) підтримання державного обвинувачення в суді;

2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;

3) нагляд за дотриманням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

4) нагляд за дотриманням законів при виконанні судових рішень

у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян;

5) нагляд за дотриманням прав і свобод людини і громадянина, дотриманням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами.

Неможливість виокремлення прокуратури в системі державного апарату як окремої гілки влади і наведені вище посилання на те, що «прокуратура діє в інтересах всіх влад», «обслуговує їх» чи «є елементом системи стримування і протидії у відносинах між різними гілками влади» необґрунтовані. Ці ознаки якраз і підтверджують відповідний рівень її автономії у системі влади. У ст. 121 Конституції України не випадково підкреслено, що прокуратура України становить єдину систему.

Стаття присвячена дослідженню місця органів прокуратури у суспільстві і ролі прокуратури як суб'єкта державної влади. Проаналізовано ідею поділу влади та визначено, що в умовах сучасного демократичного суспільства зміст теорії поділу влади є значно глибшим, а метою його практичного застосування є впорядкування державно-владної діяльності для того, щоб держава в цілому й окремі складники державного механізму найефективніше реалізовували функції соціального управління і пов'язані з ними функції соціального контролю. Визначено, що нормальна життєдіяльність державного механізму є можливою лише за умови безперервної взаємодії всіх його складників.

Розглянуто історію становлення та розвитку інституту прокуратури у ретроспективі. Проаналізовано питання про місце прокуратури в системі державних органів, яке за порівняно короткий період існування незалежної України в законодавчих актах і законопроектах

вирішувалося суперечливо й непослідовно. Для вирішення зазначеної проблеми проаналізовано способи закріплення прокуратури у конституційних і законодавчих актах держав, які виникли на місці Союзу РСР, входили до складу так званої соціалістичної співдружності та інших держав світу.

З'ясовано, що прокурорська система України сьогодні слугує додатковим підтвердженням того, що вона за сучасного стану правового регулювання на основі характеру її функцій і повноважень, єдності і централізації цієї системи може розглядатися як самостійна гілка державної влади. Розглянуто можливість визначення місця прокуратури у системі влади, спираючись на її цілі й завдання.

Зроблено висновки про те, що часта змінюваність керівників прокуратури протягом усього періоду незалежності України закінчиться тоді, коли в нашій державі будуть створені необхідні умови для плідної співпраці державних структур та буде підвищено рівень правової культури посадовців різного рангу.

Ключові слова: прокуратура, державна влада, система державних органів, судова гілка влади, виконавча гілка влади, Верховна Рада України, Конституція України, Генеральний прокурор.

Kosiuta M. Role and place of the prosecutor's office of Ukraine as a subject of the governmental authority

The article is devoted to the study of the place of the prosecution bodies in society and the role of the prosecutor's office as a subject of state power. The idea of separation of powers is analyzed and it is determined that in the conditions of modern democratic society the content of the theory of separation of powers is much deeper, and the purpose of its practical use is the ordering of state-power activities in order for the state as a whole

and certain components of the state mechanism to effectively implement the functions of social governance and related with them the functions of social control. It is determined that the normal life of the state mechanism is possible only if all its components are continuously interacting.

The history of formation and development of the Institute of Public Prosecutor in retrospect is considered. The question of the place of the prosecutor's office in the system of state bodies is analyzed, which in a relatively short period of existence of an independent Ukraine in legislative acts and bills was resolved controversially and inconsistently. In order to solve this problem, the ways of securing the prosecutor's office in the constitutional and legislative acts of the states that arose in the place of the Union of the USSR, which were part of the so-called socialist community and other countries of the world, were analyzed.

It is found out that the prosecutorial system of Ukraine today serves as additional confirmation that in the present state of legal regulation, on the basis of the nature of its functions and powers, the unity and centralization of this system can be considered as an independent branch of state power. The possibility of defining a prosecutor's office in the power system based on its goals and objectives is considered.

It is concluded that the frequent replacement of prosecutors throughout Ukraine's independence period will end when the necessary conditions for fruitful cooperation of state structures will be created in our country and the level of legal culture of officials of different rank will be increased.

Key words: Prosecutor's Office, state power, system of state bodies, judicial branch, executive branch of power, Verkhovna Rada of Ukraine, Constitution of Ukraine, Attorney General.

Література

1. Нерсисянц В.С. Политические учения древней Греции / В.С. Нерсисянц. М., 1979. С. 251.
2. Локк Дж. О государственном правлении / Дж. Локк. Кн. 2: О гражданском правлении : избр. филос. произведения. Т. 2. М. : Соцэкгиз, 1960. С. 55–60.
3. Кант И. Сочинения: в 6 т. / И. Кант. Т. 4. М., 1965. С. 234–237.
4. Шемшученко Ю.С. Теоретичні засади прокурорського нагляду на сучасному етапі / Ю.С. Шемшученко // Проблеми розвитку прокуратури України в умовах становлення демократичної правової держави : матеріали наук.-практ. конф. К. : Ген. прокуратура України, 1996. С. 16.
5. Тацій В.Я. Роль і місце прокуратури в системі правоохоронних органів України / В.Я. Тацій // Проблеми розвитку прокуратури України в умовах становлення демократичної правової держави : матеріали наук.-практ. конф. К. : Ген. прокуратура України, 1996. С. 20.
6. Михайленко О. Прокуратура суверенної України: час становлення спливає / О. Михайленко, В. Ковальський // Юрид. вісн. України. 2000. № 48.
7. Конституційне право України : підручник / за ред. В.Ф. Погорілка. К. : Наук. думка, 1999. С. 596.
8. Бандурка О. Прокуратура: думки про її реорганізацію / О. Бандурка // Право України. 1995. № 8. С. 41.
9. О. Сокольский. Концепции прокурорского надзора в условиях перестройки. Материалы заседания Совета по рассм. вопросов теорет. характера 24.03.89 // Науч. инф. по вопр. Борьбы с преступностью. М., 1989. № 114. С. 30.
10. Грицаєнко Л.В. Прокуратура в країнах Європи / Л.В. Грицаєнко. К., 2006. С. 13.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.938>

П. Латковський,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ТРАНСПАРЕНТНОСТІ БЮДЖЕТУ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Транспарентність (інформаційна відкритість) суспільства є сучасною ознакою діяльності всіх гілок влади, яка визначає рівень цивілізованості й демократизму відносин між владою і громадянським суспільством, що відповідає проголошеній в Конституції України ідеї побудови правової держави.

Проблема прозорості дій влади на будь-якому рівні сьогодні є особливо актуальною, оскільки прозорість — основна умова відкритості рішень владних структур, становлення демократії. Тенденції відкритості і прозорості державного управління характерні для різних країн — як для країн з усталеною демократією, так і для тих, де порівняно нещодавно почалися демократичні перетворення. Особливого значення набуває розвиток процесів транспарентності в бюджетній діяльності, оскільки бюджет є головним політичним та фінансовим інструментом реалізації соціально-економічної політики. Відтак дослідження прозорості бюджетного процесу та бюджету є безумовно актуальними. Адже чим прозорішою буде така діяльність, тим більше посилюватиметься довіра до її проведення. Саме завдяки розширенню інформаційного простору й засобів комунікації в осіб з'являється можливість оцінювати спроможність органів державної влади, захищати інтереси громадян в умовах інформаційної демократії.

Суспільні вигоди відкритості очевидні. Вона посилює підзвітність посадових осіб та створює політичні ризики

для тих урядовців, які працюють неефективно або здійснюють нераціональну політику. Відкритість сприяє зростанню довіри, що, у свою чергу, забезпечує ширшу підтримку уряду. І навпаки, невідкритість, непрозорість знижує ефективність діяльності державних установ та виступає чинником деморалізації й дестабілізації суспільства.

Надзвичайно високі темпи соціальних, економічних і культурних змін та висока динамічність сучасних суспільств викликають необхідність адаптації до нововведень, які відбуваються сьогодні та стосуються як окремих громадян, організацій, так і держави в цілому.

Зрозуміло, що лідирують ті країни, які змогли перейти на шлях інноваційного розвитку і створити інноваційну економіку і соціальне середовище, що сприяє інноваціям. Саме у зв'язку з цим у світовій практиці протягом останніх десятиліть із наростанням затверджується діяльність, спрямована на підтримку і використання інновацій. Цілком природно, що в епіцентрі і наукової, і політичної уваги опиняються перш за все ті види інноваційної діяльності, які дають швидкий та значний економічний ефект. Разом із тим, і в світовій, і у вітчизняній науковій та інноваційній практиці увага сконцентрована на розгляді не тільки технічних, інформаційних, біологічних, а й соціально-гуманітарних технологій. До них слід віднести і ту частину, яка належить до сфери політичної влади і управління.

На теперішній час транспарентність (відкритість) публічної влади в будь-якій демократичній країні є не тільки політичним або соціальним явищем, а й конституційно-правовим феноменом. Транспарентність не зводиться тільки до інформованості громадян про діяльність держави і місцевого самоврядування або до реалізації конституційного права на інформацію про діяльність державних або муніципальних органів. Її можна розглядати як організаційно-правову гарантію народовладдя, як основу конституційного ладу сучасної демократичної держави, як конституційно-правовий принцип організації і діяльності органів публічної влади, а також як соціальне благо, користування яким необхідно кожному в сучасній демократичній державі.

Особливо важливими постають питання забезпечення належного рівня соціальних стандартів та добробуту кожної української родини. Однак сформувати бюджет розвитку в теперішніх умовах є непростим завданням. Проблема забезпечення національної безпеки держави у фінансовій сфері є дуже гострою та важливою для сучасної України. Важливим складником безпеки держави виступає її фінансова безпека, яка включає бюджетний, податковий, борговий складники.

Побудова соціально-правової держави залишається пріоритетним напрямом розвитку української держави та одним із найважливіших стратегічних завдань бюджетно-правової політики. Створення відповідних умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини і громадянина, реалізація їх прав та свобод, в першу чергу соціальних, в умовах ринкової економіки багато в чому залежать від соціальної орієнтованості діяльності публічно-правових утворень та їх органів у різних сферах, в тому числі у сфері публічних фінансів. Головними завданнями залишаються підвищення добробуту населення і забезпечення стійкого зростання економіки країни

на основі стабільного функціонування і розвитку бюджетної системи.

Для втілення в життя різноманітних напрямів соціального розвитку, виконання державою відповідних зобов'язань потрібні значні фінансові ресурси, формування яких може збільшити фіскальне навантаження на бізнес. Необхідно проводити зважену і послідовну бюджетно-правову політику, без якої не можливе забезпечення соціальної стабільності і подолання можливої соціальної напруженості.

Соціальна орієнтованість такої політики багато в чому обумовлена соціальним призначенням держави, покликаної діяти в інтересах усього суспільства, з метою побудови соціальної держави політика якої, в тому числі бюджетно-правова, відповідно до Конституції України повинна сприяти створенню умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини та громадянина.

У розроблених Основних напрямах бюджетної політики на 2018-2020 роки, які ґрунтуються на положеннях Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Коаліційної угоди, Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року, Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», програм співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, зазначено, що основними принципами такої політики мають стати:

- прискорення економічного зростання шляхом створення сприятливого інвестиційного клімату та утримання макроекономічної стабільності, зокрема продовження фіскальної консолідації;

- впровадження ефективного врядування шляхом реформи державного управління, децентралізації і реформи державних фінансів;

- розвиток людського капіталу шляхом проведення реформ системи охорони здоров'я та освіти, поліпшення надання державної соціальної підтримки;

- встановлення верховенства права і боротьба з корупцією шляхом підтримки

В умовах розвитку демократичної держави бюджетній політиці належить особливе значення, оскільки від якості бюджету, від закладених у ньому

Міжнародний стандарт вимог до транспарентності був прийнятий Радою керуючих Міжнародного валютного фонду (МВФ) у 1998 р. у формі «Кодексу (декларації принципів) щодо забезпечення прозорості в бюджетно-податковій сфері» [1]. Кодекс рекомендовано для застосування, зокрема, в країнах із перехідною економікою, де питання транспарентності є особливо гострими. Необхідність цього документа обумовлена тим значенням, яке має належне державне управління для забезпечення економічного зростання і суспільної стабільності. Ключовою умовою такого управління є забезпечення відкритості та прозорості в бюджетній сфері. Згідно зі згаданим Кодексом транспарентність бюджетної сфери має відповідати чотирьом основоположним принципам.

Принцип визначеності ролі і функцій вимагає чіткого розмежування діяльності органів державного управління між бюджетною, грошово-кредитною сферою, державними підприємствами, державним і приватним секторами в цілому.

Принцип доступності інформації передбачає як наявність повної бюджетної інформації, так і її обов'язкову публікацію у визначені строки. При цьому поняття повноти інформації виходить за межі публікації показників державного чи місцевого бюджету в газетах (йдеться про більш розширені і детальні матеріали).

Принцип відкритості підготовки і виконання бюджету та бюджетної звітності стосується питань достовірності інформації, її відповідності установленим нормам, міжнародним статистичним і бухгалтерським стандартам. Принцип незалежних гарантій достовірності забезпечує такі гарантії за допомогою зовнішнього аудиту та незалежних перевірок.

Для країн із перехідною економікою мінімальний стандарт транспарентності в бюджетній сфері зводиться до певних основоположних вимог, що передбачають суспільну доступність фінансової інформації своєчасно і в повному обсязі, серед яких:

- визначення і діяльність органів державного управління мають відповідати вимогам системи національних рахунків або вказівкам МВФ щодо статистики державних фінансів;

- органи державного управління мають розглядати позабюджетну діяльність у рамках бюджетного процесу;

- необхідно запровадити законодавчу й адміністративну основу бюджету, що охоплює як бюджетну, так і позабюджетну діяльність із конкретизацією функцій управління бюджетною сферою;

- правила оподаткування мають визначатися силою закону, на адміністративне застосування податкового права повинні поширюватися процедурні гарантії;

- позабюджетна діяльність має бути відображена в бюджетній документації та матеріалах обліку;

- у бюджетну документацію належить включати початкові й уточнені бюджетні розрахунки за попередні два роки.

Сьогодні на практиці вимоги транспарентності бюджету зосереджуються не на його формуванні та законодавчих основах бюджетної діяльності, а на вимогу більш детального представлення громадськості даних про витрачання коштів. Зараз вимоги про транспарентність бюджетної діяльності ніяк не закріплені в чинному законодавстві. Тож підвищенню рівня відкритості та прозорості бюджетного процесу могло б сприяти законодавче закріплення у Бюджетному кодексі визначення поняття транспарентності як обов'язку органів державної влади щодо своєчасного надання достовірної і в повному обсязі бюджетної інформації громадськості та засобам масової інформації.

Прозорість бюджетних відносин полягає в:

- 1) інформуванні населення про всі бюджетні показники на всіх етапах процесу,

- 2) забезпеченні дохідливості інформування, щоб воно не було формальним,

- 3) безпосередній участі населення у формуванні бюджету,

- 4) контролі за виконанням бюджету з боку громадськості, населення.

Мовою правильного функціонування механізму транспарентності виступає дотримання третіми особами вимог до умов трансляції та якісним характеристикам інформації: інформація повинна бути зрозумілою, своєчасною, достовірною та достатньою. Громадяни і бізнес повинні знати, куди спрямовуються сплачені ними податки, що вимагає високого рівня прозорості бюджету та бюджетного процесу.

Прозорі системи публічних фінансів із ефективним наглядом і можливостями громадської участі вкрай важливі

нодавчої (представницької) і виконавчої влади, так і населення і, головним чином, соціально активна частина громадян, яка і представляє інтереси в бюджетному процесі певних груп населення. Хоча інтереси, а отже і цілі, можуть бути різноспрямованими (виборний процес, підвищення інвестиційної привабливості, контроль за витрачанням бюджетних коштів, отримання коштів із бюджету), але загальний вектор підвищення прозорості сприяє реалізації цих цілей.

Суть прозорості бюджету і бюджетного процесу визначається не тільки доступністю інформації для громадськості. Прозорість є необхідною умовою громадської участі, але не достатньою. Прозорість бюджету, будучи інструментом розвитку демократії, в свою чергу залежить від її зрілості, тобто готовності і спроможності населення та інститутів громадянського суспільства здійснювати громадський контроль за прозорістю бюджетного процесу і брати участь в ухваленні рішень із питань бюджетної політики, відстоюючи інтереси територіальної громади.

Проблема реалізації принципу прозорості (відкритості) набула нового звучання після проголошення права на інформацію в міжнародних правових актах. У 1948 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у ст. 19 Загальної Декларації прав людини було встановлено, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх вираження; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, отримувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [2]. Ця міжнародно-правова норма стала основою для встановлення права на інформацію і віднайшла подальше втілення в конституціях багатьох країн, прийнятих після набрання чинності Загальної декларації. Зацікавленість проблемою підвищення прозорості бюджету підтримується і основними

Якщо розглядати прозорість бюджету та правові основи громадської участі, то принцип гласності та відкритості означає офіційне опублікування, оприлюднення (опублікування) іншими способами в встановленому законодавчими актами порядку нормативно-правових актів про бюджет.

Інтерес у забезпеченні прозорості можуть мати як представники зако-

міжнародними фінансовими організаціями, серед яких Міжнародний валютний фонд, Світовий банк.

Розглядаючи принцип транспарентності, слід зазначити, що здебільшого він не реалізується в практиці бюджетної діяльності. Закон про бюджет на плановий рік постійно ускладнюється, і розібратися пересічному громадянину у відповідних статтях доходів і витрат бюджету дуже складно. З метою реалізації принципу прозорості (відкритості) бюджету велике значення має процедура подання звітів про виконання бюджетів усіх рівнів бюджетної системи. Незважаючи на те, що бюджетний розвиток відбувається стрімкими темпами, проблемними залишаються окремі питання, пов'язані з транспарентністю бюджету. Внаслідок цього необхідним є поєднання як правових, так і економічних інструментів та методів.

На сьогоднішній день органам державної влади необхідно забезпечити максимальну відкритість усіх процесів, що відбуваються в сфері державного управління і, зокрема, у фінансовій сфері. Особливо пильна увага в умовах реформування економіки з метою прагнення подолати наслідки світової фінансової кризи та корупції повинна приділятися процесу використання і витрачання бюджетних коштів.

У статті досліджено транспарентність бюджету як важливого складника безпеки держави. Встановлено, що особливого значення набуває розвиток процесів транспарентності в бюджетній діяльності, оскільки бюджет є головним політичним та фінансовим інструментом реалізації соціально-економічної політики держави. Аргументовано, що проблема прозорості дій влади на будь-якому рівні сьогодні є особливо актуальною, оскільки прозорість – основна умова відкритості рішень владних структур та становлення демократії.

Зазначено, що побудова соціально-правової держави залишається пріо-

ритетним напрямом розвитку української держави та одним із найважливіших стратегічних завдань бюджетно-правової політики. Розкрито основні принципи бюджетної політики держави, яка є невід'ємним складником фінансової політики. Виокремлено підходи до визначення фінансової та бюджетної політики, обґрунтовано особливості бюджетної політики. Зроблено висновок про необхідність законодавчого закріплення бюджетної політики на рівні закону та необхідність забезпечити максимальну відкритість усіх процесів, що відбуваються в сфері державного управління і, зокрема, у фінансовій сфері.

Особливо пильна увага в умовах реформування економіки з метою прагнення подолати наслідки світової фінансової кризи та корупції повинна приділятися процесу використання і витрачання бюджетних коштів. Умови сучасного світу змушують уряди різних країн прагнути до забезпечення принципу вільного доступу громадськості до публічної інформації. Тож створення найбільш зручних, менш витратних механізмів реалізації цього права громадян є пріоритетом для більшості розвинутих країн.

Ключові слова: бюджет, публічні фінанси, бюджетна політика, фінансова політика, транспарентність, прозорість, відкритість, доступність.

Latkovskyi P. The principle of budget transparency as an essential component of the national security

The article examines the transparency of the budget as an important component of state security. It is established that the development of transparency processes in budgetary activity is of particular importance, since the budget is the main political and financial instrument for the implementation of the socio-economic policy of the state. It is argued that the problem of transparency of actions of

the authorities at any level is especially relevant today, since transparency is a basic condition for openness of decisions of governmental structures and the establishment of democracy. It is noted that the construction of a social-legal state remains a priority direction for the development of the Ukrainian state and one of the most important strategic tasks of the budgetary-legal policy.

The basic principles of the budgetary policy of the state, which is an integral part of the financial policy, are revealed. The approaches to the definition of financial and budgetary policy are distinguished and the peculiarities of budgetary policy are substantiated. The conclusion is made about the necessity of legislative consolidation of budgetary policy at the level of the law and the need to ensure the maximum degree of openness of all processes that take place in the sphere of public administration and, in particular, in the financial sphere.

Particular attention should be paid to the process of using and spending

budget funds in the context of economic reform in order to overcome the effects of the global financial crisis and corruption. The conditions of the modern world are forcing governments of different countries to strive for the principle of free public access to public information. Therefore, creating the most convenient, less costly mechanisms for exercising this right of citizens is a priority for most developed countries.

Key words: budget, public finances, budgetary policy, financial policy, transparency, clearness, openness, accessibility.

Література

1. Кодекс належної практики по забезпеченню прозорості у грошово-кредитній та фінансовій політиці : Декларація принципів. Документ № 995-950. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_950.

2. Всеобщая декларация прав человека. Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.

А. Неугодніков,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Здоров'я української нації має бути пріоритетним для будь-якого управлінського апарату, і спеціального обґрунтування ця теза не потребує. Натомість інституційний та правовий механізми забезпечення належного стану охорони здоров'я в Україні характеризуються казуїстичними тенденціями невідповідності існуючого стану здоров'я населення до моделі системи охорони здоров'я, яку намагаються впровадити в останні роки.

Негативними ознаками публічного адміністрування в сфері охорони здоров'я передусім є відсутність чіткого алгоритму притягнення до відповідальності суб'єктів публічного адміністрування. Зокрема це стосується закладів охорони здоров'я та відсутності структуризації охорони здоров'я за конкретними напрямками досягнення такого стану.

У той час, коли міжнародна спільнота ставить за мету вирішення таких глобальних проблеми охорони здоров'я населення, як забезпечення належного стану екології та безпечних для здоров'я харчових продуктів, мінімізація вірусних захворювань, дотримання лікувальних протоколів з урахуванням вікових, статевих, національних та особистісних факторів, вирішення психологічних порушень, пов'язаних з «ігроманією» та депресивними станами, вироблення нових архетипів свідомості як щодо конкретних захворювань, типу деменції, так і індивідуальної відповідальності за стан здоров'я [1], Україна намагається переформатувати національну систему охорони здоров'я на

основі застарілого управлінського апарату та негативного асоціювання громадянами порядку та якості отримання медичних послуг.

Публічне адміністрування в сфері охорони здоров'я не може розвиватися та функціонувати ізольовано від проблем сьогодення та наслідків суспільного розвитку. Необхідним є вироблення як довгострокової концепції сталого розвитку системи охорони здоров'я, так і постійного моніторингу існуючих та виникаючих проблем у цій сфері.

Дослідженням проблеми управління в сфері охорони здоров'я займалися такі вчені, як В.Б. Авер'янов, В.К. Колпаків, В.Ф. Москаленко, М.С. Музика, Л.О. Самілик, О.П. Хамходера та ряд інших. Проте, станом на теперішній час немає єдиного теоретико-правового підходу до визначення концептуальних засад публічного адміністрування у цій сфері суспільних відносин. Саме тому метою статті є окреслення особливостей публічного адміністрування в сфері охорони здоров'я та визначення пріоритетних напрямів поліпшення цієї діяльності.

Загалом поняття «публічне адміністрування» не характеризується наявністю єдиного підходу щодо визначення його сутності. У цьому дослідженні за основу взято позицію, відповідно до якої під публічним адмініструванням розуміється регламентована законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, яку спрямовано на здійснення законів та інших нормативно-

правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень та надання встановлених законами послуг [2; 3, с. 13].

Відповідно сутність публічного адміністрування в сфері охорони здоров'я можна визначити на основі поєднання загальної теорії адміністративного права та специфіки сфери охорони здоров'я як регламентовану законами та іншими нормативно-правовими актами виконавчо-розпорядчу діяльність щодо охорони та забезпечення належного стану повного фізичного, психічного і соціального благополуччя шляхом прийняття адміністративних рішень та надання встановлених законами послуг у сфері охорони здоров'я.

В Україні правове забезпечення охорони здоров'я передбачено ст. 49 Конституції України та виражено через такі правомочності: право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу, право на медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Щодо медичної допомоги, то держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно. Також до обов'язків держави в управлінні сферою здоров'я віднесено підтримання розвитку фізичної культури і спорту, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення [4].

Необхідність урахування викликів, які стосуються проблем забезпечення охорони здоров'я, для всієї міжнародної спільноти опосередковано процесом розмиття кордонів між державами. Відсутність урахування глобальних проблем, пов'язаних зі здоров'ям населення, призводить до фрагментарності здійснення національного публічного адміністрування в означеній сфері. Тому необхідно зазначити, що публічне адміністрування в сфері охорони здоров'я має реалізовуватися відповідно

до сукупності міжнародно-правових актів.

Відповідно до положень Загальної декларації прав людини кожна людина має право на медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини (ст. 25) тощо [5].

Основоположні принципи забезпечення прав людини в сфері охорони здоров'я містяться у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права. До заходів, яких повинні вжити держави для повного здійснення права в сфері охорони здоров'я, віднесено забезпечення скорочення смертності та дитячої смертності і здорового розвитку дитини; поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища і гігієни праці в промисловості; запобігання і лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними; створення умов, які б забезпечували всім медичну допомогу і медичний догляд у разі хвороби [6].

Серед документів ВООЗ важливо звернути увагу на Декларацію про розвиток прав пацієнтів у Європі 1994 р, якою визначено вимоги до інформації, що надається пацієнту, і яка має бути вичерпною. У документі зазначаються умови надання згоди на медичне втручання та умови збереження відомостей про стан здоров'я і будь-яких інших відомостей особистого характеру про пацієнта. У розділі п'ятому містяться норми, що регулюють питання надання медичної допомоги відповідно до стану здоров'я, включаючи профілактичну і лікувальну допомогу, а реалізація прав пацієнта закріплена у шостому розділі міжнародного акта [7].

Вагоме значення для публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я мають такі міжнародно-правові акти, які прийнято Всесвітньою медич-

ною асоціацією, наприклад Міжнародний кодекс медичної етики (1983), Декларація з прав людини і особистої свободи медичних працівників (1985), Декларація стосовно незалежності і професійної свободи лікаря (1986), Декларація стосовно евтаназії (1987), Хельсінська декларація; Декларація стосовно трансплантації людських органів (1987), Дванадцять принципів надання медичної допомоги у будь-якій системі охорони здоров'я (1983), Заява про використання психотропних засобів і зловживання ними (1983), Декларація про жорстоке ставлення до людей похилого віку і старих (1990), Заява про політику у сфері лікування смертельно хворих пацієнтів, які відчувають хронічний біль (1990), Декларація про незалежність і професійну роботу лікаря (1986), Заява про підготовку медичних кадрів (1986) тощо [8].

Таким чином, міжнародні стандарти у сфері охорони здоров'я в публічному адмініструванні складають систему норм, яка охоплює найважливіші аспекти управлінського процесу. Така система не є сталою, вона постійно розвивається з розвитком суспільних відносин. Наприклад, в умовах інтенсифікації технологій важливим є популяризація електронної участі громадян в управлінні сферою охорони здоров'я та забезпечення якості надання медичних послуг. Для України залишається актуальним створення електронної бази з протоколами на засадах доказової медицини українською мовою.

Однією з ключових проблем на сьогодні є боротьба з епілепсією. Загалом епілепсія зачіпає майже 50 мільйонів людей у всьому світі, 80% із них живуть у країнах із низьким та середнім рівнем доходу. Здебільшого причинами її виникнення є травма при народженні дитини, інфекції мозку, травми та інсульти. Через ненормальну електричну активність у мозку пацієнти можуть відчувати судоми або незвичайну поведінку, відчуття, а іноді і втрату свідомості. Необхідним є включення заходів щодо протидії епілепсії

до національних програм охорони здоров'я, слід наполегливо заохочувати інвестиції у зменшення її навантаження і виступати за дії, спрямовані на подолання прогалин у знаннях про епілепсію [9]. При цьому в Україні ця проблема нехтується і не вирішується. Більше того, частина хворих не має офіційно підтвердженого діагнозу хвороби через низьку кваліфікацію медичного персоналу.

Міжнародно визнаною проблемою є прийняття антибіотиків та прийняття їх лише у необхідних випадках, що пов'язано з розвитком зворотного зв'язку між бактеріями та антибіотиками. Натомість в Україні спостерігається обов'язкове призначення антибіотиків з самого початку і бактеріальних, і вірусних захворювань. Наслідками безконтрольного вживання антибіотиків є неможливість лікувати серйозні та навіть поширені інфекції внаслідок втрати резистентності, неможливість здійснення операцій та підвищення їх ризику, виснаження ресурсів здоров'я [10]. ВООЗ рекомендовано впровадити до національних правових систем заходи по моніторингу використання антибіотиків, контролю по застосуванню антибіотиків у ветеринарії та сільському господарстві.

Щодо інституційного механізму публічного адміністрування в досліджуваній сфері, то виконавчо-розпорядчу діяльність та надання послуг у сфері забезпечення належного стану повного фізичного, психічного і соціального благополуччя населення здійснюють:

1) органи охорони здоров'я загальнодержавного значення, до яких належить Міністерство охорони здоров'я України [11], у структуру якого входять 3 департаменти, 10 управлінь, 3 відділи та 5 секторів; Національна служба здоров'я України, яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, який реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення [12];

час провадження господарської діяльності з медичної практики, а також за наявності вичерпного переліку документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики [19]. Крім того, необхідним є підтвердження акредитації закладом охорони здоров'я як офіційне визнання наявності у суб'єкта умов для якісного, своєчасного, певного рівня медичного обслуговування населення, дотримання ним стандартів у сфері охорони здоров'я, відповідності медичних (фармацевтичних) працівників єдиним кваліфікаційним вимогам [20].

Щодо міжнародної практики реформування системи охорони здоров'я, то суперечливим є досвід США, де функціонує розгалужена мережа приватних закладів охорони здоров'я, а медичне обслуговування надають або за пряму оплату, або за рахунок коштів приватного страхування здоров'я. Діяльність державних і муніципальних медичних закладів спрямована на благодійництво та підтримку незахищених верств населення. Тому значний обсяг медичної допомоги у країні надають на платній основі, а приватні кошти становлять більше 58% усіх витрат на охорону здоров'я. З них близько 27% – пряма особиста оплата населення за медичні послуги, і майже 32% – це кошти, які надходять через систему приватного страхування здоров'я.

Особливість американської системи охорони здоров'я полягає в тому, що держава диференційовано підходить до забезпечення медичних потреб населення шляхом розробки цільових програм соціального страхування. Державне фінансування адресних програм медичного обслуговування базується на поєднанні двох основних джерел фінансування: коштів бюджету та обов'язкового медичного страхування.

Характерною ознакою організації системи охорони здоров'я у США є розмежування функцій виробництва медичних послуг та їх фінансування. Питання про те, хто має нада-

66

вати медичні послуги (чи то державні некомерційні, чи комерційні установи охорони здоров'я) відокремлюють від проблеми фінансування. Такий підхід гарантує рівні можливості в отриманні медичної допомоги як для пацієнтів державних програм, так і для пацієнтів, застрахованих у порядку приватного медичного страхування, однак на практиці цей механізм не завжди спрацьовує [21].

Для України корисним буде проведення кардинального реформування системи охорони здоров'я з обов'язковим зверненням уваги на правосвідомість населення щодо отримання медичних послуг. Актуальним для України є запровадження такої системи охорони здоров'я, яка передбачатиме конкретні засади щодо якості надання медичних послуг. Вказане нововведення безумовно покращить стан функціонування закладів охорони здоров'я.

Так, пропонується використання комплексного підходу реформування публічного адміністрування в системі охорони здоров'я, яке засновано на врахуванні глобалізаційних процесів. Необхідно впровадити такі заходи: вироблення Концепції протидії епілепсії та надання допомоги хворим на епілепсію; впровадження обов'язковості перевірки надання антибіотиків відповідно до міжнародних медичних протоколів; створення Державної інспекції з питань якості надання медичних послуг, до компетенції якої має належати перевірка дотримання міжнародних медичних протоколів, дотримання медичної етики, видача, зупинення та анулювання ліцензії на зайняття медичною практикою тощо.

Прийняття національного плану дій щодо підвищення рівня фізичної активності має виражати поєднання нормативних (правових та міжнародно-правових основ регулювання сфери охорони здоров'я), управлінських (менеджмент функціонування публічної влади в сфері охорони здоров'я, особливості структурної побудови суб'єктів публічного адміністрування) соціально-куль-

турних (стан сформованих архетипів культури здоров'я, наявність безпечних для здоров'я умов життя) детермінант належного врядування.

У статті проаналізовано відповідність стану системи охорони здоров'я до реальних потреб населення. Формальне закріплення міжнародних стандартів в означеній сфері не наділяє послуги у сфері охорони здоров'я ознаками доступності та якості. Можливість вільного доступу до міжнародних протоколів, відповідно до яких має здійснюватися лікування, має бути українською мовою, що дозволить спростити порядок прийняття конкретних рішень у сфері охорони здоров'я та належним чином виявляти помилки, які можуть спостерігатися в медичній практиці.

Сутність публічного адміністрування в сфері охорони здоров'я визначено на основі поєднання загальної теорії адміністративного права та специфіки сфери охорони здоров'я як регламентовану законами та іншими нормативно-правовими актами виконавчо-розпорядчу діяльність щодо охорони та забезпечення належного стану повного фізичного, психічного і соціального благополуччя шляхом прийняття адміністративних рішень та надання встановлених законами послуг у сфері охорони здоров'я.

Результати дослідження актуальні для вітчизняних законодавців та суб'єктів, які здійснюють публічне адміністрування в сфері охорони здоров'я на тлі актуалізації тенденцій демократизації управлінських процесів в Україні.

У цій статті вперше досліджуються глобалізаційні аспекти охорони здоров'я як системний інструмент реформування управлінського підходу в Україні. Для послідовного висвітлення проблеми виділено окремі змістовні блоки, які характеризують однорідну групу суспільних відносин, що стосуються особливостей

публічного адміністрування в сфері охорони здоров'я: інституційно-правові засади публічного адміністрування в сфері охорони здоров'я, глобалізаційні тенденції в сфері охорони здоров'я, міжнародно-правові засади публічного адміністрування в сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: публічне адміністрування, охорона здоров'я, інституційний механізм, правове регулювання, реформування.

Neuhodnikov A. Public administration in the healthcare sphere

The purpose of this article is to establish the level of efficiency rise ways of public administration implementation in the sphere of healthcare in Ukraine on the basis of the international experience use; to define a unified conception of the institutional and legal basics' management in the sphere of healthcare and to offer specific recommendations as to the introduction into legal reality of Ukraine. In the article were determine that the low adaptation level of a present healthcare system of Ukraine to real population needs.

The formal international standards consolidation in a designated sphere does not provide the services in the sphere of healthcare with the availability and quality signs. The free access ability to the international protocols, in accordance with which the treatment should be provided, has to be in Ukrainian which will allow to simplify the procedure of specific decision making in the sphere of healthcare as well as to find mistakes which can occur in medical practice in due course.

The essence of public administration in the sphere of healthcare is respectively defined on the ground of the common theory combination of the administrative law and the specificity of the healthcare sphere as the regulated by the law and by the other normative-legal acts executive-administrative activity on the

protection and provision with the proper state of physical, mental and social welfare by means of the administrative decrees adoption and the statutory healthcare services provided.

The research results are relevant for domestic lawmakers and entities which carry out the public administration in the sphere of healthcare against a background of the tendencies actualization of administrative processes democratization in Ukraine.

The global aspects of the healthcare protection as a systematic instrument of the managerial approach reformation in Ukraine are first examined in this article. For a consistent problem coverage there are allotted separate informative blocks which characterize the uniform group of social relations concerning the features of public administration in the sphere of healthcare namely, the institutional-legal basics of public administration in the sphere of healthcare, global tendencies in the sphere of healthcare, international-legal basics of public administration in the sphere of healthcare.

Key words: public administration, health care, institutional mechanism, legal regulation, reform.

Література

1. Официальный сайт Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ). URL: <https://www.who.int/home>.

2. Чернов С.І. Текст лекцій із дисципліни «Публічне адміністрування» (для студентів всіх форм навчання за спеціальністю 7.03060101, 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)». Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Х. : ХНУМГ, 2014. 97 с. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/35679/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%20%D0%9F%D0%90.pdf>.

3. Бондаренко К.В. Государственное управление и публичное администрирование: соотношение понятий. *Legeasi Viata*. 2017. № 3. Ст. 10–13.

4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 89.

6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ від 16.12.1966 р.

7. Декларація про розвиток прав пацієнтів у Європі.

8. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/c43>.

9. Epilepsy: a public health imperative. Geneva: World Health Organization; 2019. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.

10. Adopt AWARe: Handle antibiotics with care, 2019 https://adoptaware.org/resources/AWARe_Brochure.pdf.

11. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 267. Офіційний вісник України. 2015. № 38. Ст. 86.

12. Положення про Національну службу здоров'я України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017. Офіційний вісник України. 2018. № 15. Ст. 29.

13. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. Офіційний вісник України. 1999. № 20. Ст. 190.

14. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. Офіційний вісник України. 1999. № 25. Ст. 20.

15. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19.

16. Про курорти : Закон України від 05.10.2000 р. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 50. Ст. 435.

17. Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 № 805. Офіційний вісник України. 2001. № 28. Ст. 78.

18. Про забезпечення участі громадянськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. Офіційний вісник України 2010. № 84. Ст. 36.

19. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 23. Ст. 1234.

20. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 р. Офіційний вісник України. 2016. № 30. Ст. 18.

21. Про затвердження Порядку акредитації закладу охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.07.1997 № 765. Офіційний вісник України. 1997. № 29. Ст. 61.

22. Карпишин Н., Комуницька М. Класичні моделі фінансового забезпечення охорони здоров'я. Світ фінансів. 2008. № 1. <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/26425/1/%D0%9A%D0%90%D0%A0%D0%9F%D0%98%D0%A8%D0%98%D0%9D.pdf>.

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.943>DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.943>

А. Крусян,
судья

П'ятого апеляційного адміністративного суду

КОДЕКС АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА: ІННОВАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ

Джерела права відносяться до тих правових явищ, дослідження яких має бути постійним. Адже система джерел права постійно змінюється, що детерміновано змінами та розвитком суспільства та держави, сучасними процесами конвергенції правових систем [див., наприклад: 1, с. 123–128; 2] тощо. Так, в умовах конституційно-правової та, зокрема, судово-правової реформи, що відбуваються в Україні, все більшого значення набувають такі «нетрадиційні» для вітчизняної правової системи джерела права, як судовий прецедент, правова доктрина, правовий звичай, судовий розсуд тощо. Саме така тенденція розширення (збагачення) є характерною щодо системи джерел адміністративного процесуального права України. Ця тенденція чітко простежується в новелах Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), що є кодифікованим джерелом адміністративного процесуального права, який було викладено в новій редакції [3]. Втім протягом майже двох років не всі його інноваційні положення було впроваджено в адміністративно-правові реалії, більш того, їх практична апробація виявила низку проблем. Праксеологічна необхідність вирішення цих проблем обумовлена двома чинниками: по-перше, КАСУ є важливим кодифікованим джерелом адміністративного процесуального

права, тому досконалість його положень детермінована з ефективністю вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин; по-друге, інноваційні положення КАСУ запроваджують нові джерела адміністративного процесуального права, що потребують своєї апробації.

Так, основними позитивними новелами нової редакції КАСУ є такі. По-перше, конкретизовано завдання адміністративного судочинства, зокрема, підкреслено, що завданням є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб та юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ч. 1 ст. 2 КАСУ). Розширено перелік основних принципів адміністративного судочинства, а саме: розумність строків розгляду справи судом; неприпустимість зловживання процесуальними правами; відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалено рішення (ч. 3 ст. 2 КАСУ). Думається, що ці новації спрямовані на ефективізацію захисту прав і свобод людини.

Особливого значення в контексті розкриття змісту та механізму застосування джерел адміністративного процесуального права має принцип верховенства права. Так, серед принципів

адміністративного судочинства України першим проголошується саме верховенство права (п.1 ч. 3 ст. 2 КАСУ).

У статті 6 КАСУ визначаються чотири аспекти застосування адміністративними судами принципу верховенства права. Так, перший аспект змісту застосування в адміністративній юстиції принципу верховенства права – «суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави» (ч. 1 ст. 6 КАСУ) – кореспондує зі ст. 3 Конституції України. Цей аспект застосування принципу верховенства права детермінує актуалізацію такої науково-практичної концепції судового правозастосування, що заснована на ідеології «держава для людини», служіння держави інтересам людини, визнанні пріоритетного місця і ролі людини та громадянина у державно-владних відносинах. Таким чином, стосовно адміністративного судочинства принцип верховенства права означає, що суди при здійсненні адміністративного правосуддя мають виходити з пріоритетного значення прав та інтересів людини у взаємовідносинах з органами публічної адміністрації всіх рівнів та не повинні застосовувати положення правового акта, у тому числі закону, якщо його застосування суперечить конституційним принципам права або порушуватиме права та свободи людини.

Другий аспект застосування адміністративними судами принципу верховенства права – «суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини» (ч. 2 ст. 6 КАСУ) – спрямований на урахування судової практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що розкриває зміст принципу верховенства права через формулювання ЄСПЛ відповідних вимог, які пов'язані з адміністративним процесуальним правом. Так,

системний аналіз практики та, відповідно, правових позицій ЄСПЛ надає можливість визначити ті змістовні вимоги верховенства права, які мають бути реалізовані у сфері здійснення адміністративного судочинства. Однією з таких вимог є захист від свавілля суб'єктів владних повноважень. Захист особистості від свавілля влади означає, що втручання суб'єктів владних повноважень у права людини має підлягати ефективному контролю. Це має бути судовий контроль, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури. Саме це зазначив ЄСПЛ у своєму рішенні від 06 вересня 1978 р. по справі *Klass v. Germany*. Суд відзначив, що одним із фундаментальних принципів демократичного суспільства є принцип верховенства права, закріплений у Преамбулі до Конвенції. За цим принципом, втручання державної адміністрації у сферу дії особистих прав має бути об'єктом ефективного контролю, що, як правило, здійснюється суддями, оскільки судовий контроль є найкращою гарантією незалежності, неупередженості та належної процедури [4]. Крім того, Суд у справі «Круслен проти Франції» від 24 квітня 1990 р. визначив: «в національному праві має існувати засіб правового захисту від свавільного втручання з боку державних органів у права, гарантовані пунктом 1...» (п. 30 Рішення) [5]. Складовою принципу верховенства права, на якій наголошується у рішенні ЄСПЛ, є також вимога правової визначеності та обов'язковості виконання судових рішень. Ця вимога зобов'язує державу та будь-який орган виконувати судові розпорядження чи рішення, у тому числі й ухвалені проти держави. У рішенні в справі «Пономарьов проти України» від 3 квітня 2008 р. Суд нагадує, що одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду, що означає: жодна зі сторін не має

Третій та четвертий аспекти застосування принципу верховенства права в адміністративному судочинстві – «звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується; забороняється відмова у розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини» (ч.ч. 3, 4 ст. 6 КАСУ) – означає те, що ефективний правовий захист людини від свавілля з боку публічно-владних органів є можливим тільки за умови доступу особи до незалежного, неупередженого суду, провадження в якому відповідає вимогам справедливого судового розгляду. Положення ч. 3 ст. 6 КАСУ детерміновано з положеннями ст. 8, ч. 1, 2 ст. 55, ч. 3 ст. 124 Конституції України. У контексті адміністративного судочинства це означає, що: норми Конституції України є нормами прямої дії, звернення до адміністративного суду для захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується, якщо спір належить до адміністративної юрисдикції; кожному гарантується право на захист своїх прав судом та оскарження в суді

Крім того, право на звернення за захистом до адміністративного суду гарантується й у разі неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини. Неповнота чи відсутність законодавства долається застосуванням аналогії закону або аналогії права (див. ч. 6 ст. 7 КАСУ). Неясність (нечіткість, незрозумілість, неоднозначність) законодавства може бути усунена тлумаченням у спосіб, що утверджує верховенство права. Таке тлумачення має бути найбільш справедливим за конкретних обставин. Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 р. резюмовано: «У своїй практиці Суд визнав, що ... завжди існуватиме потреба у роз'ясненні нечітких норм або тих, що потребують пристосування до обставин, що змінюються. Відповідно, багато законів неминуче сформульовані у термінах, що тією чи іншою мірою є нечіткими та тлумачення й застосування яких є питанням практики (див.: рішення у справах «Газета «The Sunday Times» проти Сполученого Королівства (№ 1), п. 49, та «Коккінакіс проти Греції», п. 40). Функція здійснення правосуддя, закріплена за судами, полягає

саме у подоланні сумнівів щодо тлумачення, що залишаються (див.: рішення у справі «Кантоні проти Франції») [8].

Отже, виходячи з наведеного, можна стверджувати, що за змістом ст. 6 КАСУ принцип верховенства права визначає механізми вектор застосування джерел права в адміністративному судочинстві.

Крім того, як слушно визначається в юридичній літературі, «верховенство права» «завдяки працям А. Дайсі набуло якостей класичної доктрини та одного з основоположних принципів права з конкретним юридичним значенням» [9, с. 66].

Концепцію верховенства права професор школи права Оксфордського університету Альберт Дайсі сформулював наприкінці XIX ст. Саме у його роботі «Вступ до науки конституційного права» [10, с. 102, 114] (англ. – «An Introduction to the Science of the Law of the Constitution») принцип верховенства права уперше отримав доктринальне тлумачення як центральний елемент британської конституції. Зокрема, А. Дайсі зазначив, що для досягнення максимального ефекту від застосування ідеї верховенства права, необхідно відрізнити три близькі за своїм змістом концепції: панування права – ніхто не може бути зобов'язаний нести негативні наслідки у встановленому законом порядку сам або своїм майном, окрім як у разі прямого порушення закону, у передбаченому законом порядку у суді; верховенства права – не лише те, що жодна людина не може бути над законом, але й те (і це важливий момент), що до кожної людини, незалежно від посади або умов, застосовуватиметься один (загальний, звичайний) закон, а справа підлягає розгляду в одному (загальному, звичайному) суді; панування духу законності – проникність змісту Конституції верховенством права завдяки загальним конституційним принципам (наприклад, право на особисту свободу, право на публічні збори), які є результатом судових рішень, що

визначають права індивідів в окремих справах, розглянутих судами.

Вагомий внесок у розвиток класичної доктрини верховенства права, її відмежування від суміжних концепцій правової держави та законності зробили такі західні дослідники: Дж. Адамс, Дж. Гаррінгтон, К. Гессе, Т. Джефферсон, І. Кант, Б. Констант, А. де Лобадер, Дж. Мілл, Т. Пейн, Б. Спіноза, С. Резерфорд, Ш. де Секонде (барон де Монтеск'є), Ф. Хайек та багато інших.

Як слушно відмічається в юридичній літературі, доктрина верховенства права, сформульована А. Дайсі, – це концентрований вираз ідей, концепцій, теорій, конструкцій та формул, напрацьованих упродовж багатьох віків. На її основі було витворено єдину тканину політико-юридичного вчення, відомого як інтегративна доктрина лібералізму і яке стало провідним та панівним у сучасному демократичному світі, передусім у Європі [11, с. 53].

Верховенство права є динамічною доктриною, що розвивається та наповнюється новими ознаками та характеристиками відповідно до тенденцій розвитку сучасного світу. Втім, думається, що її константу визначено у Доповіді «Верховенство права», схваленої Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.), а саме: «У тому значенні, в якому його слід розуміти, «the rule of law» («верховенство права») є невід'ємною частиною будь-якого демократичного суспільства. В рамках цього поняття вимагається, щоб усі, хто наділений повноваженнями ухвалювати рішення, ставилися до кожного з виявом поваги, на основі рівності та розумності й відповідно до закону, і щоб кожен мав можливість оскаржити незаконність рішень у незалежному та безсторонньому суді, де кожен має бути забезпечений справедливими процедурами» [12, с. 171].

Отже, базуючись на класичній концепції верховенства права, враховуючи сучасні характеристики верховенства права, опираючись на практику ЄСПЛ,

В Огляді практики Верховного Суду щодо інституту зразкової справи за 2019 рік наведені та проаналізовані підстави для відмови у відкритті провадження у зразковій справі [15, с. 15-17]. Так, визначено три основні підстави для винесення ухвали про відмову у відкритті цього провадження, а саме: наймасовіша категорія справ, які не можна кваліфікувати як зразкові, пов'язана зі спорами щодо направлення судом першої інстанції справи, подібної до тих, у яких вже є сформовані позиції Верховного Суду

та попередніх судів касаційної інстанції; недостатня кількість типових справ, що є необхідною та достатньою для розгляду адміністративної справи по суті як зразкової; відсутність критеріїв (ознак) типовості справи, а саме: спору щодо правильності застосування норми матеріального права немає; у випадку постановлення судом рішення по суті позовних вимог буде вирішено спір між позивачем і відповідачем у конкретній справі [15, с. 15-17]. Огляд практики Верховного Суду надає підстави зробити висновок, що достатньою кількістю для розгляду адміністративної справи по суті як зразкової є наявність більше 12 типових справ, адже «невеликою кількістю типових справ ..., що не створює доцільність їх розгляду Верховним Судом як зразкових», Верховний Суд визначає 3-12 справ [15, с. 15].

Таким чином, можна констатувати, що судова практика набуває ознак джерел адміністративного процесуального права, проте потребує свого подальшого розвитку.

Крім того, КАСУ передбачена можливість залучення до адміністративного процесу такого учасника розгляду справи, як експерта з питань права (ст. 69 КАСУ), що свідчить про появу в адміністративному судочинстві правового інституту *amicus curiae* (від лат. – друг суду). Адже, зазвичай процесуальна фігура «друга суду» (*amicus curiae*) визначається як «особа (до того ж, не тільки фізична), яка не є процесуальною стороною по справі, володіє виключними юридичними або професійними знаннями з важливої теми, що має місце в конкретній справі, і водночас бере участь в її розгляді з метою сприяння винесенню справедливого судового рішення» [16]. Враховуючи, що експерт з питань права надає висновки, які суд може долучати до матеріалів справи (ч. 1 ст. 69 КАСУ), можна стверджувати, що поява інституту *amicus curiae* сприяє впровадженню у систему джерел адміністративного процесуального права правової доктрини.

Втім, існує певна законодавча невизначеність щодо процесуального статусу цього експерта в адміністративному суді, наприклад, не передбачені порядок та методика його діяльності, можливість відводу, відповідальність тощо, що може призвести до ускладнень на практиці. Можливо саме цей недолік законодавства і є підставою того, що цей інститут майже не працює. Як слушно відмічають фахівці, «судова практика ще дуже обережно ставиться до цього новоутвореного інституту процесуального права, хоча він і відомий процесуальному законодавству західноєвропейських країн. Отже, сьогодні вбачається необхідність на початку широкого застосування інституту експерта з питань права напрацювати і запропонувати судовій практиці єдиний алгоритм вирішення питань щодо залучення чи незалучення експерта з питань права та уніфікувати викладення інформації про них у судових рішеннях» [17].

Таким чином, наведений аналіз інноваційних положень КАСУ надає підстави резюмувати тенденцію розвитку системи джерел адміністративного процесуального права України, зокрема у напрямку її збагачення (розширення) такими джерелами, як правова доктрина, судовий прецедент, з виокремленням фундаментальної ролі та інструментального значення верховенства права. Водночас, нові положення КАСУ – кодифікованого джерела адміністративного процесуального права України потребують свого подальшого удосконалення, зокрема, для забезпечення справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин.

У статті досліджено інноваційні положення Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) як джерела адміністративного процесуального права. Визначено, що праксеологічна необхідність дослідження його положень обумовлена двома

Резюмовано, що система джерел адміністративного процесуального права України розвивається у напрямку її збагачення (розширення) такими джерелами, як правова доктрина, судовий прецедент, з виокремленням фундаментальної ролі та інструментального значення верховенства права. Водночас, нові положення КАСУ – кодифікованого джерела адміністративного процесуального права потребують свого подальшого удосконалення, зокрема, для забезпечення справедливого, неупередженого та своєчас-

Innovations of CALPU regarding the following aspects have been investigated: introduction of the institute of typical, pattern cases; involvement of such a party to a case to the administrative process as a legal issues expert is illustrative of emerging *amicus curiae* legal institute in the

administrative legal proceedings; the conclusion has been made regarding the gradual introduction of the legal precedent and legal doctrine to the system of sources of the administrative procedural law of Ukraine.

It has been summed up that system of sources of the administrative procedural law develops in towards its enrichment (widening) with such sources as the legal doctrine, legal precedent, with the accentuation of the fundamental role and instrumental significance of the supremacy of the law. At the same time, new provisions of CALPU as a codified source of the administrative procedural law require their further perfection, particularly for ensuring a fair, impartial and timely resolution of disputes in the sphere of public and legal relations by the court.

Key words: Code of the administrative legal proceedings of Ukraine, sources of the administrative procedural law, supremacy of the law, legal judgement, legal doctrine.

Література

1. Волошенюк О.В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах. Форум права. 2009. № 3. С. 123–128. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09volusc.pdf>. (дата звернення: 01.10.2019).
2. Васильєв С.В., Васильєва І.Г. Конвергенція і правовий простір. Людина, суспільство і держава в умовах реформ та інновацій: зб. матеріалів юридичної наук.-практ. інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 25 лют. 2016 р.). URL: www.legalactivity.com.ua/index (дата звернення: 01.10.2019).
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. Ст. 436.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 06.09.1978. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення: 14.09.2019).
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Круслен проти Франції» від 24 квітня 1990 р. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article> (дата звернення: 2.09.2019).
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Рябих проти Росії», Заява № 52854/99. URL: <http://search.ligazakon.ua> (дата звернення: 5.09.2019).
7. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р., № 9-зпу (справа за зверненнями жителів м. Жовті Води). URL: <http://www.ccu.gov.ua> (дата звернення: 8.09.2019).
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.09.2019).
9. Красюк И. Принцип верховенства закона и система источников права в современной Украине. Legia si viata. Noiembrie. 2015. С. 65-68.
10. Dicey A. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. Indianapolis : Liberty Classics, 1982. CXLVIII. 436 p.
11. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін.: Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право. 2012. 1128 с.
12. Доповідь «Верховенство права», схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). Право України. 2011. № 10. С. 168-184.
13. Подорожна Т. Зразкові та типові справи як новий механізм адміністративного судочинства. Судово-юридична газета. 28 серпня 2018 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/124220> (дата звернення: 1.10.2019).
14. Зразкові справи як новий механізм адміністративного судочинства. Українське право. 15 липня 2017 р. URL: <http://www.ukrainepravo.com/scientific-thought/legal> (дата звернення: 1.10.2019).
15. Огляд практики Верховного Суду. Інститут зразкової справи. Київ, 2019. Вип. 1. 18 с.
16. Зозуля Н. Експерт з питань права: проблема процесуального статусу. Українське право. 14 грудня 2017 р. URL: https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst (дата звернення: 4.10.2019).
17. Шумило М. Експерт з питань права: новела процесуальних кодексів, що потребує обґрунтування судовою практикою. Судово-юридична газета. 23 січня 2019 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/133600-ekspert-z-pitan-prava-novela-protsesualnikh-kodeksiv> (дата звернення: 5.10.2019).

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.944>

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРО ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН ЗА АНАЛОГІЄЮ

правового режиму, тобто в категоріях теоретичного порядку, для практиків у сфері юриспруденції не завжди просто, враховуючи, що в самій загальнотеоретичній юриспруденції відсутня єдність науковців щодо цих категорій.

До спроби використати аналогію закону на міжгалузевому рівні в контексті податкових та конкуренційних відносин нещодавно в Україні вдався Верховний суд. І, як буде показано надалі, це викликало більше запитань, ніж дало відповідей для подальшого правозастосування.

Зокрема, в одній із справ у сфері захисту економічної конкуренції виникла проблема інтерпретації правової природи бонусу, який надається імпортером у формі безповоротної фінансової допомоги усім своїм дистриб'юторам за реалізацію імпортованої продукції через продажі за кошти державного бюджету (тобто через систему публічних закупівель) (далі – бонус). Попередньо суд апеляційної інстанції зазначив про те, що «надання бонусу

у вигляді безповоротної фінансової допомоги на рівних умовах постачальником своїм дистриб'юторам із метою заохочення отримувати перемогу на процедурах державних або публічних закупівель із його товаром, в яких переможцем визнається найдешевша пропозиція, відповідає законним цілям підприємницької діяльності отримувати прибуток і збільшувати обсяги продажу своєї продукції». Проте Верховний Суд у своїй постанові від 30.09.2019 р. у справі № 910/13306/2019 охарактеризував дану господарську операцію поняттям із Податкового кодексу України (далі – ПКУ) та заперечив на цій підставі здатність бонусу стимулювати конкуренцію, збільшувати обсяги продажів товарів та прибуток суб'єкта господарювання [2].

Вирішення питання про те, чи можуть положення ПКУ за аналогією бути застосованими у цій сфері, дозволить, як видається, більш глибоко розглянути проблему міжгалузевої аналогії як у контексті прямих приписів закону, так і в розрізі змістовних системоутворювальних елементів, що відповідають за «однотипність правового режиму», притаманного аналогії закону.

Передусім звертає на себе увагу те, що ПКУ містить спеціальну вказівку: «Поняття, правила та положення, установлені цим Кодексом та законами з питань митної справи, застосовуються виключно для регулювання відносин, передбачених статтею 1 цього Кодексу» (ч. 5.1 ст. 5), тобто для регулювання відносин, «що виникають у сфері справляння податків і зборів».

При цьому відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону «Про захист економічної конкуренції» законодавство про захист економічної конкуренції ґрунтується на нормах, установлених Конституцією України, і складається із цього Закону, законів України «Про Антимонопольний комітет України», «Про захист від недобросовісної конкуренції», інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до цих законів. ПКУ не віднесено до актів

законодавства про захист економічної конкуренції.

Виходить, що можливість використання аналогії податкового закону до конкурентних відносин обмежується буквою закону. Попри цей, здавалось б, очевидний висновок, як видно з постанови Верховного суду від 30.09.2019 р. у справі № 910/13306/2019, проблема потребує глибшого аналізу задля з'ясування співвідношення правового режиму податкових та конкурентних відносин у контексті можливої аналогії закону.

Зміст та призначення понять у податковому та господарському праві, зокрема конкурентному, має змістовні розбіжності, що впливають із відмінної природи податкових відносин, оснований на підпорядкуванні суб'єктів господарювання податковим правилам та наявності суб'єкта, наділеного владними повноваженнями (податкового органу), з одного боку, та господарських відносин економічної конкуренції, що оснований на реальних економічних правочинах та зв'язках непередбачених один одному суб'єктів, з іншого боку.

Різні за змістом господарські операції можуть відобразитися в податковому обліку за єдиним підходом. Проте вузькість податкової кваліфікації не означає одноманіття відповідних господарських операцій.

Податкове законодавство не диференціює кожен господарську операцію для цілей оподаткування, а спрямоване на облік узагальнених груп доходів та витрат під час визначення бази оподаткування. Останнє впливає з державної економічної політики. Державна політика у сфері оподаткування ґрунтується на вимогах ПКУ, а розмаїття господарських операцій – на економічній мотивації та об'єктивних економічних результатах.

Не випадково у ч. 1 ст. 10 Господарського кодексу України (далі – ГКУ) серед окремих напрямів державної економічної політики виділяються «антимонополюсно-конкурентна політика»

Наявність економічної вигоди не завжди має значення для податкового обліку. Зокрема, в одній із податкових консультації від 30.09.2019 р. зазначено, що Податковим кодексом України «з метою оподаткування податком на прибуток не передбачено застосування ознаки розумної економічної причини (ділова мета) до операцій із надання безповоротної фінансової допомоги іншим платникам податку на прибуток на загальних підставах». Але відсутність вимог стосовно обов'язкової наявності розумної економічної причини (ділової мети) під час надання безповоротної фінансової допомоги іншим платникам податку на прибуток

логічно зовсім не означає, що така економічна причина (ділова мета) відсутня [7; 8].

У досліджуваному випадку ці економічні вигоди мають таке господарське вираження: імпортер завдяки бонусній системі стимулює (мотивує) власних дистриб'юторів збільшувати обсяги реалізації імпортованих ним товарів на ринку публічних закупівель. За економічним змістом подібна система бонусів наближена до знижок, які надаються імпортерами дистриб'юторам за реалізацію товарів, але відмінна від останньої завдяки відсутності корегування ціни продажу.

У конкурентних комерційних господарських відносинах будь-який платіж, з боку одного, комерційного суб'єкта на адресу іншого повинен мати економічний сенс та бути орієнтованим на збільшення прибутку. Комерційний суб'єкт може надавати благодійну допомогу іншим суб'єктам, але тоді ця діяльність втрачає характер господарської, позаяк відповідно до ст. 3 ГКУ неодмінною ознакою господарської діяльності є спрямування «на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність». Дарування (благодійність) одного господарюючого суб'єкта іншому суперечить природі господарської діяльності, особливо якщо ця діяльність є комерційною (підприємницькою).

У правовідносинах, в яких витрати надавача бонусу – імпортера товару спрямовані на збільшення власного економічного результату від продажів товару у майбутньому у зв'язку зі збільшенням обсягів продажів товарів через систему публічних закупівель, дарувальний характер відносин відсутній. Адже система бонусів не лише мотивує дистриб'юторів за допомогою участі в системі публічних закупівель збільшувати обсяги продажів товару, що поставляється надавачем бонусу, але й об'єктивно розширює «впізнаваність» товару для суспільства в цілому. Крім того, залученням товару в обіг для

виконання соціальних функцій юридичними особами публічного права створюються умови для ширшої апробації товару, що за умови якості товару, за загальноприйнятою практикою, сприяє подальшому збільшенню обсягів продажу товару на ринку загалом.

Бонуси за продажі товарів додатково стимулюють дистриб'ютора брати участь у процедурах публічних закупівель у порівнянні з реалізацією на інших ринках (у приватних аптеках) при тому, що такі процедури, вочевидь, вимагають від дистриб'ютора додаткових організаційних, інтелектуальних, матеріальних та інших зусиль. Ураховуючи, що на ринку публічних закупівель діють й інші дистриб'ютори, що мають право на одержання бонусів за аналогічних умов, досягти конкурентних переваг окремому дистриб'ютору можна лише шляхом зменшення націнки на імпортований товар. Інакше, встановлюючи високі ціни на товари на публічних закупівлях, кожний дистриб'ютор ризикує взагалі залишитися без продажів. Тут зацікавленість операції для дистриб'ютора, по суті, визначається не звичайною збутовою націнкою, а бонусом, на який він може розраховувати в разі успішної реалізації на торгах. За такого стану дистриб'ютор має змогу знижувати ціни на публічних закупівлях за рахунок зменшення своєї звичайної націнки.

Цей висновок підтверджується природою економічної конкуренції. Зокрема, згідно зі ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції» економічна конкуренція визначається як змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

Система бонусів цілком прогнозовано стимулює конкуренцію на ринку

нюватись як послуга у сфері маркетингу» [10].

Поняття «безповоротної фінансової допомоги» в міжнародних стандартах фінансової звітності відсутнє. Для суб'єкта господарювання – надавача такої допомоги – вона є формою витрат. Для фінансової звітності оподаткування є елементом активу чи пасиву. Наприклад, пунктом 13 міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 12 «Податки на прибуток» встановлено, що «вигоду, пов'язану з податковим збитком, який можна зарахувати для відшкодування поточного податку попереднього періоду, слід визнавати як актив». Іншими словами, результати оподаткування самі становлять економічний результат, але податкові правила не можуть формально «призначати» наявність чи відсутність економічного результату. Державна податкова політика визначає своєрідні правила, які не можуть вважатися стандартами, але міжнародні стандарти бухгалтерського обліку можуть відображати результати оподаткування.

Тут необхідно враховувати, що визначення правил оподаткування та дефініцій у податковому законодавстві, яке має виняткову публічно-правову природу, не може переноситися на сферу змішаних приватно-публічних відносин економічної конкуренції, що ґрунтуються на особливих нормативно-правових джерелах, ділових звичаях та спеціальній методології оцінки результатів господарських операцій.

У цілях антимонопольного правозастосування правову природу економічних понять та явищ, а також їхні правові наслідки слід розкривати саме через призму відповідного антимонопольного законодавства. Під час визначення правової природи та правових наслідків господарських операцій, явищ або дій конкуренційне законодавство оперує переважно поняттям наслідків у конкуренції (недопущення, усунення чи обмеження конкуренції) – ч. 1 ст. 6, ч. 2. ст. 8, ч. 1 ст. 13, ч. 1. ст. 15 Закону України «Про захист еко-

Формалізований характер податкової системи призводить до ситуації, за якої податковий облік досліджуваних операцій, по суті, не дає можливості кваліфікувати бонус, що сплачується імпортером своїм дистриб'юторам, інакше, ніж безповоротна фінансова допомога. Про це свідчить, зокрема, постанова Верховного Суду від 18 грудня 2018 року у справі № 808/3341/16, де зазначено, що «додаткова бонусна винагорода, премія або знижка на вартість товару, надана продавцем покупцеві відповідно до умов угоди про купівлю-продаж (чи окремої згоди сторін) або для зацікавлення (винагороди) постійних покупців у подальшій співпраці, не може розці-

номічної конкуренції». Таким чином, із метою застосування конкурентного законодавства правову природу та правові наслідки правочинів суб'єктів господарювання слід визначати через економічний ефект у конкурентних відносинах від зазначених операцій. Зокрема, не дивлячись на різні податкові наслідки надання бонусу та знижки, їхній економічний ефект для сторін договору, а отже, й наслідки в конкурентних відносинах за звичайних умов можуть бути ідентичними – стимулювати до збільшення продажів товарів, хоча існуватиме відмінність у податковому обліку відповідних витрат: перший кваліфікуватиметься як безповоротна фінансова допомога, а друга – як корегування ціни продажу товару, що впливатиме на базу оподаткування.

У статті досліджена можливість застосування податкового законодавства до конкурентних відносин за аналогією. Аналізуються суперечливі судові рішення, які припускають застосування понять, які закріплені в податковому законодавстві, для визначення природи конкурентних відносин у сфері господарювання. Ця практика називається неправильною з погляду букви закону та засадничих теоретичних положень щодо аналогії закону, яка вимагає встановлення однотипного правового режиму у подібних відносинах. Такий однотипний режим має винятковий характер для міжгалузевих відносин. Вказується на прямих приписи Податкового кодексу України, що передбачають виключне застосування його положень для цілей оподаткування, а також аналізується змістовна відмінність правил оподаткування та результатів об'єктивних господарських операцій на прикладі бонусу, який надається імпортером у формі безповоротної фінансової допомоги усім своїм дистриб'юторам за реалізацію імпортованої продукції за кошти

державного бюджету через систему публічних закупівель.

Зроблено висновок, що визначення правил оподаткування та дефініцій у податковому законодавстві, яке має виняткову публічно-правову природу, не може переноситися на сферу змішаних приватно-публічних відносин економічної конкуренції, що ґрунтуються на особливих нормативно-правових джерелах, ділових звичаях та спеціальній методології оцінки результатів господарських операцій. Результати оподаткування самі становлять економічний результат, але податкові правила не можуть формально «призначати» наявність чи відсутність економічного результату. Податкові відносини є формалізованими та вторинними, на відміну від об'єктивних господарських конкурентних відносин. Не випадково Господарський кодекс України чітко розділяє державну антимонопольно-конкурентну політику та державну податкову політику. На цій підставі зроблено висновок про розбіжність типу правового режиму податкових і господарських відносин та неприпустимість застосування податкового закону до відносин економічної конкуренції за аналогією.

Ключові слова: Податковий кодекс України, Господарський кодекс України, захист економічної конкуренції, господарські відносини, бонус, публічні закупівлі, аналогія закону.

Podtserkovnyi O. On the problems of applying tax law to competitive relations by analogy

The article explores the possibility of applying tax law to competitive relations by analogy. Controversial judgments are analyzed that suggest the use of concepts that are enshrined in tax law to determine the nature of competitive economic relationships. This practice is called incorrect from the point of view of the letter of the law and basic theoretical provisions

It is concluded that the content of tax rules and definitions in tax law, which have an exclusive public-legal nature, can not be transferred to the sphere of mixed private-public relations of economic competition, based on specific regulatory sources, business practices and special effect of commercial operations. Tax fees alone constitute an economic result, but tax rules cannot formally determine the content or absence of economic results. Tax relations are formalized and secondary in comparative with objective economic competitive relations. It is no coincidence that the Economic Code of Ukraine clearly separates the state antitrust and competition policy and the state tax policy. On this basis it is concluded that the type of legal regime of tax and economic relations is different, and that the tax law is inadmissible to use for the regulation of economic competition by analogy.

11. *Постанова Верховного суду від 27.11.2018р. у справі № 804/8024/14.*
URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78425617>.

Ю. Бальцій,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СИСТЕМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

Побудова дієвої демократичної правової держави передбачає створення ефективної децентралізованої системи публічної влади, яка ґрунтувалася б на верховенстві волі народу та пріоритеті людини як найвищої соціальної цінності. Однак зазначені завдання неможливо реалізувати без розбудови повноцінної системи місцевого самоврядування.

Актуальність проблеми також підсилюється зовнішньополітичним пріоритетом державної політики України: взятий нею курс на вступ до Європейського Союзу зумовив необхідність приведення національного законодавства до рівня європейських та світових правових стандартів. Крім того, саме сьогодні особливо гостро постало питання, в якому саме напрямку буде розвиватися місцеве самоврядування в пострадянських державах, чи зможе цей інститут вирішити задачі, які на нього покладаються і які проблеми необхідно вирішити для сприятливого розвитку системи місцевого самоврядування.

Крім того, треба зазначити, що ратифікація такого найважливішого документу, як Європейська хартія місцевого самоврядування [1], Україною визначила нові принципи організації та функціонування всієї системи місцевого самоврядування, а також запровадила новітні демократичні напрямки її вдосконалення та дієвого реформування в умовах побудови правової демократичної держави, але, незважаючи на значний обсяг нормативно-правових документів, які регламентують

процеси становлення та розвитку системи місцевого самоврядування, дослідження сучасного стану місцевої демократії показують низький рівень ефективності чинної в Україні системи місцевого самоврядування.

При цьому питання вдосконалення сучасної системи місцевого самоврядування пов'язане, перш за все, із внесенням змін як до чинної Конституції України, так і до профільного законодавства у сфері місцевого самоврядування, де досвід пострадянських держав, який обрали дієвий демократичний шлях, буде позитивно використано для реформування системи місцевого самоврядування України.

Із моменту проголошення незалежності України й становлення в національній юридичній науці сучасної школи муніципального права почався процес формування поглядів на муніципально-правову проблематику, зокрема на становлення та розвиток місцевого самоврядування. Ця проблематика знайшла своє особливе місце в працях М. Баймуртова, Ю. Бальція, О. Батанова, В. Борденюка, П. Ворона, А. Георгіца, Н. Камінська, О. Копиленка, Б. Пережняка, М. Пухтинського, В. Толкованова, В. Шаповала, О. Фрицького, Л. Юзькова та багато ін. Процеси становлення місцевого самоврядування у країнах пострадянського простору знайшли своє місце також у працях Б. Аміджанова, І. Асадуллаєва, І. Асророва, А. Бекста, М. Дадажонова, М. Джалілов, А. Достієв, Э. Ванагс, В. Васильєва, І. Видріна, А. Іомова, С. Мэелтсемееса, Д. Лосаберидзе, Ш. Каримова, О. Кутафіна,

би визначалася вся система місцевого самоврядування. При цьому спроби зробити такий акт вже були в Україні ще в 2001 році [3].

Складовою частиною процесу демократизації пострадянських держав стало також закріплення окремих розділів (глав) у відповідних конституціях, які стосуються безпосередньо місцевого самоврядування, що, безумовно, підкреслює те, що місцеве самоврядування в цих державах є не тільки досить складним та багатоплановим соціальним феноменом і правовим інститутом, а й стало реалією сучасного демократичного суспільного життя.

Якщо говорити про систему місцевого самоврядування в Республіках Балтії (Латвія, Литва, Естонія), то хотілося б відзначити, що вони значно швидше інтегрувались до європейських та світових стандартів місцевого самоврядування, які провели ряд «швидких» реформ у сфері місцевого самоврядування, перейшовши від централізації до децентралізації. При цьому вони одними з перших пострадянських держав ратифікували Європейську Хартію місцевого самоврядування та затвердили її основні вимоги стосовно демократизації та децентралізації державного і муніципального управління, автономії місцевих органів влади, незалежності місцевих бюджетів та використання сучасних економічних методів управління на відповідних територіях.

Якщо розглянути систему місцевого самоврядування, яка притаманна Республікам Балтії, то вона, згідно із чинним законодавством, складається, як правило: із представницького органу (рада – Литва, дума – Латвія, збори – Естонія), що має права та обов'язки місцевої влади та публічного адміністрування, депутати якого обираються строком на чотири роки на базі загального виборчого права на відповідній виборчій системі, при цьому мер обирається місцевою радою із числа депутатів; із виконавчого органу самоврядування (муніципальна адміністрація – Литва, адміністрація

самоврядування – Латвія, управа – Естонія). При цьому, на відміну від більшості країн пострадянського простору, місцеве самоврядування в Республіці Естонія встановлено Конституцією – право, здатність і обов'язок демократично утворених органів влади на підставі законів самостійно влаштовувати місцеве життя і керувати, виходячи з виправданих потреб та інтересів населення волості або міста та з урахуванням особливостей розвитку останніх [4].

Виходячи із системного аналізу системи місцевого самоврядування в Республіках Балтії, хотілося би зазначити, що перетворення системи місцевого самоврядування в цих республіках зумовлені положеннями Європейської Хартії місцевого самоврядування та вимогами, що пред'являються Європейським Союзом до своїх членів, при цьому реформування системи місцевого самоврядування орієнтовано переважно на досвід північних країн-сусідів, насамперед Фінляндії та Швеції.

Стосовно закавказьких республік (Грузія, Вірменія, Азербайджан), то хотілося б зазначити, що сама система місцевого самоврядування знаходиться ще на стадії свого становлення. При цьому, незважаючи на високу централізацію влади в цих республіках, місцевому самоврядуванню притаманний процес високого динамізму змін як моделі місцевого самоврядування та управління, так і механізму його якісного формування. Система місцевого самоврядування в цих республіках складається: із представницького органу (рада), який обирається за тією або іншою виборчою системою та має різну назву в залежності від країни (сакребуло – Грузія, муніципальна рада – Вірменія, муніципалітет – Азербайджан); виконавчого органу (муніципалітет – Грузія, Вірменія, виконавчий апарат муніципалітету – Азербайджан); голови (мер – Грузія, Вірменія, інститут мера в Азербайджані відсутній).

Якщо провести якісний комплексний аналіз системи місцевого само-

врядування в закавказьких республіках (Грузія, Вірменія, Азербайджан), то можна зазначити, що місцеве самоврядування розглядається як самостійний і незалежний інститут державної влади. Багато в чому система місцевого самоврядування в цих республіках повторює стару адміністративно-територіальну систему управління, що не відрізняється особливою гнучкістю. Незважаючи на ці вагомні недоліки у становленні системи місцевого самоврядування, треба відзначити, що позитивним є те, що останнім часом ці країни починають цікавитись досвідом європейських країн у сфері становлення та розвитку системи місцевого самоврядування.

Розглядаючи середньоазійські республіки (Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан, Киргизстан) у процесі побудови демократичних місцевих владних структур, можна зустрітись із чималими труднощами, пов'язаними із традиційним менталітетом, а саме звичкою до жорсткої вертикалі влади, низкою об'єктивних інтересів різних владних органів, що протидіють процесу становлення демократичної системи місцевого самоврядування.

Систему місцевого самоврядування в середньоазійських республіках складають такі елементи: представницький орган (масліхат – Казахстан, представницький орган місцевого самоврядування в Узбекистані відсутній, кенеш – Киргизстан, маджліс народних депутатів, джамоат – Таджикистан, генгеш – Туркменістан), який має права та обов'язки місцевої влади та публічного адміністрування, депутати якого обираються на відповідний строк на базі загального виборчого права на відповідній виборчій системі; виконавчий орган (місцевий виконавчий орган – Казахстан, мерія – Киргизстан, арчинлик – Туркменістан), голова (мер – Киргизстан, інститут мера в Азербайджані відсутній, голова – Таджикистан, арчин – Туркменістан), органи самоорганізації населення (махалля – Таджикистан).

Незважаючи на визначену систему місцевого самоврядування у чинному законодавстві України, ця система сьогодні не задовольняє потреб суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування в більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, потрібного для всебічного розвитку людини, її самореалізації,

захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними установами та організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що система місцевого самоврядування кожної окремої пострадянської держави функціонує в межах певної політичної культури і традицій, особливості її зумовлені багатьма, інколи непомітними, чинниками, пов'язаними з оточуючим соціально-політичним середовищем, тому неможливо дати однозначну оцінку тієї чи іншої системи місцевого самоврядування навіть у межах характерного для неї політико-адміністративного контексту; ще важче визначити, як вона буде діяти та функціонувати в разі її перенесення та запровадження в нашої державі. Але при цьому необхідність дослідження досвіду пострадянських держав дозволить здійснити якісний пошук новачієних ідей у створенні якісної системи місцевого самоврядування, що ще більш наблизить Україну не тільки до європейських стандартів місцевого самоврядування, а й до світових.

У статті досліджено системи місцевого самоврядування в пострадянських державах. Побудова демократичної правової держави передбачає створення ефективної децентралізованої системи публічної влади, яка ґрунтувалася б на верховенстві волі народу та пріоритеті людини як найвищої соціальної цінності. Однак зазначені завдання неможливо реалізувати без розбудови повноцінної системи місцевого самоврядування.

Зазначено, що Україна взяла курс на вступ до Європейського Союзу, що зумовило необхідність приведення національного законодавства до рівня європейських та світових правових стандартів. Крім того, саме сьогодні особливо гостро постало питання, в якому саме напрямку буде розвиватися місцеве самовряду-

вання в пострадянських державах, чи зможе цей інститут вирішити задачі, які на нього покладаються і які проблеми необхідно вирішити для сприятливого розвитку системи місцевого самоврядування.

Визначено, що ратифікація такого найважливішого документу, як Європейська хартія місцевого самоврядування, Україною визначила нові принципи організації та функціонування всієї системи місцевого самоврядування, а також запровадила новітні демократичні напрямки її вдосконалення та дієвого реформування в умовах побудови правової демократичної держави, але, незважаючи на значний обсяг нормативно-правових документів, які регламентують процеси становлення та розвитку системи місцевого самоврядування, дослідження сучасного стану місцевої демократії показують низький рівень ефективності наявної в Україні системи місцевого самоврядування.

Визначено, що система місцевого самоврядування кожної окремої пострадянської держави функціонує в межах певної політичної культури і традицій, особливості її зумовлені багатьма, інколи непомітними, чинниками, пов'язаними з оточуючим соціально-політичним середовищем, тому неможливо дати однозначну оцінку тієї чи іншої системи місцевого самоврядування навіть у межах характерного для неї політико-адміністративного контексту; ще важче визначити, як вона буде діяти та функціонувати в разі її перенесення та запровадження в нашої державі.

Наголошено на необхідності застосування позитивного досвіду пострадянських держав у сфері місцевого самоврядування у створенні якісної системи місцевого самоврядування України.

Ключові слова: конституція, система місцевого самоврядування, представницький орган, виконавчий орган, голова.

Baltsii Yu. System of local self-government in the post-soviet states

The article explores the systems of local self-government in the post-Soviet states. Building a democratic rule of law implies the creation of an effective decentralized system of public authority, based on the supremacy of the will of the people and the priority of the person as the highest social value. However, these tasks cannot be accomplished without building a full-fledged local government system.

It is noted that Ukraine has taken the course of accession to the European Union, which has made it necessary to bring national legislation to the level of European and world legal standards. In addition, today the question in which direction local self-government will develop in the post-Soviet states is particularly acute, whether this institute will be able to solve the tasks that are entrusted to it and what problems must be solved for the favorable development of the local self-government system.

It is determined that the ratification of such an important document as the European Charter of Local Self-Government by Ukraine defined the new principles of organization and functioning of the whole system of local self-government, as well as introduced the newest democratic directions for its improvement and effective reform in the conditions of building a legal democratic state, but without -Legal documents regulating the processes of formation and development of the system of local self-government, study of the current state of localities These democracies show a low level of effectiveness of the current local self-government system in Ukraine.

It has been determined that the system of local self-government of each individual post-Soviet state functions within a certain political culture and traditions, its peculiarities are caused by many, sometimes invisible, factors connected with the surrounding

socio-political environment, therefore, it is impossible to give an unambiguous assessment of one or another local system self-government, even within the specific political and administrative context; it is even more difficult to determine how it will operate and function in the case of its transfer and implementation in our country.

The necessity to apply the positive experience of the post-Soviet states in the field of local self-government in creating a quality system of local self-government in Ukraine is emphasized.

Key words: constitution, system of local self-government, representative body, executive body, chairman.

Література

1. Європейська Хартія про місцеве самоврядування. Місцеве самоврядування. 1997. № 1-2. С. 90–94.
2. Кодекс о местном самоуправлении. URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2244429/4/ru/pdf>.
3. Бальцій Ю.Ю. Проект Муниципального кодексу України / Огляд підготовлено М. Орзіх. Юридичний вісник. № 2. 2001. С. 112–113.
4. Конституция Эстонской Республики. URL : <https://www.eesti.ee/rus/temy/grazhdanin/riik/pohiseadus>.
5. Конституция Республики Беларусь. URL : <http://www.pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>.
6. Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации: Федеральный закон от 6 октября 2003 года № 131-ФЗ. URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_44571.
7. Конституція Республіки Молдова. URL : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2>.
8. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

П. Гуйван,кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, професор
Полтавського інституту бізнесу

ФЕНОМЕН ЯКІСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ВИЗНАЧЕНОСТІ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЗА ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ПРИНЦИПАМИ

Охорона головних цінностей у сучасному демократичному суспільстві гарантується комплексом чинників, серед яких визначальне місце посідає належна, збалансована та спрямована на встановлення реального правового механізму структура законодавства. Справедливість системи права забезпечується позитивним підходом до визначення права як сукупності норм, що повинні чітко, виразно формулюватися, аби їхній істинний сенс відповідав зовнішньому прояву, що є гарантією впевненості населення щодо дій влади і масштабів свободи, яку вимагають індивіди та суспільство [1, с. 71]. Саме право як базис для регулювання певних відносин має ґрунтуватися на чіткій регламентації не лише правил поведінки для членів суспільства, а й мати конкретні механізми діяльності органів влади та важелі впливу на них з метою чесною та справедливою їхньої правотворчої та правозастосовної діяльності. Якщо відповідний баланс не буде дотримуватися, це може викликати серйозні соціальні потрясіння. Людина може підкоритися нормі, якої не дотримуються ті, кому доручено її застосовувати, але в якийсь момент покора стає даремною [2, с. 43].

Питанням чіткого та стабільного правового поля для забезпечення прав і свобод людини приділяє значну увагу Європейський суд з прав людини. При цьому наголошується, що визначеність чинного законодавства є дуже важливою для усіх матеріальних відносин як цивільного, так і кримінального характеру. Так, Європейський суд з прав

людини зазначає: «при розгляді питань обмеження свободи особливо важливо дотримуватися принципу правової визначеності. Важливим є чітке визначення умов обмеження свободи відповідно до внутрішнього права, щоб право як таке було передбачуваним у своєму застосуванні, аби відповідати стандарту «правомірності», визначеному Конвенцією стандарту, який вимагає, щоб усе право було чітким настільки, аби особа могла передбачити у разі необхідності з відповідною правовою допомогою до певної розумної межі за конкретних обставин, наслідки, які може потягти за собою певне діяння» [3, с. 35–36]. У тих питаннях, коли йдеться про вимоги законності щодо кримінального переслідування особи, верховенство права полягає в тому, що лише закон може визначати злочин та передбачати за нього покарання. Забороняється розширення існуючих диспозицій на діяння, що тотожними не є, також не може застосовуватися розширювальне тлумачення, наприклад за аналогією. Така вимога є вирішальною, якщо особа може усвідомлювати за рахунок формулювання норми, за які діяння вона може нести відповідальність [4, с. 145–146].

Проблематиці ефективності права, його легітимності та необхідності правильної і відповідної духові часу форми та структури присвячено дослідження таких науковців, як Л. Фуллер, Г. Радбрух, Ю. Шемшученко, М. Козюбра, С. Головатий, Ю. Матвеева, М. Смуток, С. Погребняк та інших. Вивчення питань законності, демократичності

З урахуванням указаних напрацювань має розвиватися і українське національне законодавство в коментованій сфері. До групи вимог щодо визначеності повноважень, які необхідно чітко та виразно впорядкувати, належить, перш за все, чіткий розподіл повноважень між гілками державної влади, який відіграє провідну роль у побудові політичної системи держави, забезпечує злагодженість та ефективність функціонування її апарату, що є важливим для належного забезпечення реалізації та захисту прав людини. Крім того, однією з гарантій принципу правової визначеності є розподіл повноважень на основі системи стримувань і противаг з огляду на те, що він перешкоджає внесенню надто частих та свавільних змін до позитивного права [7, с. 160–161].

Дискреційність повноважень не є винятковим явищем у правових системах різних країн, більше того, в окремих випадках невизначеності чинного законодавства в окремих площинах та необхідності обрання одного з декількох законних варіантів поведінки розсуд є єдиною можливою опцією належної поведінки. Так, у процесуальному законодавстві надається широкий вибір суду чи іншому правозастосовному органу здійснювати оцінку належності використовуваних матеріалів. Оптимальним способом здійснення цього процесу є судова дискреція. Європейський суд з прав людини у своїй практичній діяльності неодноразово зазначав, що, як би ясно не була сформульована правова норма у будь-якій системі права, завжди існує певний елемент судового тлумачення. Завжди є необхідність в усуненні спірних питань та пристосуванні до обставин, що змінюються. Хоча визначеність є бажаною, вона може тягти надмірну жорсткість, тоді як закон має враховувати змінюваність конкретних ситуацій. Відповідно багато законів формулюються у виразах, які є непевними, тож їхнє тлумачення і застосування стає питанням практики [8, п. 40]. Відтак, роль що відводиться судам, полягає в усуненні сумнівів, що залишаються [6, п. 29]. З урахуванням викладеного можна стверджувати, що вимога законності не виключає роз'яснення правил поведінки шляхом судового тлумачення у конкретній справі, якщо наслідки правовідношення витікали з його сутності та були розумно передбачуваними [9].

Наявність дискреційних повноважень як способу здійснення публічної влади, згідно з яким орган чи посадова особа застосовують надані їм за законом правомочності на свій розсуд без узгодження з кимось [10, с. 195], є належним способом правового регулювання. Скажімо, за рахунок прийняття рішень органами виконавчої влади в межах їхніх дискреційних повноважень можуть усуватися про-

галини у визначеності законодавства. Розглядаючи одну із справ про належність широкого адміністративного розсуду органу виконавчої влади, ЄСПЛ таким чином сформулював визначення меж дискреційних повноважень: «Закон, який надає дискрецію, не є сам по собі несумісним із вимогою передбачуваності у тому випадку, коли обсяг дискреції та спосіб її застосування зазначені з достатньою чіткістю та при цьому враховується легітимна мета того чи іншого вживаного заходу в тій чи іншій ситуації, щоб надати індивіду адекватний захист від свавільного втручання» [11, п. 61]. Дійсно, судова правотворчість може регулювати відносини, якщо в нормативно-правових актах містяться прогалини, їх текстуальний виклад є неоднозначним, суперечливим, що зумовлює появу проблем під час правозастосування [12, с. 28].

Більше того, відсутність у владної структури юрисдикції на винесення рішення у справі, у тому числі із застосуванням особистої дискреції, не є підставою для його скасування, якщо таким скасуванням порушується юридична певність, на яку розраховують учасники правовідношення. Скажімо, при вирішенні конкретного спору компетентним судом не може бути підставою для визнання актів адміністративного органу незаконними проста їхня неясність чи відсутність передбачуваної узгодженості між різними владними органами. Більш того, скасування рішення державного органу з огляду на те, що він не має компетенції, теж може бути незаконним, якщо в державі немає чіткої узгодженості у співвідношенні юрисдикцій певних органів по конкретних категоріях справ [13]. У цьому плані перевага надається забезпеченню дієвості принципу правової визначеності як засадничого чинника вищого порядку. Хоча правила щодо юрисдикції мусять виконуватися, за певних конкретних обставинах ЄСПЛ не вбачає якоїсь нагальної суспільної необхідності, яка б виправдовувала відступ від принципу правової визначеності [14, п. 35].

У цьому процесі істотну, а часом вирішальну роль відіграє та засада принципу визначеності, яка вимагає, щоб повноваження органів виконавчої влади у відносинах із громадянами та іншими суб'єктами визначалися лише законами. На тому ж рівні мають установлюватися межі розсуду цих органів. Це означає, що ніякий акт владних органів не може підміняти своїм регулюванням встановлені нормативні приписи і визначати межі дискреційного розсуду при реалізації правозастосовних повноважень. Справедливість та адекватність заходів судового розсуду має й інше значення для підтримки та належної реалізації принципу правової визначеності. Йдеться про гарантування довіри до права, що системно входить до елементів верховенства права, визначальної характеристики правової держави. Це досягається за рахунок впевненості

З проведеного дослідження можна дійти певних висновків. Важливо, щоб дискреційні повноваження органу влади були встановлені нормативно, а не суб'єктом-носієм, щоб реалізовувалися у належному обсязі, у належні способи та строки. Інакше кажучи, закон повинен визначати межі дискреції органів влади та порядок її реалізації. Чинне законодавство не спроможне належним чином передбачити механізми правового опосередкування

всіх можливих випадків, у конкретних випадках практичні питання необхідно вирішувати шляхом надання правозастосовним інституціям можливості здійснювати регулювання шляхом застосування особистого розсуду. Широта такого розсуду має бути врахована у національному законодавстві та має залежати від того, яке саме питання розглядається, від сфери, яка регулюється, та від статусу осіб, яких воно стосується. Належне впорядкування подібного механізму повинне забезпечувати можливість та необхідність судового уточнення правових термінів та нечітких формулювань, що містяться у законі. Це надасть діяльності правозастосовних органів необхідної легітимачії та зменшить невизначеність нормативно-правового регулювання для кожного конкретного випадку.

У роботі розглядаються актуальні питання правового врегулювання порядку здійснення владних повноважень при здійсненні функцій державного управління. Наголошується, що право як регулятор певних суспільних відносин, має ґрунтуватися на чіткій регламентації не лише правил поведінки для членів суспільства, але й мати конкретні механізми діяльності органів влади та важелі впливу на них із метою чесної та справедливої їхньої правотворчої та правозастосовної діяльності. Питанням чіткого та стабільного правового поля для забезпечення прав і свобод особи приділяє увагу Європейський суд з прав людини.

У роботі досліджується поняття якості закону як певне юридичне явище, що широко використовується міжнародними інституціями в процесі правового забезпечення справедливого захисту прав і свобод. Акцентовується, що правовий акт має бути сформульований достатньо чітко для того, щоб людина могла передбачити в розумних межах, виходячи з обставин справи, ті наслідки, які може спричинити конкретна дія.

У контексті дослідження було здійснено правовий аналіз такого правового явища як дискреція в діяльності суб'єктів владних повноважень. Встановлено, що при вирішенні питань, які стосуються основоположних прав людини, надзвичайні можливості владних суб'єктів у розмірі необмежених повноважень є несумісними з принципом верховенства права. На конкретних прикладах із рішень Європейського суду з прав людини продемонстровано механізми закріплення в нормативних актах порядку надання в необхідних випадках права широкого розсуду органам влади та обмеження дискреції, коли вона виходить за рамки легітимної мети того чи іншого вживаного заходу в тій чи іншій ситуації.

Зазначено, що у демократичних суспільствах триває тенденція до зменшення обсягу дискреційних повноважень органів виконавчої влади. Це досягається за рахунок звуження сфер регулювання, де зберігається законодавча невизначеність, яка потребує прояву персональної ініціативи та результативності з боку відповідної посадової особи чи органу влади. Таким чином, вирішальною стає вимога винятково законодавчого закріплення їхніх повноважень.

Ключові слова: широкий розсуд, правозастосовна дискреція, правова визначеність.

Guyvan P. Phenomenon of quality legislation and certainty of power according to European principles

This paper deals with topical issues of legal regulation of the exercise of power while exercising public administration functions. In this respect, it is emphasized that the right, as a regulator of certain social relations, should be based on a clear regulation of not only the rules of conduct for members of society, but also have specific mechanisms of activity of the

authorities and levers of influence on them for the purpose of their fair and just law-making. Considerable attention has been paid to the European Court of Human Rights' clear and stable legal framework for the protection of the rights and freedoms of the individual. This paper explores the notion of the quality of law as a certain legal phenomenon widely used by international institutions in the process of providing legal protection for the fair protection of rights and freedoms. It is emphasized that a legal act must be formulated sufficiently clearly to enable a person to reasonably anticipate, on the basis of the circumstances of the case, the consequences that a particular action may have.

In the context of the study of the issues raised in the work, a legal analysis of such a legal phenomenon as discretion in the activity of the subjects of power was carried out. It has been found that in addressing fundamental human rights issues, the extraordinary powers of the authorities in respect of a wide range of unlimited powers are incompatible with the rule of law. Specific examples from the judgments of the European Court of Human Rights have demonstrated the mechanisms for enshrining in the legislative acts the procedure for granting, in necessary cases, the right of broad discretion to the authorities and, on the other hand, the limitation of discretion when it goes beyond the legitimate aim of a given measure in a particular measure other situation.

It is noted that in democratic societies there is a tendency towards a general decrease in the amount of discretionary powers of executive bodies. This is achieved through the narrowing of regulatory spheres, where legislative uncertainty persists, requiring personal initiative and effectiveness on the part of the relevant official or authority. Thus,

the decisive one is the requirement of the legislative consolidation of their powers.

Key words: broad discretion, lawful discretion, legal certainty.

Література

1. Рукавишникова А.А. Генезис категории «правовая определенность» в современной юридической науке. Вестник Томского государственного университета. Серия «Право». 2014. № 3(13). С. 70–83.
2. Lon L. Fuller. *The Morality of Law*. Yale University Press, 1969. 262 с.
3. Рішення ЄСПЛ від 22 листопада 1995 року у справі «S.W. проти Сполученого Королівства» (S.W. v. the United Kingdom (1995), заява № 20166/92. <https://swarb.co.uk/sw-v-the-united-kingdom-cr-v-united-kingdom-echr-22-nov-1995/>.
4. Рішення ЄСПЛ від 22 червня 2000 року, остаточне від 18 жовтня 2000 року у справі «Коем та інші проти Бельгії» (Coeme and Others v. Belgium), заяви №№ 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 та 33210/96, https://www.legislationline.org/download/id/4076/file/ECHR_Coeme_Belgium_2000.pdf.
5. Рішення ЄСПЛ від 3 квітня 2008 року у справі «Корецький та інші проти України», заява № 40269/02. https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_446.
6. Рішення ЄСПЛ від 15 листопада 1996 року у справі «Кантоні проти Франції» (Cantoni v. France), заява № 17862/91. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{itemid:\[001-58068\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{itemid:[001-58068]).
7. Радбрух Г. Філософія права [пер. з нім.]. К. : Тандем, 2006. 316 с.
8. Рішення ЄСПЛ від 25 травня 1993 року у справі «Коккінакіс проти Греції» (Kokkinakis v. Greece), заява № 14307/88. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{itemid:\[001-57827\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{itemid:[001-57827]).
9. Рішення ЄСПЛ від 20 вересня 2011 року у справі «Нафтова компанія Юкос проти Російської Федерації», заява № 14902/04. <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB002&n=259971#016010938925838603>.
10. Юридична енциклопедія: в 6 т. / За ред. Ю.С. Шемшученка. К. : Головна редакція «УРЕ», 1998-2004. Т. 2. 1999. 741 с.
11. Case of ECHR of Olsson v. Sweden (No.1), 24 March 1988, appl. no. 10465/83. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{itemid:\[001-57548\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{itemid:[001-57548]).

12. Зміївська С.С. Судова практика як джерело формування й розвитку права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2015. № 14(1). Т. 1. С. 27–28.

13. Рішення ЄСПЛ від 04 жовтня 2011 року у справі «Зафранас проти Греції» (*Zafran v. Greece*), заява № 4056/08. <http://base.garant.ru/70161628/>.

14. Рішення ЄСПЛ від 23 липня 2009 року у справі «Сутяжнік проти Росії», заява

№ 8269/02. <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rsutyajnikcase2009.html>.

15. Козюбра М.І. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика. Українське право. 2006. № 1. С. 15–23.

16. Фуфалько Т.М. Обмеження дискреційних повноважень як складник принципу пропорційності. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2012. № 1. С. 52–59.

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.949>

кандидат юридичних наук,
старший прокурор Прокуратури м. Києва

Швидке та кваліфіковане розкриття та розслідування кримінальних правопорушень є законодавчо закріпленим та необхідним обов'язком будь-якої держави, яка взяла на себе зобов'язання захищати гарантовані Конституцією права та законні інтереси громадянина та суспільства від протиправних посягань. Однак із розвитком суспільства розвивається і злочинна діяльність, яка стає більш організованою, професійною та технічно оснащеною, застосовує для своїх цілей передові технології та набуває більш мобільного характеру. Це вимагає від правоохоронних органів застосовувати найновіші наукові досягнення з метою забезпечення охорони прав та законних інтересів особи, суспільства й самої держави. Тому застосування передових досягнень науки і техніки під час досудового розслідування є запорукою успішного виконання завдань кримінального судочинства, адже саме застосування експертних досліджень допомагає встановити істину у кримінальному провадженні, проникнути у невідоме, утаємничене.

фактів експертом та всебічній перевірці його висновків прокурором, слідчим, судом. Однією із вимог є те, що експертиза призначається тільки у тому випадку, коли в цьому дійсно є необхідність, коли без відповіді експерта на поставлені досудовим розслідуванням питання неможливо встановити істину у кримінальному провадженні. Водночас зазначено, що неприпустимо призначати експертизу для вирішення питань, що потребують таких спеціальних знань, які не виходять за межі професійної підготовки слідчого, прокурора або судді, тобто на вирішення експерта не ставляться питання правового характеру.

Дослідженню експертної діяльності у її різноманітних проявах приділяли увагу багато вчених, зокрема Т.В. Аверьянова, В.Д. Арсеньєв, Р.С. Белкін, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.М. Куйбицький, Н.Т. Малаховський, В.Т. Маляренко, М.В. Салтевський, М.Я. Сегаєв, О.Р. Россинська та інші. Проте залишаються актуальними питання, пов'язані з порядком призначення судових експертів, визнанням висновків експертів доказами у конкретному кримінальному провадженні, змістом судово-експертної діяльності на сучасному етапі її розвитку.

Закон України «Про судову експертизу» [1] (надалі – Закон) визначає, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або

будуть предметом судового розгляду. Відповідно до ч. 1 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України [2] (надалі – КПК України) експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

У разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта сторона захисту має право самостійно звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи у разі якщо для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок із питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок (ч. 1 ст. 244 КПК України).

Клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання самостійно визначає експерта, експертів або експертну установу, якій необхідно доручити проведення експертизи, якщо особа, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність підстав для її проведення (ч. 6 ст. 244 КПК України). Водночас суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо

суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності (п. 1, 3 ч. 2 ст. 332 КПК України).

Вимоги до оформлення клопотання зазначені у ч. 2 ст. 244 КПК України:

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;

4) експерт, якого необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи;

5) вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом.

До клопотання також додаються копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання; копії документів, що підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

У випадку призначення експертного дослідження вимоги до оформлення матеріалів визначаються Інструкцією, затвердженою Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 [3] (надалі – Інструкція), в якій про призначення експертного дослідження (залучення експерта) зазначаються такі дані: місце й дата винесення постанови чи ухвали; посада, звання та прізвище особи, що призначила експертизу (залучила експерта); назва органу, що призначив експертизу; назва справи та її номер; обставини справи, які мають значення для проведення експертизи; підстави для призначення експертизи; прізвище експерта або назва експертної установи, експертам якої доручається проведення експертизи; питання, які необхідно вирішити експертові; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню (у тому числі

Аналіз судово-слідчої практики дає підстави стверджувати, що значна кількість експертиз під час кримінального провадження признається саме за ухвалою слідчого судді, особливо з під-

вибору слідчому, прокурору, суду, стороні захисту при виборі та призначенні експертизи.

Тим більше це положення зовсім не суперечить ч. 1 ст. 7 Закону, відповідно до якої судово-експертну діяльність здійснюють також судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань. Крім того, відповідно до ст. 7-1 Закону підставою проведення судової експертизи є не тільки судові рішення чи рішення органу досудового розслідування, але й договір із експертом чи експертною установою, якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб.

Тобто з аналізу цієї норми виходить, що орган досудового розслідування та інші особи (наприклад адвокат) мають право самостійно залучати експерта для проведення експертного дослідження у кримінальному провадженні. У цьому випадку не зрозуміло, як буде діяти суд, якщо кожна зі сторін, звернувшись до експертної установи, отримає свій висновок судової експертизи, які будуть суперечити один одному або навіть окремі положення чи окремі відповіді не співпадатимуть, а допит експертів не дав змоги усунути суперечності. Призначення ще однієї експертизи відповідно до ст. 332 КПК України призведе до затягування процесу.

У випадку звернення сторони до слідчого судді з клопотанням про призначення судової експертизи слідчий суддя має право відмовити у задоволенні клопотання у разі, якщо ініціатор звернення не доведе, що для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідно залучення експерта. Інших підстав для відмови у задоволенні такого клопотання нормами КПК України не передбачено. На думку автора, такими підставами могли б бути достатність коштів у сторони захисту для самостійного замовлення експертизи; недостатність матеріалів для проведення

експертного дослідження, отримати які немає можливості.

Ухвала слідчого судді про відмову в задоволенні клопотання про призначення судової експертизи оскарженню не підлягає, чим фактично порушується вимога ч. 4 ст. 38 КПК України, згідно з якою орган досудового розслідування зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування [3, с. 70]. У разі задоволення клопотання про призначення судової експертизи слідчий суддя або суд одноособово визначає експерта чи експертну установу, якій доручається проведення відповідного експертного дослідження, а ініціатор клопотання зобов'язаний вказати вид експертного дослідження та перелік запитань, які необхідно дослідити.

Ані в Законі, ані в КПК України не передбачено критеріїв, за якими слідчий суддя чи суд повинні визначати експертну установу для проведення експертного дослідження. Такі критерії наведені у п. 1.6 Інструкції, де зазначено, що експертизи та дослідження проводяться експертними установами за зонами регіонального обслуговування згідно з Переліком регіональних зон обслуговування науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України. Водночас може виникнути ситуація, коли стороною обвинувачення вже призначалося експертне дослідження в цій експертній установі, однак залучений експерт, на думку сторони захисту, надав неповний чи неправильний висновок. У такому випадку ч. 2 цього пункту передбачає за наявності обставин, що зумовлюють неможливість або недоцільність проведення експертизи в експертній установі за зоною регіонального обслуговування, орган, який призначає експертизу (залучає експерта), зазначивши відповідні мотиви, доручає її виконання експертам іншої експертної установи.

Відповідно до вимог ст. 356 КПК України суд за власною ініціативою

Зроблено висновок, що участь прокурора у прийнятті рішень щодо призначення судових експертиз та нагляд за законністю використання матеріалів експертних досліджень на досудових стадіях кримінального процесу є одним із найдієвіших засобів підвищення ефективності кримінального судочинства.

Ключові слова: експерт, експертна установа, експертне дослідження, судова експертиза, прокурорський нагляд.

Kurbatova I. The prosecutor's participation in the assignment of court examination during the pre-case investigation

The article explores the involvement of the prosecutor as a procedural leader during the pre-trial investigation in the appointment of judicial expertise. The national legislation of Ukraine on the procedure for the appointment of forensic examinations, the selection of an expert, an expert organization or a group of experts to carry out expert research during the pre-trial investigation are analyzed. And also requirements for registration of procedural documents for the purpose of examination.

Considerable attention was paid to the procedure for assigning expertise to an investigating judge during a pre-trial investigation at the request of a party, if the investigator, the prosecutor denied the defense party the appointment of a forensic examination. It is emphasized that the CPC of Ukraine provides for grounds for refusing an investigative judge to grant a request, but this is not enough and therefore its options for refusing to grant a request are offered.

The national legislation provides that forensic, forensic and forensic psychiatric examinations are carried out exclusively by public institutions. It is concluded that there can be no alternative to forensic and forensic psychiatric examinations, and this prohibition is not justified for certain types of forensic examinations. Allowing certain types of forensic expertise by non-governmental organizations or experts would unload state and create healthy competition.

It is concluded that the participation of the prosecutor in the decision-making

on the appointment of judicial expertise and the oversight of the lawfulness of the use of expert examination materials at the pre-trial stages of criminal proceedings is one of the most effective means of improving the effectiveness of criminal justice.

Key words: expert, expert institution, expert research, forensic examination, prosecutorial supervision.

Література

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038 – XII / Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство з 19 11.2012 р.: офіц. текст. К. : Паливода А.В., 2012. 382 с. (Кодекси України).
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 93/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0705-98>.
4. Вовк М. Проблеми щодо призначення судових експертиз під час проведення досудового розслідування кримінальних проваджень та шляхи вдосконалення механізму їх призначення. Вісник прокуратури. 2018. № 9. С. 67–73.
5. Антонюк А.Б. Особливості призначення судової експертизи на стадіях досудового розслідування та судового розгляду. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика) Випуск № 2–3(6–7), 2017. С. 217–222.
6. Грицюк І.В., Гаврилюк Н.О. Зарубіжний досвід визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право». Ужгород : Ужгородський національний університет. 2018. № 4. С. 412–414. URL: http://www.pap.in.ua/4_2018/124.pdf.

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.950>

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри публічного та приватного права
Київського університету імені Бориса Грінченка

ДЕРЖАВНОГО ВИКОНАВЦЯ

Метою цієї наукової статті є дослідження правового статусу державного виконавця в Україні в умовах сьогодення. Завданням наукової розробки в межах статті є аналіз правового регулювання статусу державного виконавця через багатоаспектність такого правового статусу.

Варто погодитись з А.М. Авторговим, який, досліджуючи питання адміністративно-правового статусу державного виконавця, зазначає, що правовий статус – складник загальної проблеми прав особистості [3, с. 10]. Дійсно, держаний виконавець – у першу чергу людина, громадянин України, який реалізував своє право на працю шляхом

здійснення трудової функції в одному з органів ДВС, яка (трудова функція) в основному сутнісно зводиться до безпосереднього примусового виконання рішень. Покладаючи на державного виконавця ряд обов'язків та надаючи йому відповідні права щодо примусового виконання рішень, держава, від імені якої і діє державний виконавець, будучи уповноваженим нею, декларує надання специфічного захисту державному виконавцю – гарантій діяльності державного виконавця, які покликані забезпечити, з одного боку, збалансування його прав та інтересів як громадянина та обмежень, пов'язаних із тим, що він є державним службовцем; а з іншого – забезпечити можливість здійснення ним примусового виконання рішень повно, всебічно, у строки, визначені законом.

У першому випадку йдеться про дієвий механізм мотивування державних виконавців (п.п. 2 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»), у контексті якого можна виокремити право державного виконавця на отримання винагороди у випадку забезпечення ним повного / часткового виконання рішення майнового характеру, повного виконання рішення немайнового характеру (ст. 13 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», Порядок виплати винагород державним виконавцям та їх розміри і розмір основної винагороди приватного виконавця, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 08 вересня 2016 р. № 643 [4]); специфічну структуру заробітної плати: посадовий оклад, премії, доплати за ранг та надбавки за вислугу років, винагороди, а також інші надбавки згідно із законодавством (ч. 1 ст. 13 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»).

Тут можна говорити про певне балансування реалізації громадянином своїх конституційних прав, гарантій

та специфіки статусу такого громадянина як державного виконавця, а отже особи, яка діє не від свого особистого імені, а від імені держави та реалізує її функції. Зокрема, громадянин реалізував свої конституційні права на працю (ст. 43 Конституції України), на доступ до державної служби (ч. 2 ст. 38 Конституції України), вільно погодившись стати державним виконавцем, однак одночасно і отримавши обов'язок дотримуватися обмежень, визначених законодавством про державну службу (наприклад, положеннями ст. 44 Конституції України передбачено право тих, хто працює на страйк, а заборона страйку можлива лише на підставі закону. Законом України «Про державну службу» (ч. 5 ст. 10) встановлено, що державний службовець не має права організовувати і брати участь у страйках; положеннями ст. 36 Конституції України передбачено, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України. Державний службовець не має права бути членом політичної партії, якщо такий державний службовець займає посаду державної служби категорії «А», обіймати посади в керівних органах політичної партії (п.п. 1, 2 ч. 3 ст. 10 Закону України «Про державну службу»).

Приписами статті 47 Конституції України передбачено право кожного на житло. В цьому контексті варто зауважити, що державні виконавці, які потребують поліпшення житлових умов, забезпечуються службовим житлом у першочерговому порядку на час виконання повноважень відповідно до законодавства за кошти державного чи відповідного місцевого бюджету. За сім'єю загиблого державного виконавця зберігається право на одержання жилої площі (ч. 14 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»).

У другому випадку держава надає гарантії можливості ефективного

Положення ст. 3 Закону України «Про органи та осіб, що здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» таким завданням визначають своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень. Твердження про примат обов'язків державного виконавця перед його правами є передчасним, адже, будучи зобов'язаним вжити заходів примусового виконання рішення шляхом вчинення відповідних виконавчих дій, виконавець має вчинити такі виконавчі дії ефективно (ч. 1 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження»). Для реалізації вказаного вище завдання та на виконання вищеокресленого обов'язку у виконавця наявний цілий спектр прав, визначений ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження».

Відтак, повинен мати місце розумний розсуд виконавця щодо вчинення ним відповідних виконавчих дій (серед широкого спектру прав виконавця він має самостійно визначати, яке і коли з них реалізувати, щоб забезпечити своєчасне, повне та неупереджене виконання рішення, що примусово виконується, адже саме це завдання виконавця відповідно до ст. 3 Закону України «Про органи та осіб, що здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»). Наявність розсуду визначається тими обставинами, що в нормі права міститься лише загальна модель поведінки, а конкретна життєва ситуація завжди змістовно багатша [3, с. 11].

Враховуючи наявність у державного виконавця адміністративно-правового статусу, у наведеному вище аспекті можна звернутися до поняття «адміністративного розсуду» як правозастосовчої діяльності адміністративного органу щодо використання можливого варіанту поведінки, передбаченої законом, на власний розсуд під час вирішення поставлених перед ним завдань, спираючись при цьому на принципи, що регулюють їх діяльність [8, с. 14].

Гарантовану законом можливість відповідного суб'єкта вільно та незалежно розпоряджатися своїми матеріальними та процесуальними правами, а також засобами захисту В.В. Золотаренко розглядає зокрема і в аспекті диспозитивності як одного з принципів виконавчого провадження [9, с. 38]. Між іншим, наведений автор вказує, що виконавець повинен діяти неупереджено (ч. 1 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження»), а зацікавленість у результаті виконання рішення є підставою для відводу виконавця, експерта, спеціаліста, суб'єкта оціночної діяльності – суб'єкта господарювання, перекладача (ч. 4 ст. 5, ст. 23 Закону України «Про виконавче провадження»).

Вихідним принципом діяльності виконавця є принцип законності – обов'язок діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передба-

чені Конституцією та законами України. У випадку наділення державного органу дискреційними повноваженнями межі їх реалізації повинні бути чітко визначені у законодавстві [9, с. 39]. Беззаперечно, державний виконавець має діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, в цьому виявляється і принцип законності, який є поруч із принципом диспозитивності одним із принципів виконавчого провадження. Однак, законність та диспозитивність як принципи виконавчого провадження не є взаємосуперечними, а навпаки вони – взаємодоповнюючі принципи виконавчого провадження. Обидва виявляються і в діях державного виконавця (наприклад, державний виконавець має вчиняти діяння та приймати рішення виключно в межах закону, законом же передбачено наявність у виконавця цілого спектру процесуальних прав, які він може реалізовувати на власний розсуд, одночасно будучи «зв'язаним» завданням, яке стоїть перед ним як особою, яка безпосередньо примусово виконує рішення – своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень).

Твердження, що «...зацікавленість у результаті виконання рішення є підставою для відводу виконавця...» [9, с. 39] є дещо категоричним. Адже слід розрізняти особисту зацікавленість у результатах виконавчого провадження та державну, оскільки остання має зумовлюватися правовими зв'язками всіх державних органів щодо виконання державних функцій [7, с. 228], а підстави для відводу державного виконавця чітко визначені приписами ч. 4 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження».

Узагальнюючи вищевказане, можна резюмувати наступне. В контексті прав та обов'язків державного виконавця слід артикулювати, що вони є холістичною (цілісною) структурою, що обумовлена конституційно-правовим (адже державний виконавець – це людина, громадянин, який має весь спектр прав та обов'язків, передбачених Конституцією

The problematic of government executor legal status has been considered in the scientific article. The prescriptions of acting legal acts that determine government executors' rights and obligations have been analyzed and researched. Government executor being the subject of executive process, realizes in this jurisdictional activity its procedural rights and obligations. But in the same time, government executor is the subject of public authority, so must act in compliance with the legislation. In this manner, the legality as one of the principles of executive process

Своєчасне, повне та неупереджене виконання рішення – завдання державного виконавця в ході виконавчого провадження. У зв'язку з наведеним постає необхідність у розумному розсуді державного виконавця у виконавчому провадженні – можливості обирати, яке право слід реалізовувати для досягнення завдання виконавчого провадження – своєчасного, повного та неупередженого виконання рішення. На думку автора, розумний розсуд – це спеціальна прерогатива державного виконавця з одного боку, а з іншого

realizes. Execution the decisions in time, fully and unbiased – is the aim of government executor during executive process.

That is why there is the necessity of smart discretion of government executor during executive process – to choose what right to realize for provision matching the aim of executive process – execution the decisions in time, fully and unbiased. Smart discretion, as it is thought by the side of the author, is the special prerogative of government executor from the one side, and it is the part of government executor liability from other side. There exist different principles of executive process (see art. 2 The Law of Ukraine “On Executive Process”). Legality and dispositivism are among them. The author guess that legality and dispositivism as some principles of executive process are not in contradiction, they add each other.

They are different, but they strengthen each other, they exist in a special consolidation. All they can be stated also in activities of government executor. In the same time the government executor must act only in compliance with the legislation (because of the status of public official), but also makes decisions grounding on the smart discretion – there are different life situations and no one formula how to act.

There is concluded in the scientific article that government executors’ rights and obligations exist in unity, it is necessary for compulsory execution of decision. Other scientific researches of the theme of government executor legal status are imagined as perspective because of the thesis that multiplicity of scientific thought improve science and give more full answers to questions of practice.

Key words: legal status, government executor, rights, obligations.

Література

1. Мала енциклопедія теорії держави і права / За заг. ред. Ю.Л. Бошицького. К. :

Видавництво Європейського університету. 2010. 368 с.

2. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». Часопис Київського університету права. 2010. № 2. С. 95–98.

3. Авторгов А.М. Адміністративно-правовий статус державного виконавця. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2008. 19 с.

4. Порядок виплати винагород державним виконавцям та їх розміри і розмір основної винагороди приватного виконавця : Постанова Кабінету Міністрів України від 08 вересня 2016 р. № 643. Верховна Рада України. Офіційний вебсайт: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643-2016-n>. Дата звернення: 02.07.2019.

5. Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження : Наказ Міністерства юстиції України від 05.08.2016 № 2432/5. Верховна Рада України. Офіційний вебсайт: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1126-16#n16>. Дата звернення: 02.07.2019.

6. Інструкція з організації примусового виконання рішень : Наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 29.09.2016 № 2832/5). Верховна Рада України. Законодавство України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>. Дата звернення: 21.11.2019.

7. Фурса С.Я. Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : науково-практичний коментар / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, С.В. Щербак; за заг. ред. С.Я. Фурси; Центр правових досліджень. Київ : Фурса С.Я. КНТ, 2008. 1172 с.

8. Лагода О.С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування. Лагода Олександр Сергійович. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Ірпінь. 2007. 22 с.

9. Золотаренко В.В. Реалізація принципу диспозитивності у діях суб’єктів виконавчого провадження. Цивілістична процесуальна думка. 2016. № 4. С. 38–41.

УДК 343.125.2

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.951>

Г. Устінова-Бойченко,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Т. Черниш,

викладач кафедри конституційного, міжнародного та приватного права
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Ю. Чабаненко,

асистент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Найвищою соціальною цінністю в Україні визнаються людина, її права, свободи та законні інтереси, а головним обов'язком держави є гарантія дотримання та забезпечення цього. Для кожної особи встановлюється правове підґрунтя реалізації права на свободу та особисту недоторканність, однак свобода окремої особи не є абсолютною, адже вона повинна враховуватися й поєднуватися з правами та свободами інших осіб у суспільстві.

Останнім часом проведення реформ у судової та правовій системах, а також реформування кримінальної юстиції зумовило зміну змісту та спрямованості кримінального процесу в бік його максимальної наближеності до міжнародних стандартів охорони й захисту прав, свобод і законних інтересів особи-учасника кримінальних процесуальних відносин.

Здійснення захисту прав, свобод та законних інтересів особи передбачає можливість застосування тимчасових заходів примусового характеру до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. У зв'язку з цим та з метою

досягнення завдань кримінального провадження в Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року встановлені правові підстави затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, що певною мірою тимчасово обмежує її конституційні права і свободи до прийняття відповідного судового рішення. Закріплення на законодавчому рівні таких обмежень зумовлено необхідністю застосування заходів процесуального примусу, своєчасність та обґрунтованість яких впливає на ефективність розслідування і судовий розгляд кримінальних проваджень.

Інститут затримання особи вже довгий час перебуває у центрі уваги таких вчених, як Ю.П. Аленін, С.Є. Абламський, Ю.В. Бубир, М.М. Видря, К.Д. Волков, І.В. Гловюк, В.Г. Гончаренко, О.В. Капліна, Н.С. Карпов, О.П. Кучинська, Є.І. Макаренко, І.Л. Петрухін, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, А.К. Чернова, О.Г. Шило, Т.Г. Фоміна, О.О. Юхно, Я.П. Янович та інших. Однак результати проведених наукових досліджень

не вичерпують усю складність зазначеної теми. Крім того, визнання Україною міжнародних правових стандартів і принципів та практики Європейського суду з прав людини у сфері захисту особи зумовлює необхідність пошуку нових підходів та поглядів на питання тимчасового обмеження права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи, а також закріплення і забезпечення додаткових гарантій під час проведення кримінального провадження.

З'ясовуючи зміст та роль інституту затримання особи, потрібно звернути увагу на виникнення цього інституту та проаналізувати історичний шлях його розвитку. Для тих галузей права, які регламентують судоустрій і судочинство, дослідження історичних аспектів є досить актуальним, оскільки саме в них відбувається практичне застосування права.

Публічного характеру кримінальний процес почав набувати з XV – XVI століття, оскільки злочинні посягання стали розглядатися не тільки як приватні інтереси, а й як державні. Саме з цього часу розслідування кримінальних правопорушень стає однією з головних і навіть провідних функцій держави. Перші згадки щодо тимчасового обмеження права на свободу і особисту недоторканність особи містяться у договорах Русі та Візантії 911 та 944 років. Зокрема, у ст. 6 Договору 911 року потерпілому дозволялося застосовувати силу в разі затримання крадія, якщо той чинив опір і його як захід захисту дозволялося вбити. Однак, якщо потерпілий при затриманні уже зв'язав крадія, завдавати йому болю та вбивати заборонялося [1, с. 8–9].

Найдавніше правове джерело – «Руська Правда» – також містило норми, які вказували на можливість затримання злочинця. У її стислій редакції вказувалось, що якщо крадія вбити на своєму дворі чи біля хліва, то за це не буде відповідальності як за вбивство, якщо ж крадія тримали до світанку, то його слід привести на

княжий двір на суд. Однак, якщо крадія вбити, а люди бачили його зв'язаним, то слід платити за нього (ст. 38) [2, с. 80]. Аналіз цих норм засвідчує, що крадія, якого застали на місці вчинення злочину, міг бути вбитим, однак за умови його затримання він мав бути доставлений до суду князя. Невиконання цієї вимоги тягнуло накладення штрафу. При цьому доставлення (затримання) злочинця визначалося як обов'язок осіб, які застали його на місці злочину [3, с. 27].

М.В. Попков, досліджуючи різні редакції і списки «Руської правди», а також інших правових пам'яток Стародавньої Русі, дійшов висновку, що в давньоруському праві було встановлено два види затримання як заходу примусового характеру: затримання підозрюваного у вчиненні злочину та затримання розшукуваної особи. Перший вид передбачався ст. 38 Короткої редакції «Руської правди», ст. 40 Великої редакції «Руської правди», ст. 13 Скороченої редакції «Руської правди», ст. 13 Митрополичого правосуддя. Другий вид встановлювався статтями 113 і 114 Великої редакції «Руської правди», ст. 46 Скороченої редакції «Руської правди» та ст. 19 Митрополичого правосуддя. Таким чином учений дійшов висновку про закріплення сучасних підстав затримання підозрюваного ще у пам'ятках Стародавньої Русі [87, с. 13].

Наступний етап розвитку правового інституту затримання особи за підозрою у вчиненні злочину можна пов'язати з прийняттям Соборного Уложення 1649 року, прийнятого після Переяславської Ради, після якої поступово відбувався перехід українських земель під дію законодавства Московського царства. Соборне Уложення закріпило чотири види затримання відповідно до законодавства того періоду, кожен із яких мав свій порядок проведення:

1. Фізичне захоплення особи під час учинення злочину. Затримання особи здійснювалось на місці вчинення

нювати затримання особи поліцією, а тюремне ув'язнення стало виключною юрисдикцією судових органів, арешт почав займати проміжне місце між затриманням і тюремним ув'язненням. Крім того, Великим Наказом визначили підстави затримання, до яких віднесли покази свідків, власне зізнання підозрюваного, покази співучасника, а також погрози й ворожнечу між підозрюваним і потерпілим [3, с. 29].

Також слід звернути увагу на прийняття 8 червня 1860 року указу «Заснування судових слідчих», відповідно до якого судовий слідчий при затриманні обвинуваченого або підозрюваного у вчиненні злочину чи проступку для присутності у формальному допиті мав запросити депутата того статусу, до якого належав затриманий. Крім того, на судового слідчого покладался обов'язок довести до відома суду підстави затримання особи [10, с. 710–715].

Прийняття зазначеного указу свідчило про те, що процедурі затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, надали більш окресленої процесуальної форми із зазначенням обов'язкових дій осіб, які приймали рішення про затримання або застосування запобіжного заходу щодо неї.

Судово-правова реформа 60-х років XIX століття відокремила судову владу від виконавчої, та за поліцією залишилося право застосовувати лише одну міру запобіжного заходу, а саме затримання особи. Відповідно до ст. 257 Статуту кримінального судочинства 1864 року поліція мала право затримати особу за підозрою у вчиненні злочину за такими підставами:

- 1) підозрюваного застали під час учинення злочинного діяння або одразу після його вчинення;
- 2) потерпілі від злочину чи очевидці прямо вкажуть на підозрювану особу;
- 3) на підозрюваному чи в його житлі будуть виявлені явні сліди злочину;
- 4) речі, що слугують доказом злочинного діяння, належать підозрюваному чи виявлені при ньому;

- 5) підозрюваний намагався втекти чи був схоплений під час чи після втечі;
- 6) підозрюваний не має постійного місця проживання чи перебування [11, с. 428].

Незважаючи на те, що з моменту закріплення переліку підстав затримання особи минуло більш ніж півтора століття, вони залишилися прийнятними у сучасному кримінально-процесуальному законодавстві, тому у другій половині XIX ст. фактично утворився самостійний процесуальний захід примусу, який застосовувався поліцією у чітко визначених випадках – затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Ліквідація державно-правової побудови царської Росії в результаті Соціалістичної революції 1917 року стала новою базою подальшого розвитку та вдосконалення інституту затримання особи.

Кримінально-процесуальним законодавством 1922–1924 років затримання особи розглядалося як захід попереднього, превентивного характеру, який здійснювався органом дізнання; слідчий та суддя були вправі одразу схвалювати рішення про арешт, а тому повноваженнями на здійснення затримання не наділялися. Навіть закріплення Конституцією СРСР 1936 року права особи на недоторканність та позбавлення волі тільки з санкції прокурора чи за рішенням суду суттєво не вплинуло на розвиток кримінально-процесуального законодавства, оскільки зазначена гарантія не була відображена у кримінально-процесуальному законодавстві [12, с. 23].

Спрямованість СРСР на посилення гарантій законності розпочалося з середини 1950-х років і вплинуло на реформування кримінально-процесуального законодавства, у зв'язку з чим почали вживатися заходи щодо вдосконалення правової регламентації затримання підозрюваного.

Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, прийняті у грудні 1958 року, закріпили

судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою» [15] встановлює інше бачення інституту затримання особи.

- 1) підписка про невїзд;
- 2) особиста порука або порука громадських організацій;
- 3) взяття під варту та інші види запобіжних заходів.

Прийнятий у 2012 році Кримінально-процесуальний Кодекс України затримання особи відніс до системи заходів забезпечення кримінального провадження, які безпосередньо врегульовано розділом II «Заходи забезпечення кримінального провадження». При цьому вже назва глави 18 звучить як «Запобіжні заходи, затримання особи», а в ч. 2 ст. 176 закріплено, що затримання є тимчасовим запобіжним заходом [16].

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що інститут затримання практично завжди належав до системи заходів примусового характеру, який залежно від соціально-політичних чинників змінював підстави, осіб, уповноважених здійснювати затримання, терміни затримання особи. Протягом всього історичного періоду розвитку інституту затримання особи це був короткочасний захід, який здійснювався з метою сприяння розкриттю злочину.

Стаття присвячена дослідженню такого важливого правового інституту як затримання особи. Для кожної правової держави, яка дотримується загальноправових принципів, важливим елементом у системі кримінального судоустрою є створення максимально демократичних засобів. Затримання особи належить до примусових заходів, які спрямовані на встановлення особи злочинця, припинення його протиправних діянь та розкриття кримінального злочину. При виникненні необхідності застосування такого процесуального-примусового заходу затриманій особі повинні гарантуватися реалізація та недопущення порушення її прав та свобод.

Історичне дослідження виникнення та розвитку інституту затримання особи у кримінальному провадженні становить певний науковий інтерес, оскільки вивчення історичних прогалів у цьому питанні допоможе створити дійсно демократичну та правову основу застосування цього заходу у теперішній час та у майбутньому.

Інститут затримання особи пройшов дуже складний історичний шлях, та для кожного етапу є наявні певні характерні риси. Загалом умовно можна виділити такі етапи становлення та розвитку інституту затримання особи:

1) регулювання затримання особи на підставі договорів Русі та Візантії 911 та 944 років, а також «Руською Правдою»;

2) прийняття Соборного Уложення 1649 року;

3) етап пов'язаний із наділенням у 1718 році поліції права затримувати осіб незалежно від учинення ними будь-якого злочину, а за підозрою у їх вчиненні;

4) цей етап розпочався з розмежування затримання, арешту та тюремного ув'язнення із прийняттям Великого Наказу (XVIII ст.);

5) прийняття Статуту кримінального судочинства 1864 року;

6) кримінально-процесуальне законодавство 1921–1924 років затримання особи визначало як захід попереднього, превентивного характеру, який здійснювався уповноваженими органами;

7) реформи кримінально-процесуального законодавства 50–60 років XX ст.

8) розвиток інституту затримання особи у незалежній Україні, який триває до сьогоднішнього дня.

Затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, тривалий час залежало від політичних чинників у державі. Тільки після набуття Україною незалежності, прийняття нею міжнародних та європейських

стандартів стало дійсно можливим гарантування затриманій особі реалізацію її конституційних прав та свобод.

Ключові слова: затримання особи, запобіжні заходи, кримінальне провадження, арешт, позбавлення волі.

Ustinova-Boychenko G., Chernysh T., Chabanenko U. Legal and procedural aspects of the establishment and development of the institution of detention in criminal proceedings

The article is devoted to the study of such an important legal institution as the detention of a person. For every rule of law that adheres to the principles of law, the creation of maximum democratic means is an important element in the criminal justice system. Detention of a person refers to coercive measures aimed at establishing the identity of the offender, termination of his wrongful acts and disclosure of a criminal offense. If such a procedural-compulsory measure is necessary, the detained person must be guaranteed the exercise and prevention of violations of his rights and freedoms. The historical study of the emergence and development of the institution of detention in criminal proceedings is of particular scientific interest, since, given the historical gaps in the matter, it will help to create a truly democratic and legal framework for the application of this measure now and in the future.

The Institute of Detention has gone through a very difficult historical path and there are some distinctive features for each stage. In general, the following stages of the establishment and development of the institute detention of a person the 1 stage of regulating the detention of a person on the basis of agreements between Russia and Byzantium of 911 and 944 years, as well as with the Russian Truth. Stage 2 can be attributed to the adoption of the Cathedral Code in 1649.

Stage 3 involves the grant in 1718 of police the right to detain persons

Key words: detention of a person, preventive measures, criminal proceedings, arrest, imprisonment.

16. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2013. №№ 9-10, 11-12, 13. Ст. 88.

О. Адамова,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ АЛІМЕНТІВ, АЛІМЕНТНИХ ПРАВОВІДНОСИН ТА ОСОБЛИВОСТІ АЛІМЕНТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Згідно зі ст. 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою. На конституційному рівні знайшов також закріплення обов'язок батьків утримувати неповнолітніх дітей, що підкреслює важливість цих відносин [1].

У Концепції державної сімейної політики зазначається, що сім'я є інтегральним показником суспільного розвитку, який відображає моральний стан суспільства і є могутнім фактором демографічного потенціалу [2]. Сім'я у всіх країнах та народів є основним осередком суспільства. Життя довело безглуздість тверджень комуністичних ідеологів про її відмирання як соціального інституту та аліментних відносин. У сучасному громадянському суспільстві сім'я виконує ряд функцій, однією з яких є функція добування засобів існування для її членів. Пов'язані з виконанням цієї функції аліментні відносини мають важливий характер на сучасному етапі соціально-економічного розвитку, особливо це стосується утримання батьками своїх неповнолітніх дітей.

Незалежно від рівня державної соціальної допомоги сім'ї зберігає своє значення індивідуальний фактор матеріального забезпечення її членів, до того ж за складної соціально-економічної ситуації держава не в змозі забезпечити всім громадянам високий рівень життя за рахунок соціальної допомоги. Як зазначається у Концепції державної сімейної політики, перехід до ринкових економічних відносин змінив співвідно-

шення джерел забезпечення сім'ї, і сьогодні відповідальність за утримання і виховання дітей покладена на батьків значно більше, ніж на державу.

Слово «аліменти» походить від латинського «*alimentum*» – годування, утримання [3]. В юридичній літературі досить часто можна зустріти слово «аліментування», що вживається у значенні слова «утримання», але не всі автори погоджуються з цією точкою зору. Погляди на природу аліментів неодноразово змінювались.

У 20-ті роки існувала точка зору, що аліменти є «сурогатом соціального забезпечення», що розвиток системи соціального забезпечення призведе до відмирання аліментних зобов'язань. У подальшому ця теорія була спростована [4, с. 20–22]. Хибність цієї теорії автор вважає очевидною, адже, не дивлячись на те, що і система соціального забезпечення, і аліментні зобов'язання спрямовані на надання матеріальної допомоги тим, хто її потребує (недієздатним, малозабезпеченим і так далі), у цих відносин абсолютно різні як підстави виникнення, так і мета, на яку вони спрямовані.

Розглядаючи позицію Сімейного кодексу України (далі – СК України), слід твердо визначити позицію законодавця щодо синонімічності понять «утримання» та «аліменти». Взявши до уваги, наприклад, ч. 1 ст. 77 СК України, бачимо: «Утримання одному з подружжя надається другим із подружжя у натуральній або грошовій формі за їхньою згодою» [5], а ч. 2 тієї

ж статті наголошує, що аліменти присуджуються одному з подружжя, як правило, у грошовій формі. Слід підкреслити, що стаття не виключає надання аліментів у натуральній формі, що привітнює поняття «аліменти» та «утримання». Однак загалом поняття «утримання» ширше за поняття «аліменти».

Для сімейних правовідносин характерним є принцип взаємної моральної та матеріальної підтримки. Це одна з визначних рис сім'ї. Можливо скласти таке визначення аліментних правовідносин: аліментні правовідносини – це сімейні матеріальні відносини, в яких одна сторона зобов'язана в силу вказівки на те закону за наявності відповідних умов утримувати іншу сторону, а остання має право вимагати виконання цього обов'язку.

Для всебічності розгляду поняття аліментних правовідносин заслуговують уваги ті особливості, що доповнюють ознаки аліментних правовідносин як правовідносин сімейних, зокрема, вони:

1) складаються з приводу матеріального блага – забезпечення, що може здійснюватися у натуральній чи грошовій формі;

2) регулюються за допомогою як імперативного методу, так і диспозитивного (сторони можуть договором між собою врегулювати права та обов'язки, в чому проявляється диспозитивність);

3) мають відносний характер (адже суб'єктний склад у них завжди конкретизовано, вони є особистими, не передаються, не відчужуються, не допускають зарахування аліментних вимог іншими зустрічними вимогами);

4) мають безвідплатний характер (тобто надання утримання не створює для особи, що отримує аліменти, ніякого обов'язку щодо аліментозобов'язаної особи);

5) мають триваючий характер (незалежно від того, який період пройшов з моменту виникнення права на утримання, уповноважена особа має право вимагати аліменти).

У працях багатьох науковців взагалі не фігурує поняття аліментних право-

відносин. Вони заміняють його поняттям аліментного зобов'язання [6].

Стаття 509 ЦК України визначає загальне поняття зобов'язання як правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [7].

Як влучно підкреслює З.В. Ромовська, аліментне зобов'язання – це не тільки обов'язок однієї сторони. Це, насамперед, правовідношення, в якому обов'язку однієї сторони кореспондує відповідне право іншої [8, с. 121–122]. Л.В. Афанасьєва [9, с. 40] також погоджується з наведеною точкою зору З.В. Ромовської. Натомість О.Й. Пергамент [10, с. 90] розуміє аліментне зобов'язання вужче. Для нього аліментне зобов'язання – це встановлений законом обов'язок певних членів сім'ї утримувати інших, що мають у цьому потребу, членів сім'ї. На думку автора, аліментне зобов'язання виникає і існує безвідносно до того, порушені сімейні зв'язки чи ні, а також і від того, чи виконуються зобов'язання добровільно.

Розглянувши поняття аліментного правовідношення (зобов'язання) у сімейному праві, слід приділити увагу його структурним елементам. Як у кожних правовідносинах, так і в аліментних, їхня структура складається з трьох елементів:

1) суб'єкт аліментних правовідносин;

2) об'єкт аліментних правовідносин;

3) зміст, що в свою чергу поділений на суб'єктивне право та юридичний обов'язок.

Жодна із сімей не може бути вільною від внутрішніх обов'язків, у тому числі юридичних. У Кодексі про Шлюб та сім'ю 1969 р. [11] це підтверджувалося насамперед положенням, що містилося у ст. 32: «Подружжя

повинно матеріально підтримувати один одного». У ст. 58 цього ж Кодексу, яка мала назву «Взаємність обов'язків батьків і дітей», було записано про те, що «батьки та діти зобов'язані подавати взаємну моральну підтримку і матеріальну допомогу».

У ст. 2 СК України чітко вказуються учасники сімейних відносин, які регулює цей нормативний акт [5]. СК України регулюються майнові (у тому числі аліментні) відносини між подружжям, батьками і дітьми, усиновлювачами та усиновленими, матерями та батьками дітей, відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком та іншими членами сім'ї, визначеними у ньому.

З двох вищенаведених статей постає питання, які особи належать до «інших членів сім'ї»? Вивчаючи сімейне законодавство, можна дійти висновку, що глава 22 СК України визначає такими особами саме мачуху, вітчима, падчерку та пасинка, а також фактичного вихователя та вихованця. З положень вищезазначеного акту також слід виокремити до інших членів сім'ї чоловіка та жінку, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, осіб, пов'язаних відносинами опіки та піклування.

Але чи є усі суб'єкти аліментних правовідносин членами сім'ї? Певно що ні. Адже як, наприклад, подружжя може стати «колишніми членами сім'ї» (за загальним правилом при розлученні вони не втрачають права на утримання один від одного), так і родичі взагалі можуть ніколи в житті і не входити до складу сім'ї, однією з ознак якої є спільність проживання та ведення побуту. Проте це не виключає їхню можливість входити до складу цього осередка суспільства. Закон пов'язує виникнення аліментних зобов'язань не з членством у сім'ї, а зі знаходженням у шлюбі, певним ступенем спорідненості та свояцтва.

Свояцтво — це відносини між родичем одного із подружжя і другого із

подружжя, а також між родичами кожного із подружжя (це відносини між, наприклад, вітчимою і пасинком, мачухою і падчеркою). Своєцтво не ґрунтується ані на походженні, ані на кровному спорідненні.

Необхідною умовою участі особи в аліментних правовідносинах є наявність у неї правосуб'єктності, тобто соціально-правової можливості (здатності) бути учасником сімейних, в особливості, аліментних відносин.

Аліментна правоздатність вужча за правоздатність сімейну. Це здатність мати майнові права та обов'язки, що передбачені законодавством. Прийнято вважати, що сімейна правоздатність, хоча і виникає з моменту народження, з роками із настанням передбаченого в законі віку розширюється. Це стосується і аліментних правовідносин. Аліментна правоздатність залежить від особи, якої вона стосується. Наприклад, аліментна правоздатність одного з подружжя може набуватися тільки після 18 років (як виключення — з 14 років за визначених у ЦК України в порядку емансипації). Вона набувається разом із здатністю на укладення шлюбу, але аліментна правоздатність дитини щодо батьків набувається саме з моменту народження.

Щодо аліментної дієздатності — здатності здійснювати свої права та обов'язки — можна підкреслити, що її наявність не є обов'язковою умовою в аліментних правовідносинах. Наприкладі відносин між неповнолітньою дитиною і батьками бачимо, що один з суб'єктів — дитина — завжди є частково або неповністю дієздатною, але його недієздатність завжди має доповнюватися діями законних представників. По аналогії з цивільним правом слід вирізняти також неповну аліментну дієздатність, коли, наприклад, дитина після досягнення нею 14-річного віку бере участь в укладенні договору про припинення права на аліменти у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо).

зобов'язаної особи. Юридичний обов'язок також має свою структуру:

- а) необхідність вчинити певні дії;
- б) необхідність зазнати негативних наслідків невиконання свого обов'язку;
- в) необхідність зобов'язаної особи відреагувати на зверненні до неї законні вимоги особи, що має відповідне суб'єктивне право.

Аліментний обов'язок по своїй природі є активним – це обов'язок здійснити ті дії, які вимагаються від зобов'язаної сторони у правовому відношенні.

У статті досліджено національне законодавство України щодо поняття аліментів, аліментних правовідносин та особливостей аліментних зобов'язань. Надано власне визначення аліментних правовідносин як сімейних матеріальних відносин, в яких одна сторона зобов'язана в силу вказівки на те закону за наявності відповідних умов утримувати іншу сторону, а остання має право вимагати виконання цього обов'язку. Проаналізовано ознаки аліментних правовідносин як правовідносин сімейних.

Приділено увагу розгляду питання щодо того, які особи належать до «інших членів сім'ї» та визначено, що такими особами є мачуха, вітчим, падчерка та пасинок, а також фактичний вихователь та вихованка. Також до цієї категорії осіб можна віднести чоловіка та жінку, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, осіб, пов'язаних відносинами опіки та піклування.

Розглянуто питання щодо того, чи всі суб'єкти аліментних правовідносин є членами сім'ї. З цього приводу зроблено висновок, що не всі суб'єкти аліментних правовідносин можуть вважатися членами сім'ї, оскільки родичі взагалі можуть ніколи в житті і не входити до складу сім'ї, однією з ознак якої є спільність проживання та ведення побуту. Разом з тим, це не виключає їхню можливість входити до складу цього осередка суспільства.

Виникнення аліментних зобов'язань пов'язується не з членством у сім'ї, а із перебуванням у шлюбі, певним ступенем спорідненості та свояцтва. Під останнім розуміються відносини між родичем одного із подружжя і другого із подружжя, а також між родичами кожного із подружжя (наприклад, відносини між вітчимом і пасинком, мачухою і падчеркою). Своєцтво не ґрунтується ані на походженні, ані на кровному спорідненні.

Особлива увага в статті приділена такій необхідній умові участі особи в аліментних правовідносинах як наявність у неї правосуб'єктності, тобто соціально-правової можливості (здатності) бути учасником сімейних та аліментних відносин.

Ключові слова: аліменти, правовідносини, зобов'язання щодо аліментів, сім'я, член сім'ї.

Adamova O. To the question on the concept of alimants, alimentary legal relations and the features of alimentary liabilities

The article examines the national legislation of Ukraine on the concept of alimony, alimony and peculiarities of alimony obligations. We have provided our own definition of alimony relationships as family material relationships in which one party is obliged by virtue of an indication of that law to retain the other party under appropriate conditions and the latter is entitled to demand fulfillment of this obligation. The features of alimony relationships as family relationships are analyzed.

Consideration was given to examining the question of who the "other family members" were and identified as such as stepmother, stepfather, step-daughter and step-son, as well as the actual caregiver and caregiver. This category also includes men and women living in the same family without marriage registration, caregivers and caregivers.

The question of whether all subjects of alimony relationship are family members is considered. In this regard, it is concluded that not all subjects of alimony relationships can be considered family members, so relatives in general can never in their lives and not be part of a family, one of the signs of which is the community of living and living. However, this does not exclude their ability to be part of this cell of society. The occurrence of alimony obligations is not related to family membership, but to marriage, to a degree of affinity and affinity. The latter refers to the relationship between a relative of one spouse and the other spouse, as well as between relatives of each spouse (for example, the relationship between stepfather and stepson, stepmother and stepdaughter). Kinship is not based on either origin or blood relationship.

Particular attention in the article is paid to such necessary condition of participation of a person in alimony legal relations, as the presence of her legal personality, that is, social and legal possibility (ability) to be a participant of family, especially alimony relations.

Key words: alimony, legal relationship, alimony obligations, family, family member.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-вр>.
2. Про Концепцію державної сімейної політики : Постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1063-14>.
3. Ієвіня О. Аліментний договір: до питання значення, термінології та поняття. Мала енциклопедія нотаріуса. 2019. № 1.
4. Афанасьєва Л.В. Аліментні правовідносини в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2003. 187 с.
5. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
6. Чепис О.І. Аліментні правовідносини: поєднання приватних інтересів та імперативного регулювання. Науковий вісник Ужгородського університету. 2008. С. 216–218.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Ромовська З.В. Сімейне право – перспектива розвитку. Основні напрями реформи цивільного права в Україні : збірник статей. К., 1997. С. 120–130.
9. Афанасьєва Л.В. Аліментні правовідносини в Україні : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 224 с.
10. Пергамент А.И. Основы законодательства о браке и семье. М., 1989. 278 с.
11. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 р. (втратив чинність). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2006-07>.

О. Анненко,старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету

Національного університету «Одеська юридична академія»

П. Зубаков,старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОМИЛУВАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Помилування є актом вищого органу державної влади України – Президента України, який, не відмінюючи ні кримінальний закон, яким передбачена відповідальність за ті чи інші кримінальні правопорушення, ані вирок суду, або замінює засудженій особі покарання чи не відбуту його частину більш м'яким покаранням або повністю чи частково звільняє від відбування покарання засуджену за скоєння кримінального правопорушення особу, або замінює довічне позбавлення волі на позбавлення волі строком на 25 років чи більше.

Помилування – це індивідуальне державно-владне веління у формі вибачення особи, яка вчинила злочин будь-якої тяжкості. Інститут помилування нормативно визначений і врегульований нормами Конституції України (п. 27, ст. 106) [1], Кримінального кодексу України (ст. 87) [5], Указу Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування» від 21 квітня 2015 року [4]. На відміну від амністії акт помилування не розрахований на невизначену кількість випадків використання і є персоналізованим актом одноразового застосування права щодо конкретної особи або групи індивідуально зазначених в указі Президента осіб.

Помилування у Кримінальному кодексі України розглядається як підстава звільнення і від кримінальної відповідальності (ст.ст. 44 і 85), і від

покарання (ст. 87) [5]. Однак правову регламентацію механізму здійснення помилування не можна назвати бездоганною. Значна кількість питань, що пов'язані із застосуванням інституту помилування, не отримали свого вирішення і потребують подальшого доопрацювання.

Одне з питань, остаточно не вирішених у законодавстві про помилування, це питання про строки, після спливу яких під час відбуття покарання можливо звернення про помилування, його розгляд і застосування помилування до засудженої особи у вигляді заміни не відбутої частини покарання більш м'яким чи звільнення від відбування покарання особи, засудженої за скоєння кримінального правопорушення.

У Кримінальному кодексі України питання щодо строків, після спливу яких і відбуття частини покарання можливо звернення про помилування, у практиці і теорії законодавства про помилування залишається неоднозначним. Зазначене питання вирішено частково, і стосується воно лише осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, та осіб, засуджених за вчинення корупційних злочинів (ч. 2 і 3 ст. 87) [5]. Тут зазначено, що у випадку засудження особи до довічного позбавлення волі, клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання, а особи, засуджені за

На перший погляд, ставити помилювання відносно до виду покарання і тяжкості скоєного правопорушення в залежність від відбуття певного строку покарання недоцільно, оскільки таке рішення нівелює межі між інститутом помилювання і інститутом умовно-дострокового звільнення від відбуття покарання, зрівнює їх відносно одне одного. Водночас застосування помилювання після спливу незначного (малого) після початку строку відбуття покарання є небажаним і недоцільним. Це формує у засудженого, а також у суспільної свідомості відчуття безкарності та всюдозволесті за скоєне, породжує невдоволення у потерпілих та суспільстві, підриває їх віру у справедливість інституту помилювання.

Враховуючи значення захисту цивільних прав в Україні, відшкодування спричиненої шкоди зазначено

в п. 9 «Положення про порядок здійснення помилування» [4], затвердженого Указом Президента України від 21 квітня 2015 року. Так, під час розгляду клопотання про помилування комісією при Президентові України у питаннях помилування враховується ступінь тяжкості вчиненого злочину, строк відбутого покарання, особа засудженого, його поведінка, щире каяття, стан відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, сімейні та інші обставини, а також думка адміністрації установи виконання покарань або іншого органу, який виконує покарання, спостережної комісії, служби у справах дітей, місцевого органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, громадських об'єднань та інших суб'єктів про доцільність помилування.

Відшкодування шкоди є одним із найбільш універсальних засобів захисту цивільних прав. Закон однаково захищає майнові права як громадян, так і юридичних осіб. Статтями 22 та 1166 Цивільного кодексу України [6] закріплена засада повного відшкодування винною особою шкоди, завданої майну від фізичної або юридичної особи.

Особа, яка винна у спричиненні шкоди, зобов'язана її відшкодувати в силу закону. Виникнення такого обов'язку не залежить від волі чи бажання особи, яка спричинила шкоду, але залежить від волі потерпілого. Потерпілий може скористатися своїм правом і не реалізувати його, відмовившись від позовних вимог щодо відшкодування шкоди, що відповідає засаді автономії волі, характерної для цивільного законодавства.

Поширення помилування на цивільно-правові відносини призводить до обмеження майнових прав громадян і юридичних осіб. Помилування повинно розповсюджуватися лише на кримінальне переслідування і ніяким чином не стосуватися питання цивільних наслідків злочину – відшкодування завданої злочином шкоди.

Враховуючи зміст нормативних вимог цивільного законодавства щодо відшкодування завданої злочином шкоди, будь-яка шкода, що завдана громадянину чи юридичній особі, підлягає повному відшкодуванню, незважаючи на звільнення винної особи від покарання у зв'язку з помилуванням.

Будь-яка особа, яка була звільнена від покарання за актом помилування, якщо вона винна в спричиненні шкоди громадянину чи юридичній особі, зобов'язана відшкодувати завдану шкоду в повному обсязі, незважаючи на повне звільнення від відбування покарання актом помилування, за винятком відмови від цього потерпілої сторони.

Враховуючи, що при вирішенні питання про помилування не враховується наявність факту відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, що є недоліком його регламентації, доцільно доповнити п. 7 Положення про порядок здійснення помилування вимогою, відповідно до якої при підготовці матеріалів до розгляду клопотання про помилування Департамент з питань громадянства, помилування, державних нагород Офісу Президента України зобов'язаний врахувати думку потерпілого щодо звільнення особи від відбуття покарання у зв'язку з помилуванням, а в разі отримання згоди – роз'яснити потерпілому його право звернутися з позовними вимогами в порядку цивільного судочинства без сплати державного мита.

Вимагає уваги проблема можливості застосування помилування осіб раніше судимих до осіб, які скоїли умисні злочини в період звільнення від відбування покарання з випробуванням, під час умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, осіб, до яких раніше застосовувалося помилування, амністія, яким раніше покарання було замінене більш м'яким. У законодавстві прямої відповіді на це питання немає.

У Конституції України чи в інших нормативних актах кількість звернень

Так, п. «е» ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 року [2] передбачено, що амністія не може бути застосована до осіб, стосовно яких протягом останніх

десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову вчинили умисний злочин. Зазначена вимога враховується законодавцем у будь-якому правовому акті про амністію. Це положення ніяким чином не порушує конституційних прав і свобод зазначеної категорії засуджених і не суперечить Конституції України.

У ч. 4 ст. 1 Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 року вказано, що Верховна Рада України має право прийняти закон про амністію як щодо певної категорії осіб, так і щодо конкретно визначеної особи (індивідуальна амністія). Тобто, можливо припустити, що акт про амністію не завжди може виключати можливість її застосування відносно тих осіб, до яких раніше було застосовано помилування. Тому в тих випадках, коли закон про амністію не містить такої заборони, відсутні і будь-які підстави для обмеження застосування як амністії, так і помилування до осіб, відносно яких раніше вже застосовувалася амністія чи помилування.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що подальше вдосконалення законодавства про помилування буде сприяти поліпшенню ефективності цього інституту, який є одним із проявів гуманізму з боку держави до засуджених.

Стаття присвячена аналізу сучасного стану правового регулювання застосування помилування до засуджених в Україні. Чинні нормативно-правові джерела, які регулюють зазначений правовий інститут, не позбавлені недоліків. Предметом дослідження є проблеми строків, після відбуття яких можливе застосування помилування до осіб, засуджених вперше та до осіб раніше судимих, відшкодування особами, відносно яких застосовано помилування, спричиненої кримінальним правопорушенням шкоди, застосування помилування стосов-

но осіб, які скоїли умисні злочини під час випробувального терміну при умовному засудженні, відносно яких раніше застосовувалось помилування, амністія, умовно дострокове звільнення від відбуття покарання або заміну його на більш м'яке.

Законодавство України про кримінальну відповідальність забезпечує правовий захист прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного ладу України від злочинних посягань; забезпечення миру та безпеки людства та запобігання злочинності. Для виконання цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання повинні застосовуватися до винних осіб. У той же час питання застосування механізмів звільнення від кримінальної відповідальності залишається актуальним для чинного законодавства про кримінальну відповідальність.

Помилування займає чільне місце в законодавстві України, в системі видів звільнення від кримінальної відповідальності. Тому в період політичної реформи в Україні проблема ефективності застосування інституту помилування до ув'язнених в Україні є досить актуальною. Актуальність порушених у статті питань обумовлена необхідністю законодавчого регулювання деяких положень щодо застосування помилувань до засуджених в Україні.

У статті проаналізовано сучасний стан правового регулювання використання помилувань для ув'язнених в Україні. Зазначається, що чинні нормативно-правові джерела, що регулюють інститут застосування помилувань до ув'язнених в Україні, не позбавлені прогалин. Предметом дослідження є проблеми строків, після яких заява про помилування засудженим може бути відшкодована, особам, щодо яких

застосовано помилування, компенсація, спричинена кримінальним правопорушенням, можливість застосування помилування до осіб, які вчиняли навмисне злочини під час випробування із умовно-достроковим покаранням раніше застосовували помилування, амністію, умовно-дострокове звільнення або заміни більш м'яким раніше судимим.

Автори статті також надають необхідні рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання використання помилувань для засуджених в Україні.

Ключові слова: помилування, законодавча регламентація помилування, строки помилування, матеріальна шкода, умовне засудження з випробувальним терміном, повторне помилування, амністія, умовно-дострокове звільнення від відбуття покарання, заміна покарання на більш м'яке, особа, яка раніше притягувалася до кримінальної відповідальності.

Annenko O., Zubakov P. Legal aspects of the application of pardon under the legislation of Ukraine

The article is devoted to the analysis of the current state of legal regulation of the application of pardon to convicts in Ukraine. Current regulatory sources governing this institution are not without disadvantages. The subject of the study is the problem of terms, after which pardon is applied to the firstly convicts and previously convicted, repayment by pardon of material damage caused by a criminal offense, pardon of persons who committed a deliberate crime during a probationary period under conditional conviction, to which pardon, amnesty, parole punishment or commutation of punishment with a milder.

Legislation of Ukraine on criminal liability provides legal protection of human and citizen's rights and freedoms, property, public order and public safety, environment, constitutional system of Ukraine from

criminal encroachments; ensuring the peace and security of mankind, and preventing crime. To accomplish this task, the Criminal Code of Ukraine determines which socially dangerous acts are crimes and what penalties must be applied to the perpetrators. At the same time, the issue of the application of the mechanisms of criminal liability exemption remains relevant for the current legislation on criminal liability. Pardon occupies a prominent place in the system of types available in the Ukrainian legislation exemption from the responsibility. Therefore, during the period of political reform in Ukraine, the problem of the effectiveness of applying the institution of pardon to prisoners in Ukraine is quite urgent.

The urgency of the issues raised in the article is caused by the need for legislative regulation of certain provisions of the application of pardons to convicts in Ukraine. The article analyzes the current state of legal regulation of the use of pardons for prisoners in Ukraine. It is noted that the current regulatory and legal sources governing the institution of the application of pardons to prisoners in Ukraine are not free of gaps. The subject of the study is the problems of the terms after which the application of pardon to sentenced persons may be compensated, the persons against whom pardon was applied, the compensation caused by a criminal offense, the possibility of applying pardon to persons who committed deliberate crimes during probation, with a suspended sentence previously used pardon, amnesty, parole or substitute for a milder, previously convicted.

The authors of the article also provide the necessary recommendations for improving the legal regulation of the use of pardons for convicted persons in Ukraine.

Key words: pardon, legislative regulation of pardon, terms of pardon, material damage, probation, repeated pardon, amnesty, commutation of

punishment with a milder one, previously convicted.

Література

1. Конституція України станом на 1 вересня 2016 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 106.
2. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 01 жовтня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 48. ст. 263.
3. Про амністію : Закон України від 19 квітня 2007 р. № 955-V. URL: <https://www.president.gov.ua> (дата звернення: 29.11.2019 р.).
4. Про Положення про порядок здійснення помилування : Указ Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223/2015. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua> (дата звернення: 29.11.2019 р.).
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника. Київ : Атіка, 2003. 1056 с.
6. Цивільний кодекс України від 18.02.2018 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20180218> (дата звернення: 29.11.2019 р.).
7. Гончаренко В.Г. Правовий статус і процесуальні аспекти інституту помилування: Вибране. Київ : Прецедент, 2011. 91 с.
8. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть : монографія. Москва : Юрлитинформ, 2009. 448 с.
9. Ніколаєнко Т. Амністія та помилування як підстави звільнення від кримінальної відповідальності та покарання . Кримінальне право. 2009. № 10, С. 68–71.
10. Письменський Є.О. Кримінально-правові проблеми звільнення від відбування покарання на підставі акту про помилування. Юридична наука. 2011. № 6, С. 129–137.
11. Посімбайло О.В. Інститут помилування в Україні: сучасний стан. Трипільська цивілізація. 2012. № 7, С. 73–77.
12. Романов М. Нове положення про здійснення помилування фактично позбавило засуджених «милості». URL: <http://khp.org/index.php?id=1298992497> (дата звернення: 29.11.2019 р.).
13. Хавронюк М.І. Диференціація кримінальної відповідальності або чи не очікує Україну соціальна катастрофа? Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : матеріали міжнародного симпозіуму 11–12 вересня 2009 року. Львів : ЛьвДУВС, 2009. С. 243–248.
14. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія. Харків : Харків юридичний університет, 2009. 448 с.
15. Чепелюк О.В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави та права ім. В.М. Корецького. Київ, 2008. 207 с.
16. Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні : дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 248 с.
17. Юридична енциклопедія: у 6 т. / гол. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія, 2003. Т. 5. 736 с.

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.954>

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

На сучасному етапі реформування органів кримінальної юстиції в Україні постає питання впровадження кримінального проступку до кримінального законодавства України з огляду на реалізацію міжнародно-правових зобов'язань держави в сфері гарантування прав та свобод людини і громадянина, окремих категорій осіб. До згаданої категорії належать також діти, які порушили кримінально-правову заборону.

Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні визначає основні напрями розвитку кримінальної юстиції. Реалізація цих напрямів має посилити відповідальність сім'ї, суспільства та держави за процес виховання і становлення дітей, забезпечити дотримання прав і свобод дітей, які потрапили у конфлікт із законом, шляхом підвищення рівня їх правового та соціального захисту, зменшити рівень дитячої злочинності [7, с. 2].

Актуальним на сьогодні постає питання побудови в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та дальшою соціальною підтримкою.

Мета статті спрямована на розробку та впровадження заходів попередження ювенальної злочинності, в тому числі шляхом гуманізації покарань, які застосовуються до дітей, що вчинили кримінальні проступки.

Суттєвий внесок у вирішення проблеми застосування до неповнолітніх покарання зробили у своїх працях такі вчені: Є.М. Вечерова, Н.М. Крестовська, М.Н. Марченко, В.С. Нарсисянц, Г.М. Міньковський, Ю.Б. Мельникова, А.А. Павловська, І.М. Сабіров, О.О. Северін, М.О. Скрябін, М.С. Таганцев, В.Я. Тацій, О.І. Чернишов, М.Я. Шевченко, С.С. Яценко, О.С. Яцун, Н.С. Юзікова та інші.

З огляду на зазначений стратегічний напрям слід звернути увагу і на проблематику розуміння та з'ясування природи проступку в доктрині кримінального права. Вказана проблематика вивчалася такими вченими як М. Таганцев, В. Курляндський, В.О. Туляков, І. Голосніченко, А. Логецький, Е. Георгієвський, М. Геворгян.

Для дослідження категорії проступку в кримінально-правовій доктрині слід розглянути критерії відмежування злочинів від інших видів проступків, залежність та взаємозв'язок вказаних критеріїв при віднесенні законодавцем тих чи інших діянь до злочинів чи до інших проступків, труднощі у розмежуванні злочинів і проступків за існуючими критеріями та обумовленість вказаних труднощів.

Найбільш точним є визначення В.С. Нарсесянца з приводу того, що проступок у теорії права розглядають залежно від антиправових властивостей та характеру суспільної шкідливості, як один із двох видів правопорушень поряд із злочином. До проступків належать всі види правопорушень, крім злочинів [3, с. 15].

М.Н. Марченко проступок у теорії права визначає як винувате проти-правне діяння, яке характеризується меншим ступенем суспільної небезпеки, ніж злочин, та тягне за собою застосування не кримінально-правових санкцій, а заходів адміністративного, дисциплінарного або цивільно-правового впливу [6, с. 48].

Відразу слід зауважити, що в існуючих класифікаціях видів правопорушень відмінність злочину від інших видів правопорушень різними вченими зводиться до відмінностей діяння за такими властивостями, як діяння шкідливого або небезпечного. Всі інші ознаки – протиправність, винуватість тощо – визнаються більшістю вченими як такі, що притаманні для всіх видів правопорушень.

На сьогодні прийнятий Верховною Радою Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22.11.2018 р. (далі – Закон) зазначає, що кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [3, ст. 12].

Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. Нетяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше

двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. Особливо тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Фактично законодавець просто переніс злочини невеликої тяжкості в категорію проступків, обґрунтовуючи можливість і доцільність такого поділу на існуючу значно меншу ступінь суспільної небезпеки злочинів невеликої тяжкості порівняно зі злочинами середньої тяжкості, тяжкими та особливо тяжкими злочинами. Необхідність поділу була закладена ще під час прийняття нового Кримінального процесуального кодексу.

Аналогічний поділ правопорушень на злочини і кримінальні проступки існує в інших країнах, зокрема у ФРН, Естонії, Латвії, Швейцарії, Угорщині, Туреччині. Але для чого ділити правопорушення на злочини і кримінальні проступки? Головне, заради чого ухвалювалися зміни, відображене в назві: Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».

Цікаво, що нетяжкі злочини, які за новим законом стають проступками, становлять близько чверті від загальної кількості складів злочинів, визначених у Кримінальному кодексі, але це «на папері». На практиці ж (за наявними статистичними даними) у загальній кількості розслідуваних злочинів нетяжкі складають майже 50%. Тож законодавець безпідставно вважає, що спрощений порядок досудового розслідування у формі дізнання всіх кримінальних правопорушень невеликої тяжкості

заробітну плату, кошти, майно чи частку майна, на яке може бути звернено стягнення. Викликає великі сумніви той факт, що передбачає сплату штрафу на підставі статті 99 Закону (понад 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян).

Так, штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 99 КК), тоді як для дорослих злочинців загальні межі штрафу встановлюються від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а деякими статтями Особливої частини КК передбачено і вищий розмір штрафу (ч. 2 ст. 53 КК). За новим законодавством штраф, як основний вид покарання, буде застосовуватися у розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

За вчинення кримінального проступку до неповнолітнього недоцільно застосовувати такий основний вид покарання, який на той момент не ставить за мету перевиховання та ресоціалізацію підсудного. Значно менший розмір порівняно з розміром загальним мають для неповнолітніх і такі види покарань, як громадські роботи, виправні роботи, арешт.

Так, громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин. Вони полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Їх тривалість не може перевищувати двох годин на день (ч. 1 ст. 100 КК). Загальні межі громадських робіт для дорослих злочинців встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і можуть відбуватися

не більше як чотири години на день (ч. 2 ст. 56 КК).

Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року із відрахуванням від заробітку в дохід держави в межах від п'яти до десяти відсотків (ч. 2 і 3 ст. 100 КК). Загальні межі виправних робіт для повнолітніх злочинців встановлюються на строк від шести місяців до двох років, а відрахування із суми заробітку в дохід держави здійснюється в межах від десяти до двадцяти відсотків (ч. 1 ст. 57 КК).

Також виникають підстави не погоджуватися із законодавцем у доцільності застосування до неповнолітніх такого виду покарання як виправні роботи. Оскільки у Законі не пропонується приписів, щоб відрізнялися від діючої їх регламентації, то виникає питання про принципову можливість виконання такого виду покарання як виправні роботи щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки.

Щодо арешту, то він може бути застосований до неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років, на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб (ст. 101 КК). Для дорослих цей строк встановлюється від одного до шести місяців (ч. 1 ст. 60 КК).

Суттєві обмеження встановлені відносно застосування позбавлення волі на певний строк до осіб, які не досягли до вчинення злочину 18-річного віку. По-перше, позбавлення волі взагалі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 102 КК). По-друге, покарання у вигляді позбавлення волі призначається неповнолітньому:

— за вчинений повторно злочину невеликої тяжкості на строк не більше двох років;

— за злочин середньої тяжкості на строк не більше чотирьох років;

- У контексті дослідження цікавою є дисертація Є.М. Вечерової на тему «Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади)». У роботі вченою було надано характеристику елементів некарального кримінально-правового впливу на неповнолітніх в Україні на сучасному етапі та запропоновано критерії оцінки його ефективності та основні напрями вдосконалення законодавчого регулювання. Під некаральним кримінально-правовим впливом запропоновано розуміти цілісне явище, що реалізується в таких формах як звільнення від кримінальної відповідальності й звільнення від покарання і його відбуття.

Комплексне вчення про правове становище неповнолітнього було представлено Н.М. Крестовською у дисертації на здобуття ступеня

доктора юридичних наук за темою «Ювенальне право України: генезис та сучасний стан» (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, 2008 р.) У роботі представлено теоретичну модель особливого виду правопорушення – ювенального проступку – неправомірного діяння, караного тільки у разі вчинення його дитиною. Також у зазначеній праці по-новому подано визначення ювенальної юстиції, проаналізовано її концепти, здійснено їх класифікацію за онтологічним статусом (державницька та плюралістична моделі) та за телеологічною ознакою (каральна, поблажлива, відновна моделі) [4, с. 7–8].

Цікавим є те, що до ювенальних проступків Н.М. Крестовська відносить такі діяння: ухилення від конституційного обов'язку отримати повну середню освіту; шкільне хуліганство; дитяче бродяжництво та немотивовані втечі дітей із дому та інтернатних закладів; порушення комендатської години (перебування поза межами родинного житла у нічний час); неконтрольовану поведінку (невиконання законних вимог батьків, осіб, що їх замінюють, а також педагогічних працівників); тютюнокуріння, несанкціоноване вживання наркотичних засобів, психотропних і токсичних речовин; уживання спиртних напоїв [4, с. 10–13].

Отже, запровадження в українському законодавстві терміну ювенальний проступок дозволить не тільки виділити дитину як самостійний правомочний суб'єкт, а й розробити низку додаткових видів некаральних, а виховних заходів роботи з нею у разі вчинення нею діяння. Так, створення спеціальних молодіжних центрів відкритого та напіввідкритого типу може стати одним зі шляхів корекції примусових заходів виховного характеру та сприятиме здійсненню дистанційного контролю за навчанням і поведінкою неповнолітніх.

Також кримінальні проступки, за які КК України передбачатиме покарання, що застосовуватиметься до неповнолітніх у вигляді штрафу, громадських робіт, виправних робіт або арешту, мають бути чітко конкретизованими, а також розміри цих видів покарань при їх застосуванні за вчинення проступку. Це слід зробити з метою, щоб одночасно не можна було діяння відносити як до злочинів невеликої тяжкості, так і до кримінальних проступків.

На підставі викладеного можна стверджувати, що введення інституту ювенальних проступків вимагає переосмислення кримінально-правового впливу на неповнолітніх, в першу чергу – на перегляд системи покарань для неповнолітніх. Пропонується фахова дискусія щодо введення некарального впливу та безумовних видів звільнення від покарання до неповнолітніх у разі скоєння ними кримінальних проступків, а також слід створити ефективну систему реабілітації неповнолітніх, які вчинили проступки, з метою їх перевиховання та ресоціалізації.

У статті досліджено національне законодавство України про види покарання та заходи виховного характеру, що застосовуються до неповнолітніх, які скоїли кримінальні правопорушення за Кримінальним кодексом України та прийнятим Верховною Радою Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22.11.2018 р. (далі – Закон).

Закон зазначає, що кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді

внолітніх, мають значно обмежений, порівняно з можливостями їх застосування до дорослих злочинців, характер.

Слід зазначити, що застосування штрафу до неповнолітніх уже давно викликає певні заперечення, тому що тільки певний і дуже низький відсоток дітей мають самостійний дохід, заробітну плату, кошти, майно чи частку майна, на яке може бути звернено стягнення. Викликає великі сумніви той факт, що передбачає сплату штрафу на підставі статті 99 Закону (понад 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян).

Кримінологічна характеристика злочинності серед неповнолітніх обумовлює доцільність пошуку нових кримінально-правових засобів впливу на підлітків. Зважаючи на категорії злочинів, що вчиняються неповнолітніми, можна припустити, що обмеження як вид покарання може застосовуватися до підлітків, що вчинили кримінальні проступки. У кримінальному законодавстві слід конкретизувати та розмежувати обмеження для неповнолітніх від примусових заходів виховного характеру з обов'язковим обмеженням дозвілля. Ця пропозиція є важливою з огляду на те, що вчені і практики пропонують, щоб до неповнолітніх правопорушників застосовувалися різні психологічні і педагогічні заходи впливу, створювалися сприятливі умови життєдіяльності з прикладами виховного характеру.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочин, кримінальний проступок, відповідальність неповнолітніх, педагогічні заходи впливу, ювенальний проступок.

The article examines the national legislation of Ukraine on the types

of punishments and educational measures applicable to minors who have committed criminal offenses under the Criminal Code of Ukraine and adopted by the Verkhovna Rada of the Law of Ukraine "On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Pre-trial Criminal Investigations" № 2617-VIII of November 22, 2018 (hereinafter – the Law).

The study analyzed the fact that in existing classifications of types of offenses, the difference between crime and other types of offenses by different scientists is reduced to differences in actions on such properties as the act of harmful or dangerous. All other attributes, such as: wrongfulness, guilt, etc. are recognized by most scientists as being inherent in all types of offenses, that non-serious crimes, which under the new law become misdemeanors, make up about a quarter of the total number of crimes defined in the Criminal Code.

Considering that in this Law normative legal provisions apply to the notions of subjects, conviction and age of criminal responsibility, it should be understood that the subject of criminal offense is a natural person who has reached the age of 16 and is convicted. Therefore, it should be understood that criminal legal impact on children, who have committed a criminal offense is possible only under conditions achieving these sixteen years. It is advisable also, to draw attention to the problems of management of criminal law impact on children in the context of the introduction of the institute of criminal misconduct.

According to Part 2 of Art 98 of the Criminal Code, it gives an exhaustive list of penalties, which can be used by the court to minors, recognized guilty of committing a crime. But also those types of penalties, which can be applied to minors, have

significantly limited, compared with the possibilities of their application to the adult criminal character.

It should be noted, that the use of fines to minors has long been causing some objections, so that only certain and very low percentage of children have independent income, salary payment, money, property or a share of the property, to which can be drawn collection. It is great doubt the fact that envisages payment of a fine according to Article 99 of the Law (of more than 500 non-taxable minimum incomes of citizens).

Criminological characteristics of crime among juveniles makes advisability of searching new criminal means of influence on teenagers. Due to the category of crimes, which are committed by juveniles, it is possible to assume, that limitation as a form of punishment, may be applied to teenagers, who have committed criminal offenses.

But criminal law should specify and delineate restrictions for minors of compulsory measures of educational nature of the required omitted restriction leisure. This proposal is important from the view of the fact that scientists and practice suggest, that would juvenile offenders used, the psychological and pedagogical measures of influence, created favorable conditions of life, with examples of educational nature.

Key words: criminal offense, crime, criminal offense, responsibility of minors, pedagogical measures of influence, juvenile offense.

Література

1. Вечерова Є.М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні : дис.. ... канд.. юрид. наук: 12.00.08 / Вечерова Є.М. Одеса, 2010. 231с.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/>

webproc4_1?pf3511=63928 (дата звернення: 12.12.2019).

3. Нерсесянц В.С. *Общая теория права и государства* / Нерсесянц В.С. М. : ИНФРА, 1999. С. 520.

4. Крестовська Н.М. *Ювенальне право України: генезис та сучасний стан* : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Наталя Миколаївна Крестовська. Одеса : Одеська нац. юрид. академія, 2008. 468 с.

5. Кримінальний кодекс України (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131 [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://zakon.](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14)

[rada.gov.ua/laws/show/2341-14](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14) (дата звернення: 10.12.2019).

6. *Общая теория государства и права: академический курс: в 3 т.* / отв. ред. Марченко М.Н. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2007. Т. 3: Государство, право, общество. С. 640–643.

7. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597 / 2011. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5972011-13186> (дата звернення: 10.12.2019).

Ю. Рева,аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Незважаючи на вироблення нормативного та інституційного механізмів протидії та запобігання корупції, вона продовжує існувати в українському суспільстві, набуваючи інших форм. Неточність формулювань щодо сутності корупційних правопорушень, включаючи адміністративні делікти, призводить до звільнення від відповідальності. Теоретично правильне обґрунтування визначення підстав притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення у формі порушення вимог фінансового контролю забезпечить ефективність системи електронного декларування для осіб, яких уповноважено на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Дослідженням проблеми корупції займалися такі вчені, як В.Б. Авер'янов, А.О. Васьковцов, С.Л. Дембіцька, В.К. Колпаков, М.І. Мельник, В.М. Санжаровець, О.П. Хамходера та ряд інших. Проте станом на теперішній час немає єдиного теоретико-правового підходу до визначення підстав притягнення до відповідальності за вчинення правопорушення, яке передбачено ст. 172⁶ Кодексу України про адміністративні правопорушення. Саме тому метою статті є окреслення особливостей підстав притягнення до відповідальності осіб, яких уповноважено на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за порушення вимог фінансового контролю.

Корупцію залежно від ступеня суспільної небезпеки та заподіяної шкоди

може бути кваліфіковано як злочин або як проступок. При цьому особу може бути притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної чи цивільно-правової відповідальності. Одним із наслідків порушення системи електронного декларування особами, яких уповноважено на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є притягнення до адміністративної відповідальності.

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» несвоєчасне подання без поважних причин декларації, неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про суттєві зміни у майновому стані, а також подання завідомо недостовірних відомостей у декларації є правопорушенням, яке пов'язано з корупцією, а не корупційним правопорушенням. Вказана група правопорушень не містить ознак корупції, але порушує встановлені законом вимоги, заборони та обмеження, вчинені визначеною законом особою, за які законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [1]. При цьому проступку у вигляді порушення вимог фінансового контролю притаманні як загальні, так і особливі ознаки. До загальних ознак належать такі:

- 1) правопорушення є суспільно небезпечним діянням;
- 2) правопорушення є протиправною дією чи бездіяльністю;
- 3) правопорушення є винною (умисною або необережною) дією чи бездіяльністю;

6) за вчинення правопорушення передбачено застосування санкцій, передбачених адміністративним законодавством тощо [2].

Щодо окреслення специфіки адміністративного проступку у вигляді порушення вимог фінансового контролю, то її опосередковано тим, що це протиправне діяння виражено у порушенні встановлених законом вимог, заборон та обмежень щодо здійснення публічної служби [3, с. 2]; є протиправним винним діянням, яке може бути вчинено особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, порівняними до них та особами, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків або спеціально уповноваженими на виконання таких обов'язків в юридичних осіб приватного права незалежно від організаційно-правової форми; воно посягає на сферу суспільних відносин, які пов'язано зі здійсненням публічного адміністрування та забезпеченням прав і свобод громадян [4, с. 62]; матеріально-правовою основою притягнення до відповідальності є сукупність нормативно-правових актів у сфері запобігання корупції тощо.

Як вид адміністративного правопорушення недотриманню вимог фінансового контролю притаманний конкретний склад. Під складом правопорушення розуміється сукупність закріплених у правових нормах об'єктивних та суб'єктивних ознак, якими створено цілісне відображення про визначений вид правопорушення, і які є єдиною фактичною підставою для притягнення до юридичної відповідальності.

Об'єктом порушення вимог фінансового контролю є суспільні відносини, які пов'язано зі здійснення публічної служби. У законодавстві України сутність поняття «порядок здійснення публічної служби» не визначено. Під «порядком» розуміють певним чином урегульований стан суспільних відносин; стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил [6, с. 888]. Цей термін може бути використаний у значенні процедури, механізму реалізації повноважень, прав і обов'язків, вчинення відповідних дій суб'єктами правовідносин [7, с. 660].

Здійснення публічної служби спрямовано на задоволення публічного інтересу, не може здійснюватися винятково на підставі приватного розсуду, оскільки це неминуче призведе до порушень прав, свобод і законних інтересів приватних осіб, а також розбалансування діяльності публічної адміністрації. Публічне право регулює побудову (як створені) та функціонування (як діють) насамперед органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також інших суб'єктів (наприклад суб'єктів делегованих повноважень), що мають забезпечувати реалізацію публічних інтересів [8, с. 57].

Поняття «публічна служба» міститься в Кодексі адміністративного судочинства України. Його визначено як діяльність на державних політичних посадах, професійну діяльність суддів, прокурорів, військову службу, альтернативну (невійськову) службу, дипломатичну службу, іншу державну службу, службу в органах влади АРК, органах місцевого самоврядування [9]. Вказане визначення публічної служби потребує уточнення, позаяк не містить сутнісних характеристик та

особливостей публічної діяльності, у ньому наводиться лише перелік видів цієї діяльності, що є порушенням правил юридичної техніки. За таких обставин з'ясування поняття, сутності, особливостей і видів публічної служби і публічних службовців набуває особливого значення.

Як слушно зазначає Л.Р. Біла-Тіунова, сутність публічної служби полягає в трьох аспектах: у функціональному аспекті вона постає як діяльність із метою виконання загальнодержавних завдань управління; в інституційному – окреслює певне коло осіб, оскільки виконання публічних справ становить їх соціальну функцію; в юридичному охоплює правове регулювання особливих публічно-правових, службових відносин, які поділяються на чиновницькі і відносини найманих осіб-службовців та робітників державних установ [10, с. 144].

Таким чином, родовим об'єктом порушення вимог фінансового контролю є суспільні відносини, які пов'язано із механізмом реалізації повноважень, прав і обов'язків, вчиненням відповідних дій суб'єктами, яких уповноважено на здійснення виконання завдань і функцій держави, спрямованих на забезпечення публічних інтересів. Видовим об'єктом є суспільні відносини, які пов'язано із механізмом дотримання вимог щодо здійснення публічної служби.

Об'єктивна сторона правопорушення – це зовнішня сторона протиправної діяльності. Описуючи те чи інше правопорушення, законодавець частіше вказує на ознаки саме об'єктивної сторони. До них належить суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), наслідки й причинний зв'язок між ними.

Ознакою об'єктивної сторони порушення вимог фінансового контролю є діяння, яке вчинено у формі пасивної дії: несвоєчасного подання без поважних причин декларації; неповідомлення або несвоєчасного повідомлення про відкриття валютного рахунка в уста-

нові банку-нерезидента; неповідомлення або несвоєчасного повідомлення про суттєві зміни у майновому стані, а також у формі активної дії – подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи [2].

Відповідно до Перехідних положень Закону України «Про запобігання корупції» про початок роботи системи подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, приймається рішення Національним агентством з питань запобігання корупції [1]. Станом на теперішній час Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, функціонує та ведеться в електронній формі українською мовою.

Щодо неподання декларації, то мається на увазі відсутність вчинення таких дій. По-перше, декларація подається шляхом заповнення електронних форм відповідних документів на веб-сайті реєстру відповідно до технічних вимог до форм. Електронну форму декларації осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, затверджено рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 10 червня 2016 р. № 3 [11].

По-друге, для того, щоб подати декларацію, суб'єкт, на якого поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», повинен у власному персональному електронному кабінеті після реєстрації з використанням особистого ключа та посиленого сертифіката відкритого ключа електронного цифрового підпису в Єдиному державному реєстрі декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, подати декларацію через мережу Інтернет із використанням програмних засобів реєстру. Після заповнення усіх необхідних полів форми документа суб'єкт декларування підписує документ накладанням на нього власного.

арбітражу, третейські судді під час виконання ними цих функцій, інші особи, визначені законом); представники громадських об'єднань, наукових установ, навчальних закладів, експертів відповідної кваліфікації, які входять до складу конкурсних комісій, утворених відповідно до Закону України «Про державну службу»);

3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних осіб приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією, у визначених законом випадках [1].

Таким чином, підставою притягнення до адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю є вчинення особливого виду адміністративного правопорушення, яке спричинено корупцією. Визначено, що це правопорушення не містять ознак корупції, але порушує встановлені законом вимоги, заборони та обмеження щодо здійснення публічної служби, вчиняється особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняними до них, та особами, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків або спеціально уповноваженими на виконання таких обов'язків у юридичних осіб приватного права незалежно від організаційно-правової форми та посягає на права і свободи громадян, встановлений порядок управління.

Вбачається доцільним подальше теоретичне дослідження практичного застосування норм антикорупційного законодавства за порушення вимог фінансового контролю.

Стаття присвячена висвітленню проблем, пов'язаних із притягненням до адміністративної відповідальності за порушення фінансового контролю в Україні. Корупція підриває авторитет державного апарату, дискредитує його роботу, руйнує основні принципи, на яких спирається будь-яка демократія, принципи рівності громадян перед законом. Закон про боротьбу з корупцією встановлює кримінальну, адміністративну, цивільну та дисциплінарну відповідальність за корупційні правопорушення та пов'язані з корупцією правопорушення відповідальних посадових осіб та інших суб'єктів відповідальності.

Крім того, доповнено декілька розділів Кодексу про адміністративні правопорушення, що призвело до посилення адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення. Це включає встановлення адміністративної відповідальності за порушення обмежень щодо порушення вимог фінансового контролю. Саме тому актуальність теми дослідження не викликає сумнівів.

У статті проаналізовано склад адміністративного проступку у вигляді порушення фінансового контролю. Встановлено, що відповідальність за порушення вимог фінансового контролю може виникати за затримку подання особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, декларації, несвоєчасне повідомлення про відкриття рахунків в іноземній валюті в банківській установі, несвоєчасне повідомлення про значні зміни в майновому стані.

У статті визначено, що об'єктивна сторона правопорушення сформульована таким чином, що несвоєчасне (пізніше) подання декларації утворює тривалу форму зловживань – порушення строку подання. Запропоновано шляхи вдосконалення процедури електронного декларування як запоруки належного здійснення публічної влади в Україні.

Ключові слова: фінансовий контроль, електронне декларування, правопорушення, яке пов'язано з корупцією, адміністративна відповідальність, об'єкт правопорушення.

Reva Yu. Features of bringing to administrative liability for violation of requirements of financial control

The article deals with the problems, which related to administrative liability for financial control violations in Ukraine. Corruption – one of the most dangerous for society and state events. It undermines the authority of the state apparatus, discredits his work, destroys the basic principles on which rests any democracy, the principles of equality of citizens before the law. The Anti-Corruption Law sets criminal, administrative, civil and disciplinary liability for corruption offences and corruption-related offences for responsible Officials and other Subjects of Liability.

The Anti-Corruption Law introduced a new wording to or supplemented several Sections of the Administrative Offences Code, resulting in increased administrative liability for corruption-related offences. This includes establishing administrative liability for violating the restrictions to violating the financial control requirements. That is why the relevance of the research topic is undeniable. In the article were analyzed administrative responsibility for corruption-related offences, which concerning violation financial control. Were determined that the offences provides for liability for violation of financial control, namely, delayed filing of the person authorized to perform state functions or local government, failure or late notification of opening foreign currency accounts in a banking institution or a non-resident of significant changes in economic status.

That disposition is formulated so that the untimely (late) submission of the declaration forms a prolonged form

of abuse – submission of infringement period (delay representation). Late filing – is its submission after the deadline. In the article were proposed ways to improved the electronic declaration procedure as a guarantee of proper exercise of public authority in Ukraine. So based on the above, we can conclude that there is legislation in many conflicts which require urgent solution, and so further scientific research on this issue is necessary.

Key words: financial control, e-declarations, corruption-related offenses, administrative responsibility, the object of the offense.

Література

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 3186.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/card6#Public>.
3. Васильков А.О. Кваліфікація корупційних правопорушень, які пов'язані з порушенням встановлених законом обмежень. Часопис Академії адвокатури України. 2013. № 2. Ст. 1–6.
4. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія. К. : Атіка, 2001. 304 с.
5. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : підручник. / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. К. : Кондор, 2006. 477 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. : Перун, 2003. 1440 с.
7. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України. Ю.С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2007. 992 с.
8. Загальне адміністративне право : підручник / [Гриценко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А. та інші]; за заг. ред. І.С. Гриценка. К. : Юрінком Інтер, 2015. 568 с.
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. (ред. від 20.10.2019 р.). № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

10. Біла-Тіунова Л.Р. Публічна служба як адміністративно-правова категорія. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Т. VIII / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. С. 142–154.

11. Форма декларації осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : Рішення

Національного агентства з питань запобігання корупції від 10.06.2016 № 3. Офіційний вісник України. 2016. № 55. Ст. 144.

12. Про функціонування Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 10.06.2016 № 3. Офіційний вісник України. 2016. № 55. Ст. 138.

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.956>

аспірант кафедри галузевого права
Херсонського державного університету

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОГО ОБ'ЄКТУ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Традиційно під об'єктом злочину розуміють сукупність охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, яким суспільно небезпечне діяння завдає реальну шкоду чи створює загрозу заподіяння такої шкоди [1; 2].

Причиною визнання суспільних відносин як об'єкта злочину став розвиток уявлень про те, що людину слід розглядати як члена суспільства, і шкода, заподіяна злочином окремому члену суспільства, заподіює шкоду всьому суспільству [3, с. 168].

Останнім часом намітився і деякий відхід від такого однозначного трактування поняття об'єкта злочину. Дослідники цієї проблеми розглядають об'єкт складу злочину як суспільні відносини (професори В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський, М.І. Бажанов, В.О. Навроцький), як правовідносини (професор С.Я. Лихова), як соціально-значущі блага, цінності (професори П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, А.В. Наумов), як охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (професори О.М. Костенко, П.П. Андрушко), як потерпілого від злочину в широкому розумінні (професори Г.П. Новосьолов, В.О. Туляков, І.Я. Козаченко) [4, с. 165].

Академік С.Б. Гавриш відзначає, що суспільні відносини або інші аналогічні філософські поняття не можуть виступати в якості об'єкта злочинів. Інша справа, що вони, виступаючи уявною моделлю, зліпком об'єктивних суспільних процесів на даний час, здатні дати більш глибоке уявлення, інформацію

про зміст соціальних зв'язків і протиріч, що існують у суспільстві [5, с. 13–14].

На наш погляд, проблематика визначення об'єкта злочину полягає в тому, що в пошуках універсального поняття дослідники йдуть в умоглядні теорії і тим самим створюють численні спори та дискусії. Так, після прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України кримінально-правова доктрина України поступово коректується. Об'єкт злочину вже частіше, навіть прихильниками концепції суспільних відносин, визначається не тільки як суспільні відносини, але і як благо, якому злочином заподіюється реальна шкода або створюється погроза заподіяння такої шкоди [6, с. 89]. Професор А.А. Музика, виходячи із суспільної функції й службової ролі кримінального закону, уточнює, що кримінальний закон не тільки охороняє суспільні відносини, а разом із тим забезпечує можливості реалізації суспільних інтересів. А тому об'єкт злочину він визначає як забезпечену державою для суб'єктів суспільних відносин можливість певної поведінки або суспільного стану членів суспільства [7, с. 25].

У цілому ми позитивно ставимося до такого визначення об'єкта злочину. Особливо в тій частині, в якій мова йде щодо певної поведінки та суспільного стану суб'єктів відносин, що узгоджується з певними аспектами нашої проблематики. Разом із тим, як вже зазначалося, законодавець ніколи не користувався і не користується під час перерахування у відповідних статтях Кримінальних кодексів об'єктів

кримінально-правової охорони терміном «суспільні відносини». Так, відповідно до частини першої статті 1 КК України кримінальний закон розглядає в якості основного свого завдання правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. І жодного слова про суспільні відносини. Така ж тенденція спостерігається у всьому змісті Кримінального кодексу України.

Для того щоб усунути виникле протиріччя між описом об'єкта в законі як певних соціальних цінностей та концепції про розгляд його як суспільних відносин, деякі вчені пропонують виділяти матеріальне та формальне визначення об'єкта. У «матеріальному» визначенні об'єкт завжди виступає як суспільні відносини. У «формальному» – об'єктом є те, чому злочинне посягання завдає або може завдати шкоди, або те, на що спрямований, на що посягає злочин [7, с. 25]. У зв'язку із цим було запропоновано розрізняти об'єкт правової охорони та об'єкт посягання [8, с. 138]. Так, дійсно, що всі представлені до цього концепції не є досконалими, і ми вважаємо за доцільне дотримуватися позиції професора Є.Л. Стрельцова, згідно з якою суспільні відносини, що перебували у сфері кримінального права, можуть виступати як об'єктом злочину, так і об'єктом кримінально-правової охорони [9, с. 81].

Суспільні відносини стають об'єктом кримінально-правової охорони відтоді, коли кримінальне право, яке покликано охороняти саме ці суспільні відносини, набуває чинності, тобто вони здобувають таку якість із того моменту, коли кримінальний закон взяв їх під свою охорону.

Поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони, а вже після вчинення злочину ці відносини

виступають як об'єкт злочину. Між об'єктом злочину і злочинним діянням існує, умовно говорячи, постійний зв'язок: поки немає злочину, злочинних дій – немає і об'єкта злочину, відбувається злочин – з'являється об'єкт цього злочину. Таким чином, об'єкт злочину – це суспільні відносини, охоронювані КК України, на які посягає злочинне діяння [9, с. 81].

У науці кримінального права найбільш поширеною є класифікація об'єктів злочину залежно від ступеня узагальнення суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом, на загальний, родовий, видовий та безпосередній об'єкти [2, с. 60]. Але, як стверджував професор Я.М. Брайнін, саме родовий, видовий та безпосередній об'єкти повинні розглядатися як підстава систематизації злочинів і відповідних кримінально-правових норм, у тому числі і злочинів, передбачених розділом V Кримінального кодексу України [10, с. 106].

Як відомо, загальним об'єктом злочинів згідно зі статтею 1 КК України виступає комплекс найбільш важливих, істотних суспільних відносин, які перебувають під охороною Кримінального кодексу: права і свободи людини та громадянина, власність, громадський порядок і громадська безпека, навколишнє середовище, конституційний лад України [11, с. 105].

Щодо родового об'єкта злочину для злочинів проти життя, то академік В.Я. Тацій наголошує, що «під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, який охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм» [11, с. 105].

Саме цю його властивість було покладено в основу побудови Особливої частини Кримінального кодексу, що дозволило законодавцю в цілому правильно об'єднати в межах одного розділу Кримінального кодексу норми,

біосоціальна істота, тобто розглядаються її соціальні ознаки у зв'язку з біологічними, фізичними, психофізіологічними характеристиками, а коли використовується термін «особа», то мається на увазі людина як член суспільства [15, с. 22].

Фактично ця розбіжність підтверджується правознавцем А.М. Ришелеюком, який зазначає, що поняття «людина» в нормах КК України означає фізичну особу, людину в біологічному значенні цього слова. При цьому КК України охороняє людину і як біологічну істоту, забороняючи посягання на життя, здоров'я, тілесну та статеву недоторканність, особисту свободу, і як соціальну істоту, особистість – у цьому випадку забезпечується охорона честі та гідності, політичних, соціально-економічних та інших прав і свобод людини [16, с. 10].

Так само авторитетний учений у галузі кримінального права, професор М.Й. Коржанський вважав, що людина являє собою явище природно-суспільне, а особа – явище соціальне, пов'язане не з фізичним буттям людини, а з його певними суспільними властивостями [17, с. 4].

Однак при цьому академік В.В. Сташис та й інші вчені-правознавці зазначають, що закон рівною мірою охорона життя будь-якої людини незалежно від її життєздатності, віку, моральних якостей тощо [18, с. 34; 19, с. 69]. Тобто для кваліфікації посягання на життя та здоров'я ознаки людини як особи у соціальному значенні ніякого значення не мають. Потерпілим від такого посягання може бути і немовля, і психічно хворий ідіот, і людина, яка довгий час перебуває в комі.

Більш того, законодавець сам у частині першій статті 115 КК України під час визначення поняття умисного вбивства вказує, що ним є «умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині». Як бачимо, мова йде про заподіяння смерті людині, а не особі.

На наше переконання, відповідний розділ Кримінального Кодексу для

уникнення розбіжностей слід було назвати «Злочини проти життя і здоров'я людини». Саме так називалася і Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 року – «Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я людини» [20].

Стаття присвячена дослідженню поняття життя та здоров'я людини як об'єкта злочину. Здійснено огляд сучасних проблем конструювання даного об'єкта кримінально-правової охорони. Дається авторське розуміння життя та здоров'я як родового об'єкта злочинів, передбачених розділом II КК України. Законодавець ніколи не користувався і не користується під час перерахування у відповідних статтях Кримінальних кодексів об'єктів кримінально-правової охорони терміном «суспільні відносини». Для того щоб усунути виникле протиріччя між описом об'єкта в законі як певних соціальних цінностей та концепції про розгляд його як суспільних відносин, деякі вчені пропонують виділяти матеріальне та формальне визначення об'єкта. Суспільні відносини стають об'єктом кримінально-правової охорони відтоді, коли кримінальне право, яке покликано охороняти саме ці суспільні відносини, набуває чинності, тобто вони здобувають таку якість із того моменту, коли кримінальний закон взяв їх під свою охорону. Родовим об'єктом для злочинів розділу II Особливої частини Кримінального кодексу України є життя і здоров'я людини. Під час аналізу родового об'єкта злочинів проти життя суттєве значення має з'ясування співвідношення поняття «особа» і «людина». Поняття «людина» в нормах КК України означає фізичну особу, людину в біологічному значенні цього слова. При цьому КК України охороняє людину і як біологічну істоту, забороняючи посягання на життя, здоров'я, тілесну та статеву недоторканність, особисту

свободу, і як соціальну істоту, особистість – у цьому випадку забезпечується охорона честі та гідності, політичних, соціально-економічних та інших прав і свобод людини. Відповідний розділ Кримінального Кодексу для уникнення розбіжностей слід було назвати «Злочини проти життя і здоров'я людини».

Ключові слова: кримінальне право, родовий об'єкт злочину, життя, здоров'я людини.

Biblenko V. Issues of determining the general object of crimes against human life and health

The article is devoted to the study of the concept of life and health as an object of crime. A review of the current problems of designing this object of criminal law protection has been carried out. The author provides an understanding of life and health as a generic object of crime under Section II of the Criminal Code of Ukraine. The legislator has never used and does not use the term “public relations” when listing the objects of criminal law protection in the relevant articles of the Criminal Codes. In order to eliminate the contradiction that has arisen between the description of the object in the law as certain social values and the concept of considering it as social relations, some scientists propose to single out the material and formal definition of the object. Public relations become the object of criminal law protection when criminal law, designed to protect these particular public relations, comes into force, that is, they get such quality from the moment when the criminal law took them under their protection. Ancestral object for crimes of Section II of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is human life and health. In the analysis of the generic object of crimes against life, the clarification of the relationship between the concepts of “personality” and “person” is of great importance. The concept of

20. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я людини : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. № 1. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 1995 р. № 1.

8. Курс уголовного права: Общая часть : учебник : в 2 т. / под ред.: Куз-

К. Гуляков,аспірант кафедри галузевого права
Херсонського державного університету

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ: ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОГО ОБ'ЄКТУ

Для аналізу соціальної та юридичної сутності злочинів, ступеня їх суспільної небезпечності, а також їх правильної кваліфікації необхідно розкрити також сутність родового об'єкта [1, с. 61], адже він є частиною загального об'єкта, суспільні відносини, які в ньому поєднанні, що дає змогу виділяти цей об'єкт та зосередити в ньому однорідні суспільні відносини. Академік В.Я. Тацій наголошує, що «під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, який охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм» [2, с. 105]. Саме цю його властивість було покладено в основу побудови Особливої частини Кримінального кодексу, що дозволило законодавцю в цілому правильно об'єднати в межах одного розділу Кримінального кодексу норми, в яких встановлюється відповідальність за посягання на тотожні чи однорідні суспільні відносини [2, с. 106].

Метою статті є аналіз і обґрунтування конкретних науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення кримінального законодавства щодо моральності як об'єкта кримінально-правової охорони, з урахуванням тенденцій розвитку юридичної науки.

За даною тематикою слід відзначити праці українських та зарубіжних вчених, таких як: В.І. Акуленко, П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.М. Броннер, В.О. Владимиров, С.Б. Гавриш, В.О. Глушков, Н.О. Горб, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов,

Т.А. Денисова, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, О.М. Костенко, Т.В. Курило, Л.С. Кучанська, А.В. Ландіна, В.П. Лановенко, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, А.А. Музика, Б.М. Одайник, В.І. Осадчий, В.О. Навроцький, В.М. Смітєнко, О.С. Сотула, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, П.П. Толочко, Є.В. Фесенко, Ю.С. Шемшученко, С.С. Яценко та інші.

Наука кримінального права значною мірою не містить визначення моральності як об'єкта кримінально-правової охорони. Зокрема, професор О.М. Костенко свого часу зазначав, що моральність у загальному розумінні – це термін, яким визначається явище діалектичного зв'язку права і моралі [3, с. 7]. У подальшому дослідники, які займалися даною проблематикою, в більшості ототожнювали і ототожнюють це поняття з мораллю. Однак виникає питання щодо розмежування понять «мораль» та «моральність».

Треба зазначити, що визначення моральності (моралі) міститься в багатьох словниках та енциклопедичних виданнях як філософського, так і загального призначення. І ці визначення, як правило, не мають принципових розбіжностей і визначають мораль (ототожнюючи її з моральністю) як особливу форму суспільної свідомості, або як сукупність принципів, правил, норм, що історично змінюються і регулюють поведінку людей один відносно одного і відносно суспільства, або як систему норм, яка визначає обов'язки особистості по відношенню до суспільства та його суб'єктів [4, с. 543].

час визначення моральності як об'єкта кримінально-правової охорони.

На підставі зазначених міркувань вчена запропонувала таке визначення: «Моральність – це порядок відносин між людьми в суспільстві, встановлений нормами моралі» [9, с. 34]. На підтримання своєї позиції вона приводить також визначення моральності, запропоноване іншими дослідниками: «Інколи пропонується таке: мораль розуміється як сукупність норм; моральність – як ступінь їх виконання, тобто фактичний стан, рівень моралі в суспільстві» [11].

Не заперечуючи в цілому проти цього визначення, вважаємо, що за умов урахування законодавчого визначення суспільної моралі, яке наводилося вище, можливе застосування власного терміна «моральність» у його кримінально-правовому розумінні: моральність – це правила суспільної поведінки, які складаються під впливом культурних традицій та духовних цінностей і які реалізуються через дійові моральні переконання і принципи.

Моральність – це позиція особи по відношенні до норм моралі, що визначається через активну поведінку такої особи. На думку дослідників-правників, мораль виступає в даному випадку в якості умовного бар'єру, за яким будь-яка дія сприймається і особою, і суспільством як аморальна. Як приклад наводиться більшість складів злочинів розділу XII КК України, де суб'єктом усвідомлюється, що його поведінка має публічний характер і протирічить моральним нормам, які склалися в суспільстві. Більш того, він розраховує або ж допускає, що його поведінка буде негативно оцінена оточуючими [12, с. 63].

Внутрішніми спонуканнями до будь-якої діяльності, певної поведінки виступають переконання, принципи, що сформувалися в особи в процесі існування в соціумі, і вони можуть бути як моральними, так і аморальними. І коли йдеться про мораль і моральність, то мається на увазі саме суспільно-корисні мотиви і поведінка, яка є допу-

стимою для нормального громадського життя.

Таким чином, родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом XII Особливої частини КК України, є моральність, яка поряд із громадським порядком виступає частиною родового об'єкта і яку слід розуміти як правила суспільної поведінки, що складаються під впливом культурних традицій та духовних цінностей, і які реалізуються через дійові моральні переконання і принципи.

Стаття присвячена дослідженню поняття моральності як об'єкта злочину. Здійснено огляд сучасних проблем структурної будови даного об'єкта кримінально-правової охорони. Дається авторське визначення моральності як родового об'єкта злочинів, передбачених розділом XII КК України. Моральність – це позиція особи по відношенні до норм моралі, що визначається через активну поведінку такої особи. На думку дослідників-правників, мораль виступає в даному випадку в якості умовного бар'єру, за яким будь-яка дія сприймається і особою, і суспільством як аморальна. Як приклад, наводиться більшість складів злочинів розділу XII КК України, де суб'єктом усвідомлюється, що його поведінка має публічний характер і протирічить моральним нормам, які склалися в суспільстві. Більш того, він розраховує або ж допускає, що його поведінка буде негативно оцінена оточуючими. Внутрішніми спонуканнями до будь-якої діяльності, певної поведінки виступають переконання, принципи, що сформувалися в особи у процесі існування в соціумі, і вони можуть бути як моральними, так і аморальними. І коли йдеться про мораль і моральність, то мається на увазі саме суспільно-корисні мотиви, і поведінка, яка є допустимою для нормального громадського життя. Таким чином, родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом

XII Особливої частини КК України, є моральність, яка поряд із громадським порядком виступає частиною родового об'єкта і яку слід розуміти як правила суспільної поведінки, що складаються під впливом культурних традицій та духовних цінностей, і які реалізуються через діючі моральні переконання і принципи.

Ключові слова: кримінальне право, родовий об'єкт злочину, моральність, мораль.

Gulyakov K. Crimes against morality: determination of the general object

The article is devoted to the study of the concept of morality as an object of crime. A review of current problems of the structural construction of this object of criminal law protection has been carried out. The author's definition of morality as a generic object of crime under section XII of the Criminal Code of Ukraine is given.

Morality is a person's position in relation to moral standards, determined through the active behavior of such a person. According to legal scholars, morality in this case acts as a conditional barrier over which any action is perceived by the person and society as immoral. As an example, the majority of the offenses of the section of the XII of the Criminal Code of Ukraine are cited, where the subject realizes that his behavior is of a public nature and contradicts the moral standards that have developed in society. Moreover, he expects or assumes that his behavior will be negatively evaluated by others.

The internal impulses to any activity, certain behavior are the beliefs, principles that have formed in persons in the process of existence in society, and they can be both moral and immoral. And when it comes to morality, it refers to socially useful motives, and behavior that is acceptable for normal social life.

Thus, the patrimonial object of the crimes stipulated by Section XII of the

Special Part of the Criminal Code of Ukraine is morality, which, along with public order, is part of the generic object, and which should be understood as the rules of social behavior that are influenced by cultural traditions and spiritual values, and which are realized through existing moral beliefs and principles.

Key words: criminal law, generic object, morality.

Література

1. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. Вид. 2-ге. Київ : Атіка, 2002. 639 с.
2. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Баулін Ю.В. та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Вид. 4-е, перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
3. Костенко А.Н. Принцип отражения в криминологии (психологический механизм криминального поведения). Киев : Наукова думка, 1986. 128 с.
4. Мораль. Український радянський енциклопедичний словник : у 3т. / за ред. Н.П. Бажана. Київ : АН УРСР, 1972. Т. 2. 856 с.
5. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листоп. 2003 р. № 1296-IV. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1315-18> (дата звернення: 22.11.2019).
6. Кримінальне право України. Особлива частина / Бажанов М.І. та ін. ; за ред. Бажанова М.І. та ін. Київ – Харків : Юрінком-Інтер Право, 2001. 496 с.
7. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Бажанов М.І. та ін. ; за ред. Бажанова М.І. та ін. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
8. Бачинин В.М. Философия права: конспект лекций. Харьков : Консум, 2002. 367 с.
9. Ландіна А.В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2005. 227 с.
10. Сухонос В.В. Теорія держави і права: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Суми : Університетська книга, 2005. 536 с.
11. Взаимодействие морали и права. www.femida.info : веб-сайт. URL : <http://www.femida.info/72/morpro001.htm>.
12. Одайник Б.М. Кримінальна відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2010. 215 с.

О. Березніков,
аспірант кафедри галузевого права
Херсонського державного університету

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Загальне визнання об'єкта злочину як суспільних відносин є вихідною позицією для виявлення ознак і суті самих суспільних відносин і визначення об'єкта злочину на рівні конкретного посягання.

Конкретизація об'єкта злочину, у свою чергу, дає змогу виявити ступінь та суспільні властивості заподіяної злочином суспільно небезпечної шкоди, підстави та критерії вибору об'єктів кримінально-правової охорони і засобів їх захисту, а також виробити правила побудови кримінального закону і кваліфікації злочинів.

Ознаки об'єкта класифікуються за двома підставами, в залежності:

1) від ступеня узагальненості охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, що виступають об'єктами різних злочинів (класифікація по «вертикалі»);

2) від важливості охоронюваних суспільних відносин, яким заподіюється безпосередня шкода конкретним злочином (класифікація безпосередніх об'єктів по «горизонталі»).

У кримінально-правовій науці поширена трьохланкова класифікація об'єктів «по вертикалі»: загальний, родовий і безпосередній. Критика даної класифікації об'єктів цілком обґрунтована, бо в багатьох випадках не всі види об'єктів були достатньо точно визначені і наповнені конкретним змістом.

За думкою академіка В.Я. Тація, відмова від триступеневої класифікації небажана тому, що на ній побудована система Особливої частини кримінального законодавства. «Триступеневому

поділу – Особлива частина – глава Особливої частини – склад злочину – відповідає і триступеневий поділ об'єкта кримінально-правової охорони: загальний об'єкт – родовий об'єкт – безпосередній об'єкт. Найголовніше ж полягає в тому, що запропонована система класифікації відповідає потребам практики, логічна, адже вона заснована на співвідношенні філософських категорій загального, особливого і окремого» [1, с. 80].

Родовий об'єкт є частиною загального об'єкта, і він являє собою суспільні відносини, на які посягає однорідна група злочинів. Родовий об'єкт за змістом є конкретнішим у порівнянні із загальним, тому що характеризується додатковою ознакою [2, с. 508]. Цілком обґрунтованою є позиція академіка В.Я. Тація, що «під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, який охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм» [1, с. 105]. Тому таку його властивість було покладено в основу побудови Особливої частини Кримінального кодексу, що дозволило законодавцю в цілому правильно об'єднати в межах однієї розділу Кримінального кодексу норми, в яких встановлюється відповідальність за посягання на тотожні чи однорідні суспільні відносини [1, с. 106].

Різні аспекти проблеми кримінально-правової охорони миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

Крім того, як вже вказувалося, юридична спільнота продовжує обговорювати класифікацію міжнародних злочинів. Маючи складну структуру, дана класифікація не визначена і в термінологічному плані. Так, термін «міжнародні злочини» розуміється у вузькому і широкому сенсі. У деяких випадках міжнародні злочини (у вузькому сенсі)

Існує також позиція, згідно з якою злочини проти миру і безпеки людства характеризуються виключно високим ступенем суспільної небезпечності, і тому відзначається, що ці злочини можуть спричинити нанесення шкоди «самим основам існування життя на землі, оскільки об'єктом їх посягань є не окремі суспільні відносини в тій чи іншій сфері життя і діяльності людини, суспільства, держави, а саме життя на землі, існування людства або його значної частини» [6, с. 485]. Іноді автори, проводячи аналіз злочинів проти миру і безпеки людства, обмежуються констатацією того, що об'єктами цих діянь

є суспільні відносини в галузі забезпечення «миру в усьому світі» і «загальної безпеки» [7, с. 5].

Друга група визначає родовим об'єктом досліджуваних злочинів виключно міжнародний правопорядок. Об'єднання миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку має дещо умовний характер, оскільки міжнародний правопорядок охоплює собою і порядок, встановлений із метою забезпечення миру на нашій планеті, і порядок, встановлений для забезпечення безпеки людства. Професор М.І. Хавронюк вважає, що, крім положень розділу XX Особливої частини КК України, міжнародний правопорядок гарантують і положення деяких інших статей КК (наприклад, ч. 2 ст. 338 – публічна наруга над прапором чи гербом іноземної держави; ст. 339 – незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні; ст. 285 – неповідомлення капітаном назви свого судна під час зіткнення суден на морі) [8, с. 881].

Стосовно другої позиції слід зазначити, що під міжнародним правопорядком розуміють всю сукупність благ і охоронюваних системою міжнародного права в цілому. З огляду на те, що ця сукупність надзвичайно широка, нею охоплюються різні правові інтереси: інтереси забезпечення та охорони прав і свобод особистості, інтереси підтримання миру, інтереси світової економіки, – складові частини світового правопорядку (групи однорідних юридичних благ і інтересів, що охороняються міжнародним кримінальним правом) слід розглядати як видові об'єкти злочинів із міжнародного кримінального права [9, с. 81].

Тут треба зазначити, що в науці міжнародного права злочини проти людства та військові злочини часто об'єднують у більш широку групу злочинів проти безпеки людства [10, с. 32]. Це дало підстави дослідникові О.В. Шамарі запропонувати розділ XX Особливої частини КК України викласти в редакції: «Злочини проти

миру і безпеки людства», оскільки така назва, на думку вченого, уніфікується з відповідними міжнародними нормативними актами [9, с. 81].

Більшість вітчизняних та зарубіжних авторів, характеризуючи злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, обмежуються простою констатацією того факту, що об'єктами цих діянь є «суспільні відносини» щодо забезпечення «миру в усьому світі і загальної безпеки» [7, с. 5; 11, с. 454; 12, с. 62]. Тобто визначення об'єктів злочинів проти миру і безпеки людства у вітчизняній науці продовжує залишатися в руслі «класичного» визначення об'єкта кримінально-правової охорони як суспільних відносин (відносин), що захищаються кримінальним правом. Однак у даний час у доктрині кримінального права намітився своєрідний поворот у розумінні об'єкта кримінально-правової охорони, пов'язаний зі зміною концептуальних основ кримінального законодавства та його завдань. Так, достатньо прикладів, коли родовий об'єкт злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку розуміється значно ширше. Зокрема, дослідник С.М. Мохончук переконаний, що представлені в сучасному кримінальному праві визначення такого об'єкта сконструйовані за формальним типом, а об'єктивна сторона досліджуваних злочинів в якості обов'язкової ознаки містить тільки вчинення суспільно небезпечного діяння, тоді як наслідки виходять за межі складу. Винятком є тільки об'єкт злочину екоцид, в якому вказується, що діяння є караним за умови, що воно викликає суспільно небезпечні наслідки – екологічну катастрофу [13, с. 103]. У коло суспільних відносин, що складають родовий об'єкт міжнародних злочинів, входять суспільні відносини щодо забезпечення загального миру і загальної безпеки, міжнародного миру і безпеки людства як загальнолюдських цінностей [14, с. 7], основи існування і прогресивного розвитку народів,

Таким чином, не заперечуючи в цілому проти представлених визначень, запропонованих вченими-правознавцями, вважаємо, що з урахуванням власних позицій, які наводилися вище, можливе застосування такого визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні міжнародно-правові відносини, що забезпечують мирне співіснування держав, дотримання правил міжнародного правопорядку як у мирний, так і у військовий час, а також міжнародні гарантії безпеки як окремим державам, так і людству в цілому.

Ключові слова: кримінальне право, злочин, мир, безпека людства, міжнародний правопорядок, родовий об'єкт.

Bereznikov O. Generic object of crimes against peace, human security and the international rule of law

The article is devoted to the study of the problems associated with the definition of the patrimonial object of crimes against peace, human security and the international law and order. An own definition of the generic object of crimes of section XX of the Criminal Code of Ukraine is given. The legal basis for determining the ancestral object of the investigated crimes is the title of Section XX of the Criminal Code of Ukraine "Crimes against Peace, Human Security and the International Law Order". For the correct installation of this sign, it is necessary to refer to the provisions of international criminal law. At the same time, the question of the concept of international criminal law and its relationship with international public (private) and national criminal law still remains open in science. The definition of the objects of crimes against the peace and security of mankind in domestic science continues to remain in line with the "classical" definition of the object of criminal law protection as public relations (relations) protected by criminal law. However, at present, the doctrine of criminal law has seen a peculiar turn in understanding the object of criminal law protection, associated with a change in the conceptual framework of criminal law and its tasks. It is possible to apply such a definition of the ancestral object of crimes provided for in Section XX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine "Crimes against Peace, Security of Humanity and the International Law Order" – these are public international legal relations that ensure the peaceful coexistence of states, and compliance with the rules of the international law and order both in civil and military time, as well as international security

guarantees for both individual states and humanity as a whole.

Key words: criminal law, crime, peace, human security, international law and order, generic object.

Література

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
2. Качур І.М. Об'єкт ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Митна справа. 2011. № 1(73). ч. 2. С. 505–509.
3. Житний О.О. Кримінальне право України та міжнародне кримінальне право: співвідношення, взаємодія, розмежування. Право і Безпека. 2012. № 3. С. 17–21.
4. Наумов А.В. Преступления против мира и безопасности человечества и преступления международного характера. Государство и право. 1995. № 6. С. 48–57.
5. Курс уголовного права : в 5 т. / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. Москва : Зерцало, 1999–2002. Т. 5 : 2002. 512 с.
6. Уголовное право. Часть общая. Часть особенная : учебник / Бобылев О.В. и др. ; под общ. ред. Л.Д. Гаухмана и др. Москва : Юриспруденция, 1999. 784 с.
7. Николаева Ю.В. Преступления против мира и безопасности человечества. Москва : Наука, 1999. 364 с.
8. Хавронюк М.І., Дудоров О.О. Кримінальне право: навчальний посібник. Київ : Вайте, 2014. 944 с.
9. Шамара А.В. Система преступлений против мира и безопасности человечества в уголовном законодательстве Украины – их классификация в теории уголовного права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 11. Том 2. С. 80–83.
10. Трайнин А.Н. Терроризм как метод подготовки и проведения войн. СГП. 1952. № 13. С. 30–40.
11. Кримінальне право України : особлива частина : навч. посіб / Волкотруб С.Г. та ін. ; за ред. О.М. Омельчука. Київ : Алерта, 2010. 496 с.
12. Куличков А.А. Уголовно-правовая характеристика нападения на лиц или учреждения, которые пользуются

международной защитой : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / РПА Минюста России. Москва, 2016. 230 с.

13. Мохончук С.М. Некоторые вопросы определения объекта преступлений против мира и безопасности человечества. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. 2013. № 10(88). С. 101–106.

14. Куцевич М.П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та

національний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

15. Трайнин А.Н. Защита мира и уголовный закон. Москва : Юриздат, 1937. 216 с.

16. Мохончук С.М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : 12.00.08, 12.00.11. Харків, 2014. 42 с.

УДК 347.77(477)
DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.959>

Р. Еннан,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права інтелектуальної власності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИНАХОДИ ЯК РЕЗУЛЬТАТИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Загальновизнано, що найбільш поширеним і значущим результатом науково-технічної творчості є винаходи, які мають високу соціальну і економічну значущість, що зумовило необхідність правового регулювання відносин, пов'язаних зі створенням, оформленням і використанням винаходів. Термін «винахід» у людській свідомості відображає реальність, яка існує незалежно від права, оскільки винахід є не правовою, а природно-технічною категорією, і створення винаходів, а також їх використання не завжди було пов'язане із правовим регулюванням. Терміном «винахід» у технічній, філософській, художній літературі позначають щось нове, оригінальне (нову технологію, конструкцію). У патентному праві цей термін має вузький і певний зміст, тому в спеціальній літературі говорять про винахід у технічному сенсі і про винахід як об'єкт правової охорони. Звідси впливає, що особа, яка вважає себе винахідником, офіційно може бути визнана такою тільки в разі отримання патенту на винахід. Цей охоронний документ видається, якщо об'єкт, який просять визнати винаходом, відповідає критеріям для отримання патенту, встановленим законодавством. Набуття (оформлення) патентних прав на винахід вимагає проходження доволі складних формальностей [1, с. 63].

Питання правової охорони об'єктів патентного права, зокрема охорони винаходів у зарубіжних країнах і міжнародному приватному праві, досліджені в наукових роботах вітчизняних і зарубіжних вчених-юристів у сфері права інтелектуальної власності: Г. Андрощука, Е. Багатих, М. Богуславського, О. Городова, В. Єременко, А. Жданова, Л. Кравець, Ю. Свядосц та ін.

Законодавство про охорону винаходів регламентує відносини, пов'язані зі створенням винаходів (наприклад, спеціальний правовий режим встановлюється для так званих службових винаходів), оформленням прав на винаходи (отримання патенту), а також використанням винаходів. Закони зарубіжних країн містять характеристику патентоспроможного винаходу: зазвичай характеристика включає перелік об'єктів, що визнаються винаходами і на які видається патент, а також критерії патентоспроможності винаходу. Право кожної із зарубіжних країн виходить із універсальної концепції «стандарту винаходу», визнаючи винаходом таке рішення, яке відповідає вимозі новизни, відповідає винахідницькому рівню і є промислово придатним. Однак у випадку збігу термінології зміст кожного критерію в різних країнах не є однаковим [2, с. 7].

Слід зазначити, що Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної

Новизна винаходу визначається спеціальною експертизою, яка враховує всі загальнодоступні на дату пріоритету джерела. Коло таких джерел є досить великим: до них відносяться попередні патентні заявки і видані патенти, різного роду друковані видання (книги, журнали), усні повідомлення, відкрите застосування об'єкта (продаж виробів, виставкові та ярмаркові експонати). У переважній більшості зарубіжних країн до винаходу ставиться вимога абсолютної світової новизни, коли враховуються всі джерела, наявні як

Загальноновизнано, що більшість суперечок про недійсність патенту виникає саме на підставі очевидності технічного рішення: в судовому розгляді патентоволодільці доводять наявність так званих непрямих доказових ознак, підтверджують наявність винахідницького рівня. Ці ознаки враховуються в США, ФРН, Великобританії, Франції та інших зарубіжних країнах. Головними серед цих ознак є, зокрема: комерційний успіх винаходу; задоволення наявної потреби у винаході; безуспішні спроби вирішити ту ж задачу відомими технічними засобами. Практика патентних відомств і судова практика в зарубіжних країнах розробили низку правил для вирішення питання про неочевидність (очевидність) винаходу. Зокрема, в США розроблений Звід негативних і позитивних правил для подання

заявок: позитивні правила використовуються для підтвердження неочевидності, негативні – для підтвердження очевидності. Правила Зводу і практика його застосування набули поширення в Мексиці і Перу [6, с. 43].

У більшості зарубіжних країн до винаходу ставиться вимога промислової придатності, і лише в деяких – корисності (США). Під промисловою придатністю розуміється можливість неодноразового відтворення об'єкта винаходу. При цьому промислова придатність розуміється широко, позначаючи всі сфери діяльності людини – як власне промислове виробництво, так і освіту, медицину, сільське господарство. Так, згідно з § 4 Закону про патенти Великобританії винахід вважається промислово придатним, якщо він може бути здійснений або його може бути використано в будь-якій галузі промисловості, включаючи сільське господарство; аналогічне формулювання міститься в Кодексі інтелектуальної власності Франції [7, с. 41].

У низці зарубіжних країн промислова придатність визначає коло патентоспроможних об'єктів (Швейцарія, Франція). У законодавстві США під корисністю розуміється працездатність об'єкта, можливість виконання ним функцій, що приводяться в описі. Закон не говорить про необхідність визначення ступеня корисності того чи іншого винаходу: потрібно лише, щоб винахід можна було б застосувати на практиці і щоб його застосування не суперечило моралі і політиці. У КНР критерій практичної придатності, по суті, зближується з вимогою корисності: якщо науково-технічне досягнення не може бути втілено в продуктивну силу, воно втрачає свою споживчу цінність, і необхідність в його охороні відпадає [8, с. 57].

У законодавстві зарубіжних країн поняття винаходу розкривається також через перелік непатентоспроможних об'єктів. При цьому підстави непатентоспроможності різні. Перш за все, непатентоспроможним є рішення, які

не підпадають ні під один із видів об'єктів, передбачених законодавством. До числа непатентоспроможних об'єктів у низці зарубіжних країн відносяться способи лікування і діагностики хвороб людини, що не відповідають критерію промислової придатності (Франція, Японія); способи хірургічного та терапевтичного лікування та діагностики хвороб людини або тварин (Швейцарія); заборонена видача патентів на речовини, отримані шляхом перетворення атомного ядра (Японія), якщо таке речовина призначена для військових цілей (США). Непатентоспроможними є винаходи, які не можуть бути матеріалізовані (наприклад, методи ведення підприємницької діяльності, математичні формули). Непатентоспроможними є об'єкти, що суперечать моралі, добрим звичаям, об'єкти, застосування яких суперечить законодавству (наприклад, спосіб фальсифікації харчових продуктів) [9, с. 37].

Охоронним документом, що засвідчує виключне право на винахід, є патент, який видається від імені держави патентним відомством країни. Для отримання патенту необхідний акт кваліфікації рішення в якості винаходу – кваліфікацію здійснює також патентне відомство. Процес оформлення патентних прав передбачає виконання низки формальностей, серед яких на першому місці стоїть подача заявки на видачу патенту. Заявка на винахід – це сукупність документів, до складу, змісту і форми яких пред'являються строгі вимоги, що встановлюються національними патентними відомствами зарубіжних країн. Зазвичай заявка включає такі документи: заяву з проханням про видачу патенту; опис винаходу; патентну формулу (в низці країн – Німеччина, Франція, США, Японія – включається в опис); креслення; реферат (анотація). Заявка повинна бути складена державною мовою країни. У різних країнах склад заявки неоднаковий: наприклад, у США до складу заявки входить заява про добросовісність набуття прав на

Публікація заявок зумовила введення в американське патентне законодавство інституту тимчасової правової охорони винаходів, давно відомої континентальному праву. Тимчасова правова охорона практично означає, що в період з дати публікації заявки і до моменту видачі патенту заявлений

винахід охороняється в обсязі опублікованої формули: третя особа, що використовує такий винахід в зазначений період, виплачує патентоволодільцеві, який отримав патент, грошову компенсацію, розмір якої визначається угодою сторін. У випадку відмови у видачі патенту тимчасова правова охорона вважається такою, що не настала [13, с. 93].

Система відстроченої експертизи передбачає проведення експертизи заявки на патентоспроможність, але експертиза проводиться тільки після подання заявником або третьою особою відповідного клопотання. У цій системі кожна прийнята заявка публікується через 18 місяців, після чого протягом певного строку заявник має право подати клопотання про проведення експертизи та видачі патенту: якщо клопотання не надходило – експертиза не проводиться і патент не видається. Строк подання клопотання в різних країнах неоднаковий (7 років із дати подачі заявки – в Німеччині, 3 роки з тієї ж дати – в Японії; 6 місяців із дати публікації заявки – у Великобританії). Дана система застосовується в Нідерландах, Німеччині, Великобританії, Канаді, Республіці Корея і деяких інших країнах. Перевагою цієї системи є те, що всі подані заявки стають загальнодоступними, тобто входять у рівень техніки. Крім цього, відпадає необхідність піддавати експертизі всі заявки, що економить працю експертів патентних відомств. Із моменту публікації заявки заявленому винаходу надається тимчасова правова охорона.

За будь-якої системи видачі патенту значення має встановлення дати пріоритету винаходу: на цю дату перевіряється новизна винаходу (можуть бути протиставлені тільки джерела, що стали доступними невизначеному колу осіб до дати пріоритету); із цієї дати обчислюються строк дії патенту, строк подання клопотання про проведення експертизи. За загальним правилом пріоритет винаходу встановлюється за датою надходження заявки до патент-

ного відомства. Разом із тим існують особливі правила встановлення дати пріоритету: йдеться про конвенційний і виставковий пріоритети, положення про які містить Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 р. У низці зарубіжних країн (Німеччина, Франція) заявник або будь-яка третя особа може після публікації заявки подати клопотання про проведення патентним відомством пошуку за заявкою. Звіт про пошук включає відкриті публікації, які беруться до уваги під час визначення патентоспроможності заявленого об'єкта: звіт не містить думки експертизи про патентоспроможність рішення, але дозволяє заявнику прийняти рішення або про патентування винаходу, або про відмову від патентування.

Заключною стадією діловодства за заявкою є видача патенту, що представляє собою грамоту, яка містить найменування винаходу, прізвище винахідника, прізвище або найменування патентоволодільця, дату видачі патенту, строк його дії і інші реквізити. Кожен винахід заноситься у спеціальний реєстр: такі реєстри ведуть патентні відомства зарубіжних країн. За оформлення патентних прав стягуються мита, вносяться за кожну конкретну дію – подання заявки, внесення виправлень у заявку, перетворення заявки і т.ін.

Патент на винахід надає його володільцеві виключне право, що утворює сукупність правоспроможностей патентоволодільця щодо монопольного використання винаходу у виробничій і торгівельній діяльності, здійснення комерціалізації винаходу іншими способами, наприклад передачею в заставу, внесеними в якості статутного капіталу. У низці зарубіжних країн ці правомочності сформульовані безпосередньо в законі. Наприклад, відповідно до § 154 (а) Патентного закону США сутність прав, що впливають із патенту, полягає в забороні третім особам здійснювати дії щодо використання винаходу – виготовлення,

У статті проводиться науково-теоретичний аналіз правового режиму винаходів, особливостей набуття (оформлення) патентних прав на винаходи, а також об'єму

та змісту виключних патентних прав, що впливають із патенту на винаходи в зарубіжних країнах.

Загальновизнано, що найбільш поширеним і значущим результатом науково-технічної творчості є винаходи, які мають високу соціальну і економічну значущість, що зумовило необхідність правового регулювання, відносин, пов'язаних зі створенням, оформленням і використанням винаходів. Термін «винахід» у людській свідомості відображає реальність, яка існує незалежно від права, оскільки винахід є не правовою, а природно-технічною категорією, і створення винаходів, а також їх використання не завжди було пов'язане із правовим регулюванням. Терміном «винахід» у технічній, філософській, художній літературі позначають щось нове, оригінальне (нову технологію, конструкцію). У патентному праві цей термін має вузький і певний зміст, тому в спеціальній літературі говорять про винахід у технічному сенсі і про винахід як об'єкт правової охорони. Звідси випливає, що особа, яка вважає себе винахідником, офіційно може бути визнана такою тільки в разі отримання патенту на винахід. Цей охоронний документ видається, якщо об'єкт, який просять визнати винаходом, відповідає критеріям для отримання патенту, встановленим законодавством. Набуття (оформлення) патентних прав на винахід вимагає проходження доволі складних формальностей

Метою цієї статті є аналіз механізму правової охорони винаходів у зарубіжних країнах з урахуванням уніфікації міжнародного і європейського законодавства у сфері патентного права, а також розкриття особливостей процедури придбання (реєстрації) патентних прав на винаходи в зарубіжних країнах.

Ключові слова: винахід, виключні права, патентне право, патентоволоділець.

Ennan R. Invention as a result of scientific and technical creativity: international practice of legal defence

The article presents the scientific and theoretical analysis of the legal regime of the invention, especially the acquisition of patent rights for inventions, as well as the scope and content of exclusive patent rights for inventions in foreign countries.

It is generally recognized that the most common and significant result of scientific and technical creativity are inventions with high social and economic significance, which necessitated the legal regulation of relations related to the creation, design and use of inventions. The term "invention" in the human mind reflects a reality that exists independently of law, since the invention is not a legal but a natural-technical category and the creation of inventions, as well as their use, has not always been associated with legal regulation. The term "invention" in technical, philosophical, and fiction refers to something new, original (new technology, construction). In patent law, this term has a narrower and strictly defined content: here we are talking about a legally significant, patentable invention, therefore, in the specialized literature they speak about an invention in a technical sense and about an invention as an object of legal protection. It follows that a person who considers himself an inventor can officially be recognized as such only if a patent for the invention is obtained. This title of protection shall be issued if the object requested to be recognized as an invention meets the patentability criteria established by law. The acquisition (registration) of patent rights to an invention requires the passage of a number of formalities, and quite complex.

The purpose of this article is to analyze the mechanism of legal protection of inventions in foreign countries, taking into account the unification of

international and European legislation in the field of patent law, as well as to reveal the features of the procedure for acquiring (registering) patent rights to inventions in foreign countries.

Key words: invention, the exclusive rights, patent law, patent holder.

Література

1. Андрощук Г. Патентное право: правовая охрана изобретений : уч. пос. Киев : МАУП, 2001. 232 с.
2. Андрощук Г. Винахідницька активність в країнах ЄС: стан та тенденції. Інтелектуальна власність. 2001. № 3. С. 6–9.
3. Богатіх Е.А. Патентное право капиталистических и развивающихся государств. Москва, 1978. 200 с.
4. Богуславский М.М. Патентные вопросы в международных отношениях. Москва, 1962. 344 с.
5. Еременко В.И. Развитие международного патентного права. Законодательство и экономика. 2002. № 2. С. 40–41.
6. Еременко В.И. Реформа европейской патентной системы. Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность. 2001. № 8. С. 43–45.
7. Еременко В.И. Развитие международного патентного права. Законодательство и экономика. 2002. № 2. С. 40–41.
8. Жданов А.А. Тенденции к унификации патентного права в зарубежных странах. Москва, 1974. 200 с.
9. Залесов А. Охрана изобретений по соглашению ТРИПС. Интеллектуальная собственность. 1996. № 11-12. С. 36–39.
10. Кравец Л. Развитие патентного законодательства в ЕС. Интеллектуальная собственность. 2000. № 11. С. 45–48.
11. Кравец Л. Тенденции развития патентной системы. Интеллектуальная собственность. 2002. № 10. С. 67–74.
12. Патентное законодательство зарубежных стран: в 2-х томах. Москва : Прогресс, 1987.
13. Свядосц Ю.И. Буржуазное патентное право : уч. пос. Москва, 1967. 127 с.
14. Уемура П.И. Развитие международного патентного права. Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность. 2001. № 1. С. 10–19.

В. Слатвінська,

аспірантка кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ВНУТРІШНІХ ВОДНИХ ШЛЯХІВ УКРАЇНИ АБО ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ Е-40 ДЛЯ УКРАЇНИ ШЛЯХОМ ОБ'ЄДНАННЯ ЧОРНОГО Й БАЛТІЙСЬКОГО МОРІВ

Транспортне законодавство є комплексним та містить норми різної галузевої належності. При цьому більшість суспільних відносин за участі транспорту регулюється масивом нормативно-правових актів. Враховуючи різноманітність і специфічність суспільних відносин у транспортній сфері, а також відсутність єдиного методу їх правового регулювання, в науці пропонується розроблення базового нормативного акту транспортної сфери – Основ транспортного законодавства або Транспортного кодексу, яким аргументується прийняття транспортних кодексів на автомобільному, внутрішньому водному, залізничному транспорті. Проте із зазначеного очевидно, що наявний масив суспільних відносин, які реалізуються в транспортній сфері, значно випередив наявну нормативно-правову базу. Тобто генезис суспільних правовідносин на транспорті (залізничному, автомобільному, повітряному, водному) є прогресивнішим за процес законодавчих змін. У зв'язку з цим автор підкреслює, що сутність суспільних відносин на транспорті має корелювати зі змістом закріплених правових норм. В цьому випадку можна розглядати кілька напрямів: Захід – Схід, де Україна немає водних шляхів, та Південь – Північ, де вони є. Хоча Захід – Схід представляє собою найбільш перспективний напрям, для України він став «неприйнятним» в силу відомих причин.

Геополітичне розташування України унікальне, завдяки якому вона цілком

могла б брати участь у товарообігу ЄС із Китаєм. У рамках цієї ініціативи розбудовується наймасштабніший транспортно-логістичний проект ХХІ ст., який поєднає Китай та країни Західної Європи. Наразі превалювання зовнішніх факторів свідчить про нездатність законодавчих ініціатив відповідати викликам. У переважній більшості тотальності провалу транспортного законодавства щодо внутрішніх водних шляхів для країни має стати більш зважене прийняття чи скасування законодавчих змін.

Наразі розгляд нової інфраструктурної ініціативи не можливий без історичного екскурсу стосовно тих чи інших транспортних коридорів і водних шляхів. Деякі аспекти стосовно Шовкового шляху розглянуті у роботах таких науковців, як І.М. Алексеева, О.В. Акімова, А. Бугаєнко, Р. Жангожі, Х. Ліхуа, М.Р. Мамедова, Н.Н. Мінгулов, А.А. Нурсеїтов, О.А. Омельченко, М.Я. Постан, Є.І. Сафронова, Т. Чуньфен, М.А. Федоркова, Р.Х. Шарафутдинов, І.Б. Шевель, А.Г. Яковлева. Дослідженню питань реалізації проекту «Один пояс, один шлях» та участі в ньому України присвячено роботи таких українських науковців, як А.С. Філіпенко, З.Я. Макогін, Л.В. Власенко, С.А. Кошовий, В. Поровозник, В. Перебийніс тощо.

Метою статті є аналіз та оцінка можливостей для українських внутрішніх водних шляхів, які виникають під час об'єднання Чорного й Балтійського

Морський шовковий шлях доповнює Економічний пояс та є ініціативою

по інтеграції Південно-східної Азії, Океанії та Північної Африки шляхом розвитку інфраструктурних проектів у морській галузі в кількох напрямках. Перший – від приморських районів Китаю через Південно-Китайське море до Індійського океану і в Європу. Другий – від узбережжя Китаю через Південно-Китайське море в Південно-Тихоокеанський район [5, с. 204]. Сучасна ініціатива такого шляху включає шість економічних коридорів: Економічний коридор «Новий сухопутний міст Євразії», Китайсько-монголо-російський економічний коридор, Економічний коридор Китай – Центральна Азія – Західна Азія, Економічний коридор Китай – Індокитай, Китайсько-Пакистанський економічний коридор, Економічний коридор Бангладеш – Китай – Індія – М'янма [6, с. 110].

Ініціатива зі створення «Шовкового шляху» була висунута, зважаючи на принцип взаємного доповнення економік, відмінності між Китаєм та сусідніми країнами, а також на наявні недоліки в інфраструктурі всіх передбачуваних учасників цього економічного проекту. Така взаємодоповнюваність забезпечує важливу основу для довгострокового ділового співробітництва Китаю з сусідніми країнами. Створення Євразійського союзу не змогло вплинути на взаємодоповнюваність економічних систем Китаю та суміжних із ним країн, адже тільки спільними зусиллями зі створення «Економічного поясу Шовкового шляху» було можливо повною мірою подолати нерозв'язаність інфраструктури в цьому регіоні [7, с. 156].

Україна поступається іншим країнам на ринку пропозицій транспортних послуг. Зберігається стала тенденція до втрати транзитних вантажопотоків на маршруту Європа – Азія. Морський проект провалився скоріше через неконкурентоспроможність порівняно з іншими варіантами доставки вантажів із Китаю до Європи. Інші маршрути виявилися більш привабливими, ніж так званий Транскаспійський кори-

дор, оскільки на ньому значна кількість інтермодальних моментів: перевантаження із залізниці спочатку на один паром, потім на інший. Кількість контейнерних потягів на Євразійському маршруті через Казахстан, Росію та Білорусь збільшується, а Транскаспійський коридор так і залишився на стадії випробувань. Економічна неспроможність задуму визначалася й політичним складником. Це був період, коли Росія почала обмежувати експорт України. Тоді було важливо показати, що є альтернатива. Однак вона дорожча, потребує вирішення двох питань: вартість і регулярність.

Отже, Україна не стала провідним транспортним ланцюгом у проектах ЄС та Китаю, втративши мільярди прибутки. Однак Україна має скористатися своїми можливостями в реалізації проекту щодо водного коридору Південь – Північ, а саме активно підключитися до розбудови міжнародного водного шляху (МВШ) Е-40.

Ідею проекту МВШ Е-40 для з'єднання Балтійського моря (порт Гданськ, Польща) з Чорним морем (порт Херсон, Україна) можна розглядати як відновлення давнього водного шляху із «варяг у греки» [9, с. 6]. Проект МВШ має дати країнам, розташованим по Шовковому шляху, можливість скорегувати свою економічну політику в бік більш масштабного і глибокого регіонального співробітництва, спільно сформувати структуру відкритого, толерантного, збалансованого і вигідного регіонального економічного співробітництва, а також будівництво єдиної транспортної інфраструктури від Тихого океану до Балтійського моря, поглиблення торговельних зв'язків із ліквідацією бар'єрів, ведення вільної торгівлі, прискорення часу доставки вантажів, збільшення між активно розвиваючим свої торговельні зв'язки Китаєм та країнами Західної Європи [10, с. 6]. Цьому сприяє зручне географічне розташування України, наявність розвинутої транспортної інфраструктури, наявність у багатьох судноплавних

зможе вийти в позитивний торговельний баланс, продаючи більше. Білорусь теж налаштована стати «морською державою» і вже почала будувати порт поруч з Україною. З економічної точки зору ініціатива «Один пояс – Один шлях» акцентує увагу на створенні нових і модернізації існуючих економічних коридорів: транспортних комунікацій (автомобільних доріг, залізничних шляхів, аеропортів, морських терміналів тощо), а також супутньої інфраструктури (включаючи логістичні центри, складські термінали тощо). Результатом цієї інтеграції має стати повне зняття бар'єрів, що заважають вільному руху економічних факторів (товарів, послуг, капіталів, робочої сили, валюти тощо) [12, с. 15].

Припустимо, що міжнародний водний шлях Е-40 стане новим торговельним шляхом між портами Балтійського та Чорного морів, сприятиме залученню інвестиції в регіон та створить нові робочі місця. Проте є думка, що проект Е-40 стане катастрофою для екосистеми Полісся – одного із останніх регіонів Європи, який ще перебуває у природному стані, адже будівництво та експлуатація водного шляху передбачає будівництво та реконструкцію гідротехнічних споруд, збільшення розміру фарватеру, вирівнювання русла річок, днопоглиблювальні роботи тощо. Ці роботи та експлуатація водного шляху призведуть до зміни гідроморфологічних умов всього регіону Полісся, що викличе деградацію цінних територій водно-болотних угідь, які перебувають під національним та міжнародним захистом як ареал оселищ цінних видів, та низки вразливих природних територій України [9, с. 6]. Вихід найдієвіший і витратний – це взагалі не чіпати забруднені ділянки акваторії, а обійти їх, побудувавши поряд із річкою судноплавний канал. Благо, що є багатий зарубіжний досвід побудови подібних каналів. Наприклад, вся Голландія в таких штучних судноплавних каналах.

Наразі Україна розглядає свою роль у проєкті «Один пояс – Один шлях»

Вигоду повинні отримати всі: по річці перевозити товари дешевше і швидше, ніж автотрасами. Україна

насамперед як транспортно-логістичного вузла. Держава має унікальну можливість стати осередком розбудови «Одного поясу – Одного шляху» у Чорноморсько-Балтійському регіоні із залученням країн Балтії, Вишеградської четвірки, Румунії, Болгарії, Білорусі, Грузії.

Підсумовуючи вищезазначене, слід зазначити, що можливим вирішенням проблеми хаотичного прийняття тих чи інших нормативно-правових актів є чітке й осмислене розуміння законодавцем нагальної необхідності у дії прописаних норм. Тобто необхідно приймати спеціальний профільний закон під конкретні цілі. Ініціатива «Один пояс – Один шлях» потребує не лише ідеолого-практичного інтересу, а й нормативного закріплення задля майбутньої реалізації ініціатив щодо об'єднання транспортних коридорів і безперечної спільної транспортної інфраструктури й послуг. Економічну вигоду від участі в зазначених проектах Україна отримали б не тільки від торгівлі: сам факт присутності у «Новому Шовковому шляху» є потужним поштовхом до розвитку інфраструктури, коли в транспортну систему та інфраструктуру країн-учасників інвестуються кошти на суму в десятки мільярдів доларів.

У статті здійснюється аналіз та надається оцінка можливостей для українських внутрішніх водних шляхів, які виникають під час об'єднання Чорного й Балтійського морів міжнародним водним шляхом (МВШ Е-40). У роботі вперше науково запропоновано об'єднати Чорне й Балтійське моря з позицій взаємодії транспортних коридорів «Шовкового шляху» в координатах Захід – Схід та Південь – Північ при реалізації проекту «Шовковий шлях».

Звернута увага на проблеми України при реалізації проектів щодо «Шовкового шляху». Виявлено, що втраченою перспективою України є пряма участь у проекті «Сухопутного шляху з ЄС у Китай», акцентовано увагу на тому, що транспортна система України залишається не

інтегрованою з транс'європейською транспортною системою для забезпечення єдиного перевізного процесу.

Розкрито сутність транспортного коридору МВШ Е-40. Виявлені вигоди й можливості для України в цілому й водних шляхів зокрема від участі як транспортно-логістичного вузла в проекті Е-40. Аргументовано, що економічну вигоду від участі в зазначених проектах Україна отримали б не тільки від торгівлі: сам факт присутності у «Новому Шовковому шляху» є потужним поштовхом до розвитку інфраструктури, коли в транспортну систему та інфраструктуру країн-учасників інвестуються кошти на суму в десятки мільярдів доларів.

Здійснено системний аналіз ініціативи «Один пояс – один шлях» шляхом обробки наукового матеріалу в сфері «Шовковий шлях» і доведено, що ця ініціатива потребує не лише ідеолого-практичного інтересу, а й нормативного закріплення задля майбутньої реалізації ініціатив щодо об'єднання транспортних коридорів і безперечної спільної транспортної інфраструктури й послуг. Вперше запропоновано створити закон про об'єднання Чорного й Балтійського морів та розроблено науково-теоретико-практичне підґрунтя для прийняття цього профільного закону про об'єднання Чорного й Балтійського морів.

Ключові слова: внутрішні водні шляхи, Е-40, «Один пояс – Один шлях», Великий Шовковий Шлях, морський шовковий шлях ХХІ століття, транспортний коридор, транспортна інфраструктура.

Slatvinska V. Opportunities for inland waterways of Ukraine or prospects for the implementation of E-40 for Ukraine by combining the Black and Baltic seas

The article analyzes and assesses the opportunities for Ukrainian inland waterways that arise when the

black and Baltic seas are united by international waterway (IIW E-40). For the first time, it was scientifically proposed to unite the Black sea and the Baltic sea from the standpoint of interaction of transport corridors of the silk road in the coordinates West-East and North-South in the implementation of the silk road project. Attention is drawn to the problems of Ukraine in the implementation of the silk road projects. It is revealed that the lost prospect of Ukraine is direct participation in the project "land route from the EU to China" and focuses on the fact that the transport system of Ukraine remains not integrated with the TRANS-European transport system to ensure a single transportation process. The essence of the transport corridor IIW E-40 is revealed. The benefits and opportunities for Ukraine in General and waterways in particular from participation as a transport and logistics hub in the E-40 project are revealed. It is argued that the economic benefit from participation in these projects Ukraine would receive not only from trade: the very fact of presence in the "New silk road" is a powerful impetus to the development of infrastructure, when the transport system and infrastructure of the participating countries are invested in the amount of tens of billions of dollars.

A systematic analysis of the initiative "One Belt – One Road" by processing scientific material in the field of "Silk Road" is carried out and it is proved that the initiative "One Belt – One Road" requires not only ideological and practical interest but also regulatory consolidation for the future implementation of initiatives to unite transport corridors and indisputable common transport infrastructure and services. For the first time, it was proposed to create a law on the unification of the Black and Baltic seas and to develop a scientific, theoretical and practical basis for the adoption of this profile law on the unification of the Black and Baltic seas.

Key words: inland waterways, E-40, "One belt – one road", Great Silk Road, the XXI century Maritime Silk Road, transport corridor, transport infrastructure.

Література

1. Венгер В. Перспективи Українсько-Китайського співробітництва у промисловій сфері: інтереси Китаю та можливості України. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2018. № 1. С. 4–13.
2. Кіктенко В.О. Семантика і прагматика концепту ініціатива «Один пояс – Один шлях». *Китаєзнавчі дослідження*. 2018. № 1. С. 58–68.
3. Каспрук О.С. Міжнародно-правові аспекти проекту «ОДИН ПОЯС – ОДИН ШЛЯХ». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 173–175.
4. Таран М. Китайська ініціатива «Один пояс – Один шлях» та стратегічні виклики для США. *Американська історія та політика*. 2017. № 4. С. 139–151.
5. Гловацька С.М. Значення стратегічної ініціативи «Один пояс – Один шлях» для України. *Розвиток транспорту*. 2018. № 2(3). С. 202–211.
6. Українець Л.А. Ініціатива «Пояс і Шлях» як основа нарощування економічної експансії Китаю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 3. С. 109–113.
7. Чжан Лу. Економічний пояс Шовкового шляху: історія, розвиток, перспективи. *Наукові праці МАУП*. 2016. № 3(50). С. 154–158.
8. The "One Belt, One Road" initiatives. *Maritime insight*. 2015. № 1. Р. 10–13.
9. Міжнародний водний шлях E-40 Гданськ – Херсон – джерело багатства чи генератор катастроф? / Укладачі: Г. Веремійчик, О. Гусев. Київ : НЕЦУ, 2018. 24 с.
10. Трофимчук А.П. Перспективи приєднання України до проекту «Один пояс – Один шлях». *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. 2016. № 9. С. 1–14.
11. Постан М.Я., Федоркова М.А. Аналіз перспектив участі України у відтворенні Великого Шовкового Шляху. *Розвиток методів господарювання та управління на транспорті*. 2017. № 3(60). С. 73–84.
12. Лі Інін, С.В. Захарін, М.В. Волосюк. Перспективи зростання торгово-економічного співробітництва Китайської Народної Республіки та України в контексті реалізації ініціативи «Один пояс – Один шлях». *Економіка та держава*. 2018. № 5. С. 14–16.

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 346.548

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.961>

О. Білий,

аспірант кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИНА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК УМОВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БЕЗПЕКУ ПРОДУКЦІЇ

Незаконний обіг непродовольчих товарів є загальносвітовою проблемою, а завдання забезпечення захисту внутрішніх ринків носить інтернаціональний характер. В Україні незаконний обіг промислової і харчової продукції на внутрішньому ринку є серйозною проблемою на шляху становлення і розвитку національної економіки, а протидія такого роду діяльності має бути важливим складником економічної політики держави. Недостатньо жорстке законодавство України, відсутність перевірок із боку державних контролюючих органів (діє мораторії), незначний розмір штрафів у співвідношенні з можливими прибутками від виробництва фальсифікованої / контрафактної продукції для недобросовісних виробників, низький рівень інформованості споживачів щодо вимог до якості продукції створює додаткові передумови для наповнення українського ринку неякісними товарами.

Пом'якшення законодавства до правопорушень у господарській діяльності викликає певні дискусії, тому і викликало зацікавленість у автора цієї статті. Увага господарського права до проблем безпечності та якості продукції проявляється у тому, що продукція як певний вид товару має економіко-правову природу; особами, які задіяні у процедурах вироблення якісної та безпечної продукції, є суб'єкти господарювання. Тож безперечно необхідно приділяти значну

увагу всім складникам господарсько-правової відповідальності і проблемним аспектам визначення вини у тому числі. Остання має широке розуміння і заслуговує додаткових обговорень.

Розробкою форм господарсько-правової відповідальності займалися такі вчені, як О.М. Вінник, А.П. Віхрова, А.Д. Болотова, Д.Х. Липницький, В.К. Мамутов, Л.А. Ольховик, А.Д. Ременяк, В.С. Щербина та інші. Інститут вини є вивченим такими вченими: М.М. Агарков, М.В. Бавсун, В.І. Борисов, С.В. Гончаренко, А.Ф. Зелінський, О.С. Йоффе, О.М. Костенко, Г.К. Матвеев. Натомість у межах господарсько-правової відповідальності за безпеку продукції місце та прояви вини є не вирішеними.

Метою статті є виявлення змісту, форми, сутності, ступеню та обсягу вини суб'єктів господарювання як умови господарсько-правової відповідальності за безпеку продукції.

Говорячи про вину суб'єктів господарювання як умову відповідальності за безпеку продукції, автор звертає увагу на загальновідомі положення, а саме на те, що господарсько-правова відповідальність ґрунтується на таких важелях:

1) сукупність норм права про відповідальність суб'єктів господарських відносин;

2) господарська правосуб'єктність боржника і кредитора;

3) протиправні дія або бездіяльність господарського правопорушника, що

що потребує окремого дослідження, бо вина в господарських правовідносинах трансформується, що змінює загальнови-
знане традиційне поняття вини у праві.

На думку М.С. Малєїна, яку поділяє автор, «вина є сукупністю неправомірних дій, окремих підрозділів підприємства чи конкретних посадових осіб, які утворюють юридичну особу». При цьому в основі відповідного поняття перебуває удавана воля суб'єкта господарювання, а не механічно складене волевиявлення працівників, з яких формується трудовий колектив. Подібно до того, як колективна воля не зводиться до автоматичного узагальнення індивідуальних воель, а постає у новій якості, так і вина суб'єкта господарювання є самостійним поняттям. Його змістом є удавана воля і свідомість окремих учасників колективу, а не конкретних індивідів, що перебувають поза зв'язками з господарською організацією. В свою чергу Б.І. Пугінський розглядає вину суб'єкта господарювання як «невикористання ним наданих прав та можливостей, необхідних для належного виконання зобов'язання, а також не докладання нормальних, допустимих законом зусиль, що дозволяють запобігти правопорушенню» [2, с. 96].

Автор зауважує, що оціночне тлумачення категорії «вина» здійснюється в межах психологічної та поведінкової концепцій. При цьому основна увага акцентується на психічному ставленні особи не лише до діяння, але і до його наслідків, що виявляється у передбаченні нею наслідків вчинюваного діяння, а також у так званому вольовому ставленні до них [3, с. 88–90]. У змісті вини виділяються два моменти: інтелектуальний, який включає усвідомлення особою характеру своїх діянь і передбачення нею їх наслідків, та вольовий, який полягає у бажанні настання певних наслідків, свідомому їх припусканні, байдужому ставленні до них, розрахунку на їх відвернення, що прямо впливає із законодавчого визначення видів та форм вини.

Для визначення розуміння вини із соціально-психологічної точки зору та з'ясування обумовленості різних її

аспектів необхідно розглянути механізм виникнення тих соціальних і психологічних складників, які визначають форму вини та її зміст. Основними соціально-психологічними елементами вини є інтелектуальні та вольові процеси психіки особи, що вчинює суспільно небезпечне діяння [4, с. 355].

Автор розглядає згруповані в юридичній літературі доктринальні погляди щодо вини суб'єкта господарювання як умови відповідальності. Представники одного напрямку зводять вину до об'єктивних підстав відповідальності – фактів порушення зобов'язань, ігноруючи при цьому суб'єктивні підстави. Близькою до вказаної концепції є точка зору, згідно з якою господарсько-правова відповідальність базується на принципі спричинення. При такому підході зміст поняття вини настільки розширюється, а нормативно встановлені випадки обмеження чи виключення цієї умови відповідальності настільки звужують сферу її встановлення, що суб'єктивні підстави відповідальності розчиняються в об'єктивних. В цьому аспекті підміна понять певною мірою зумовлена включенням до змісту вини випадку як умови відповідальності. Розробники цієї концепції при обґрунтуванні своїх поглядів виходять із переважно необережного завдання збитків внаслідок порушення господарського зобов'язання. Прихильники іншої концепції розглядають вину як обов'язкову умову відповідальності і тільки як виняток допускають застосування санкцій за відсутності вини.

Як наукове поняття і як суб'єктивна умова господарсько-правової відповідальності вина є інтегративним засобом перерозподілу функцій і завдань відповідальності, наслідків її застосування. Окреслені властивості вини зумовлюють виведення цього явища на завершальний етап механізму правового регулювання – стадію індивідуалізації та реалізації господарських санкцій. Іншими словами, вина є одним із інструментів, що забезпечують перехід господарсько-правової відповідальності в об'єктивному розумінні – мір, форм і засобу впливу – до

встановлення та покладення на порушника додаткового обов'язку, тобто відповідальності у суб'єктивному розумінні. В доктрині зазвичай у структуру вини включають дії, мотив та волевиявлення суб'єкта господарювання.

Варто підкреслити, що у господарському праві про вину правопорушника свідчать два елементи: наявність у суб'єкта господарських відносин реальної можливості діяти правомірно і попередити настання негативних наслідків (збитків) і неприйняття ним усіх необхідних заходів для недопущення протиправної поведінки і запобігання настанню збитків [5, с. 159].

У процесі виробництва бувають випадки, коли є людська недбалість, яка призводить до суспільно-небезпечних наслідків. Продукція може бути зіпсована з різних причин, і людський фактор відіграє тут одну з основних ролей. Дійсно, комплекс дій операторів ринку становить практичний інтерес до визначення наявності або відсутності вини у складі правопорушення. Бездіяльність можна також віднести до причетності вини, адже замість того, щоб спробувати не допустити порушення прав споживачів, винні особи не тримають під контролем ситуацію і не поліпшують умови функціонування споживчого ринку.

Основними юридичними категоріями, які характеризують вину, є зміст, форма, сутність, ступінь та обсяг. Зміст вини є відображенням у свідомості людини об'єктивних ознак злочину, які у різних кількісно-якісних поєднаннях утворюють умисел та необережність [6, с. 82–83]. У змісті вини виділяються два моменти: інтелектуальний, який включає усвідомлення особою характеру своїх діянь і передбачення нею їх наслідків, та вольовий, який полягає у бажанні настання певних наслідків, свідомому їх припущанні, байдужому ставленні до них, розрахунку на їх відвернення, що прямо впливає із законодавчого визначення видів та форм вини. Безумовно для сфери безпеки продукції обидва вказаних моменти змісту вини є притаманними.

Сутність вини також має розглядатися в об'єктивному та суб'єктивному аспектах. Суб'єктивна сутність вини є певними аспектами мотивації поведінки, яка порушує норми права, достатні для визнання вчинених особою діянь (дій чи бездіяльності) кримінально каранними. Об'єктивна (соціальна) сутність вини визначається або як психічне ставлення особи до злочину, або як негативне чи недостатньо уважне психічне її ставлення до основних соціальних цінностей, що виявляється у конкретному злочині. Отже, сутність вини у загальному розу-

Форми вини є окресленими в законі комбінаціями певних ознак свідомості й волі особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння. У комбінації таких ознак і знаходить своє вираження психічне ставлення особи до діяння і його наслідків. Водночас товаровиробник (оператор ринку) має вчиняти протиправне діяння в сфері товаровиробництва свідомо та з власної волі. Якщо певна особа свідомо виконує наказ іншої особи, то така поведінка не може вважатися суспільно-небезпечною.

Чинне законодавство виділяє дві форми вини: умисел і необережність. Це узагальнені законодавцем поняття, які лише загалом характеризують ставлення особи до вчиненого нею діяння і його наслідків. Умисел і необережність мають свої види. Умисел може бути прямим і непрямим, а необережність проявляється в самовпевненості або недбалості. Поза цими конкретними видами не існує вини.

Усвідомлення містить у собі не тільки чітке розуміння фактичної сторони вчиненого, його зміст, характер й усі інші об'єктивні ознаки, але й певне розуміння соціальної значимості вчиненого діяння, його соціальної шкідливості. Передбачення означає, що у свідомості певної особи склалася однозначна уява про можливі або неминучі наслідки свого діяння. При цьому передбачення тут носить конкретний характер. Особа чітко усвідомлює, що саме від її конкретного діяння настануть або можуть настати суспільно небезпечні наслідки. Вольова ознака прямого умислу становить бажання настання наслідків своєї дії або бездіяльності. Найчастіше особа прагне в цьому випадку досягти якоїсь мети, задовольнити ту або іншу потребу [7, с. 83].

Вина в нашому випадку супроводжується непрямим умислом, а ціною помилки при виробництві продукції є життя і здоров'я споживача.

При визначенні поняття вини слід ураховувати правило, закріплене в ч. 3 ст. 614 ЦК України, згідно з яким «особа вважається невинною, якщо

доведе вжиття всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання». Аналогічна характеристика винної поведінки може бути подана на підставі ч. 2 ст. 218 ГК України: «Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення» [8].

При цьому діє принцип презумпції вини, тобто «відсутність вини доводиться особою, яка порушила зобов'язання», що передбачено ст. 209 Цивільного кодексу України. Вина обох сторін підлягає взаємному заліку. Якщо невиконання або неналежне виконання зобов'язання виникло з вини обох сторін, судовий орган (суд, господарський суд, третейський суд) зменшує розмір відповідальності боржника. Це має місце і тоді, коли кредитор навмисно або з необережності сприяв збільшенню розмірів збитків або не вжив заходів до їх зменшення (ст. 211 ЦК) [9, с. 149–159].

Цей принцип автор розглядає у сфері безпеки продукції. Так, у більшості випадків у профільному законодавстві вина є необхідною умовою складу правопорушення. Однак із загального правила є виключення. Згідно зі ст. 4 Закону України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» та ст. 1209 (ЦК України) відшкодування шкоди не залежить від вини виробника продукції [10]. Відповідно до ст. 16 Закону України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» виробник і розповсюджувач не несуть відповідальності шляхом доказового спростування вичерпного переліку умов. Тобто у цих прикладах вина не є обов'язковою умовою. Це свідчить про повноту складу господарського правопорушення.

У науковій літературі відсутня однастайність щодо застосування понять «підстави» та «умови» господарсько-правової відповідальності. Існує думка, що принципового теоретико-прикладного

The article focuses on guilt as a condition of economic and legal responsibility for product safety. The scientific search for the content of the concept of "guilt" in the field of product safety has been carried out. Among a number of existing scientific interpretations of the concept "fault" it is revealed that it is the apparent will of the entity, rather than mechanically composed of the will of the workers,

which make up the workforce and this factor is key for selecting in commodity-food sector.

The article considers the estimated understanding of the concept of "guilt" within the framework of behavioral and psychological concepts, as well as the doctrinal views on the fault of a business entity as a condition of responsibility are grouped in the legal literature. Legal characterization of fault in the field of product safety is provided by identifying the structure, content, form, essence, degree and volume. It is explained that the structure of guilt is manifested through the actions, motive and will of the business entity. It is established that the dominant moment of guilt content is volitional.

A form of guilt is a case when a commodity producer (market operator) must commit an illegal act in the sphere of commodity production consciously and of his own will. The attention is focused on the psycho-emotional state of the employee during the process of commodity production as a component of the essence of guilt as a condition of economic and legal responsibility for product safety. It is established that in the field of product safety, the degree of guilt is formed by the appropriate working conditions of economic entities, the fact of compliance or non-compliance with sanitary and hygienic standards, the level of wages.

It is found that the fault is accompanied by indirect intent, and the price of error in the production of products are the life and health of the consumer. The principle of presumption of guilt in the field of product safety is considered. Finally, it is noted that "conditions" is part of the broader concept of "grounds" and therefore cannot be identified.

Key words: guilty, business entities, economic and legal responsibility, conditions of economic and legal responsibility, product safety.

Література

1. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину : монографія. К. : Алерта, 2018. 432 с.
2. Заярний О. Вина в системі умов господарсько-правової відповідальності. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2010. Вип. 84. С. 93–98.
3. Вереша Р.В. Сучасні теорії (концепції) вини в науці кримінального права. Вісник Академії адвокатури України. 2015. Т. 12. № 1(32). С. 79–94.
4. Бурдін В.М. Зміст вини: проблема співвідношення інтелектуальних та вольових моментів. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2012. Вип. 56. С. 355–365.
5. Матвійчук А.В. Адміністрування у сфері господарської відповідальності (теоретичний аспект). Юридичний вісник. 2018. № 4(49). С. 157–162.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України (від 5 квітня 2001 року) / А.М. Бойко та ін. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 6-те вид., перероб. та допов. Київ : Юридична думка, 2009. 1236 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : текст лекцій: Закон. Злочин. Відповідальність / В.О. Туляков, Н.А. Мирошніченко, Д.О. Балобанова; НУ ОЮА. Одеса : Юридична література, 2014. 128 с.
8. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.
9. Швидка Т.І. Удосконалення механізму господарсько-правової відповідальності у сфері економічної конкуренції. Економічна теорія та право. 2016. № 2. С. 149–159.
10. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту продукції : Закон України від 19.05.2011 р. № 3390-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 47. Ст. 531.
11. Парасюк В.М. Склад правопорушення як підстава цивільно-правової відповідальності. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 6. С. 124–127.

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.963>

ассистент кафедры политологии

преподаватель кафедры философии и общественных наук
Винницкого национального медицинского университета имени Н. И. Пирогова,
член Американского общества юридической истории,
главный редактор научного журнала «Анналы юридической истории»

Изложение юридической истории франкского государства при династии Меровингов (476-751 гг.) необходимо всегда предварять цитатой знаменитого историка Люсьена Мюссе: «Государствам, рожденным первой волной великого переселения народов, порой свойственно быть коротким, непостоянным, но всегда недолговечным, неустойчивым, непрочным. Франкская монархия, ее короткий срок длиною более тысячи лет, прочное укоренение аламаннов и аваров в районе верховий Рейна и т.д.» [14, с. 84].

Первый король франков Хлодвиг умер 27 ноября 511 г. в Париже. Именно он стал настоящим основателем Меровингского королевства [6, с. 51]. Ему даже удалось приблизиться к построению централизованного государственного аппарата (с единой системой права) [10, с. 107]. Впрочем, уничтожить различия между субэтническими группами салиев и рейнцев Хлодвигу было не под силу. Соответственно, обе племенные структуры заняли доминирующее социально-политическое положение в королевстве [15, с. 87–151].

Таким образом, конфедеративная политическая структура Меровингского королевства родилась во времена Хлодвига [6, с. 54]. Ведь Хлодвиг никогда не был единственным франкским королем! Помимо его «ставки» существовали собственные королевские дворы (*regii*) у племени рейнцев («рипуариев»). К примеру, от брака

с дочерью кёльнского короля Сигиберта Хромого родился Теодорих Меровинг – старший сын Хлодвига. Итак, в связи с необходимостью поддержания сложной системы династического равновесия, перед смертью Хлодвиг поделил королевство на четыре части [18].

Учитывая происхождение своей матери, старший сын Теодорих Мервинг (король в 511-534 гг.) получил в наследство рейнские земли (с центрами в Меце, Реймсе и Кёльне), а в 524 г. присоединил к ним также обширные территории восточной Аквитании. Остальное разделили сводные братья старшего сына. Королевич Хлодомир (511-524) получил центральную часть Франкского королевства с центром в Орлеане, а Хильдеберт (511-558) – северную Франкию с центром в Париже. Хлотарь (511-561) взял под контроль значительную часть западной Аквитании с Гасконью (Тулузский регион) [23; 26].

Как видим, геополитическую инициативу в своих руках сосредоточил Теодорих Меровинг. Именно старший сын Хлодвига предпринял больше всего для завоевания *Лионского королевства бургундов* в 533-534 гг. и дальнейшей экспансии рейнцев на восток (в области расселения тюрингов и баваров). Достойным продолжателем дела Теодориха Меровинга стал его старший сын Теодоберт (534-548), получивший значительную выгоду от византийского

вторжения на территорию Италии (535-540 гг.) [10, с. 107].

Правление Теодориха (511-534) началось с отражения датских набегов, возглавляемых норманнским конунгом Хохилайхом, часто отождествляемым с гаутским рексом Хигелаком, известным благодаря эпичной скандинавской легенде о Беовульфе. Интересно, что этот эпос является важнейшим источником по истории датского вторжения VI в. на территорию современной Франции. В результате кровопролитной битвы датские пираты потерпели сокрушительное поражение, а Теодорих сосредоточился на укреплении южных меровингских рубежей [14; 18].

Противостояние с воинственными бургундами не заставило себя долго ждать. Первыми войну начали единокровные братья Теодориха Меровинга, надеявшиеся на помощь остготов. До сих пор историков интересует вопрос — почему меровингские рексы («короли») надеялись получить военную подмогу со стороны недружественного до того момента остготского правительства? Абсолютное большинство коллег-историков ограничивается простой констатацией факта остготского участия во франко-бургундском конфликте. Автор же предлагает такое объяснение [9; 10; 11; 12; 13]:

1) Восточная Римская империя (*Imperium Romanum Pars Orientale*, то есть Византия) была в эпоху раннего средневековья единственным политическим центром образования, обладающим полнотой юридических, экономических, дипломатических прав и привилегий, являлась полностью суверенным государством [9, с. 59–92]. До 476-480 гг., согласно *Эдикту императора Феодосия от 395 г.*, Византия делила этот статус пополам с Западной Римской империей (*Imperium Romanum Pars Occidentale*). Однако смерть последнего западно-римского императора Юлия Непота в 480 г. дала возможность византийскому правителю Зенону Исавру (476-491 гг.) сконцентрировать все полно-

мочия римских императоров в одних руках [12, с. 60–66].

2) Варварские королевства европейского раннего средневековья не являлись суверенными государствами [3; 4; 5; 16; 22; 32]. С точки зрения римского публичного права, представленного упомянутым *Эдиктом императора Феодосия от 395 г.*, только Римская империя (*Imperium Romanum*) могла претендовать на высокий юридический статус полноценного государства [12, с. 63]. Все остальные политические протогосударственные образования и племенные союзы, согласно римскому юридическому мировоззрению, были обязаны склониться перед высшей волей императоров [13, с. 3–12]. Юридической формой разрешения создавшегося кризиса в отношениях между мигрирующими варварскими племенами IV – V вв. и Римской империей стало право *foedus* — правовой режим, в соответствии с которым поселяющиеся на территории империи варварские племена признавали высшую власть римского императора, пользовались полной свободой политического самоуправления. Из этого права *foedus* в дальнейшем вырастут все формы федеративных государственных образований [10, с. 76–85].

3) Если римский император предоставлял варварскому племени «режим *foedus*», то это означало инкорпорацию соответствующей группы варваров в правовое поле Римской империи [33]. Благодаря предоставлению различными римскими императорами права *foedus* на протяжении VI в. возникли такие *regnum* («королевства», хотя изначально лучше применять понятие «вождество», эквивалент английского “*chiefdom*”): Тулузское (вестготское), Бражское (свевское), Карфагенское (вандалское), Лионское (бургундское), Итальянское (остготское) [6, с. 30–52].

4) В 487 г. между остготским вождем Теодорихом Амалом и восточно-римским императором Зеноном Исавром была достигнута договоренность.

Теодорих Амал казнил смутьянов, а император Юстин I получил повод для введения санкций против остготской Италии. Хотя Теодориха Великого не объявили «вне закона», его геополитическая мощь была подорвана. Против остготов откровенно выступили вандалы в Северной Африке, вестготы в Испании, алеманны и тюринги в Германии. *Все эти народы, согласно правовому режиму foedus, признавали высший суверенитет Восточной Римской империи и верховную*

Совет лионских старейшин провозгласил новым бургундским королем Годомара II (524-534). Возле *Везеронс-Кюртен* 21 июня 534 г. он уничтожил франкскую армию. Орлеанский король Хлодмир (511-524) во время битвы погиб. Несмотря на позицию Тулуина, наиболее выгоды от франко-бургундской войны получили именно остготы. К 525 г. войска Теодориха Амала («Великого») контролировали бургундские города Везон, Оранж, Карпантрас, Кавайон, Авиньон [23].

Гибель Хлодомира Орлеанского (511-524) имела печальные последствия для «Орлеанского королевства». Родные братья Хлодомира Хильдеберт (511-558) и Хлотарь (511-561) жестоко убили его детей и совершили раздел территории. К этому преступному акту был причастен Теодорих Меровинг (511-534), присоединивший к своим рейнским владениям восточную Аквитанию (города Лимож, Оксер, Труа) [23].

Смерть Теодориха Амала («Великого») в 526 г. и неспособность остготов удерживать обширные территориальные приобретения развязали руки Теодориху Меровингу [7; 17; 18; 32]. В 531 г. франки начали поход против тюрингов, являвшихся зависимым от остготской Равенны племенем. Это был очень тревожный звонок для остготского владычества на Западе Европы. Заря исторического могущества готовилась к стремительному падению...

Сначала распалось готское единство — отложились вестготская Испания. Потом франки уничтожили тюрингское войско и захватили городище Скитинг, население которого было вырезано в ночь на 1 октября 531 г. объединенным франко-саксонским войском. Некоторое время продолжались дипломатические переговоры с королем Герменефредом (507-534), окончившиеся предательским убийством тюрингского вождя франкскими дружинниками.

Благодаря ликвидации тюрингского политического объединения, Теодорих Меровинг существенно расширил свою территорию и направил все силы на завоевание непокорной Бургундии. В 532-533 гг. земли Лионского королевства были заняты общими усилиями трёх меровингских королей — Хильдеберта, Хлотаря и Теодориха. Почти столетняя история Лионского королевства закончилась убийством Годомара II (524-534). Древнее королевство романизированных федератов-бургундов рухнуло под ударом новой и очень

грозной силы [14, с. 82–84]. Немедленно после смерти Годомара бургундские земли были поделены тремя Меровингами. В предисловии к третьей книге «Истории» летописец Григорий Турский обозначил осуществленную победу над бургундами как *дарованную свыше победу ортодоксальных христиан над еретиками-арианами* [23, *Greg. Tur. Hist. Franc.*, III. Pref].

Теодорих Меровинг не успел насладиться плодами своих территориальных приобретений. В 534 г. он умер от болезни. Наследник трона Теодеберт (534-548) потратил много времени на межусобную борьбу и физическое уничтожение родственников, традиционно алчных к властным полномочиям. Лишь после военной победы он смог продолжить внутреннюю и внешнюю политику отца. И, надо подчеркнуть, успехи Теодеберта оказались внушительными: *«Когда королевская власть Теодеберта упрочилась, он показал себя правителем великим и замечательным «во всякой благости»: правил он королевством справедливо, почитал епископов, одаривал церкви, помогал бедным и многим охотно оказывал по своему благочестию и доброте многочисленные благодеяния. Он милостиво освободил церкви Клермона от выплаты налога, который поступал в его казну»* [23, *Greg. Tur. Hist. Franc.*, III. 25]. Но помимо этого «королевского благочестия» Теодеберту удалось развернуть небывалую экспансию франкских племен.

С одной стороны, франки продолжали теснить *тюрингов, баваров и алеманнов*, вступая попутно в ожесточенную конфронтацию с дикими *саксами* [14; 18]. С другой стороны Теодеберт обратил королевский взор к берегам Средиземного моря. Пока его преступные войска опустошали вестготскую Испанию и Страну Басков (*аквитанская ее часть называлась привычным нашему слуху благодаря романам Александра Дюма термин «Гасконь»*), Теодеберт Меровинг совершил ряд удачных военных

ходимость для Теодоберта Меровинга, продемонстрировав всему раннесредневековому миру экспансионистские возможности франков. К тому же, развитие бургундского успеха в остготском направлении, усиленное личными контактами с послами «великого восточного императора Юстиниана», упрочило внутреннее политическое положение меровингского короля.

Прованс являлся историческим регионом, относящимся и к Италии, и к Галлии одновременно. Он разделял два старых римских региона, также являлся духовным оплотом древней латинской культуры. *Латиноязычные племена активно колонизировали Прованс задолго до галльских походов римских легионов и учреждения Римской империи.* Не будет преувеличением сказать, что Прованс был плацдармом внешней политики Рима уже в V – IV вв. до н. э. Соответственно, провансальская знать составляла костяк имперского дворянства на Западе Европы, предоставляла большие налоговые поступления не только императорскому Риму (до 480 г.), но позже и варварским наместничествам Одоакра (480-493 гг.) или Теодориха Амала (493-526 гг.).

Окупирав Прованс, Теодоберт Меровинг получил возможность рекрутировать в свою королевскую резиденцию многих представителей древней *провансальской сенаторской аристократии*. Этот факт свидетельствует, что правление Теодоберта характеризовалось широким восприятием галло-римского способа жизни, романизацией всех сфер общественных отношений в среде германоязычных франков.

Среди известных римлян, находившихся на службе у Тедеберта Меровинга, особым почетом пользовались образованные сенаторы Астериол и Секундин («риторы» – знатоки юриспруденции и профессиональные ораторы): *«В то время у короля Тедеберта в большом почете были Астериол и Секундин, ибо оба они*

были людьми знающими и сведущими в искусстве красноречия. Но посольские поручения короля к императору обычно выполнял Секундин, поэтому он стал кичливым и иногда поступал неразумно. Вот почему между ним и Астериолом возникла жесткая ссора, которая после словесных пререканий закончилась дракой» [23, *Greg. Tur. Hist. Franc.*, III. 33]. Какие выводы следуют из слов хрониста¹? Автор пробует конкретизировать их согласно пунктам повествовательного нарратива.

Первое: во времена династии Меровингов существовал и признавался единый император, который в хронике не называется даже «восточным» или как то по-другому. Речь идет исключительно об императоре как главе Римской империи. Подразумевается, что император Восточной Римской империи, то есть византийский император.

Второе: титул императора однозначно признавался главнее титула меровингского короля. Теодоберт, как и его отец Теодорих, в этом случае были *формальными подчиненными* византийских императоров.

Третье: Теодоберт постоянно контактировал с византийским императором, вел переговоры. Для этого он использовал представителей старинной галло-римской senatorской аристократии Прованса.

Четвертое: франкские посольства к Юстиниану Великому возглавлял Секундин, образованный ритор галло-римского происхождения.

Пятое: дипломатические контакты Теодоберта и Юстиниана были довольно частыми, поскольку хронист упоминает о том, что существовали посольские поручения к императору, которые «обычно» выполнял ритор Секундин.

Согласно традициям раннесредневековых повествовательных нарративов, если бы посольства франкских королей к императору Юстиниану являлись чем-то из ряда вон выходящим, хронист Григорий Турский говорил бы о них в единственном числе и применительно к единичным случаям. Однако последний даже не упоминает о специальном акте признания Юстинианом оккупации франками Прованса (537 г.). Этот факт представлялся франкской обществу разумеющимся и не подлежащим конкретизации либо обсуждению [23, *Greg. Tur. Hist. Franc.*, L. III]. О специальном акте признания Юстинианом оккупации франками Прованса пишет в своей «Войне с готами» только византийский историк Прокопий Кесарийский [30].

В 539 г. франки, пользуясь статусом федератов Юстиниана, продолжили агрессивные действия против остготов. Они вторглись в пределы альпийской Италии и опустошили её территорию вплоть до берегов реки. К началу 539 г. относится уничтожение объединенным франко-бургундским войском Медиолана (Милана). Дальше, как повествует «Хроника» епископа Мариа Аваншского «*Теодоберт, король франков, вторгся в Италию и опустошил Лигурию и Эмилию, его же войско было измучено здешними болезнями и весьма истощено*» [26, *Mar. Avent. Chron.*, 539].

Победа Велизария над остготами в 540 г. временно избавила Италию от продолжения франкских вторжений. Да и страшная эпидемия чумы, развивающаяся в Средиземноморье, сыграла свою роль [7; 18]. Несколько месяцев на Апеннинском полуострове держался мир, обеспечивавшийся активным правотворчеством византийской гражданской администрации [2, с. 312–314]. Новеллы Юстиниана и применение Гражданского кодекса вытесняли варварские порядки, установленные Одоакром и Теодорихом Амалом [17; 27; 28; 33].

Уже в 541 г. франки под руководством алеманнского вождя Бутилиана

¹ См. всю третью книгу «Истории» Григория Турского. Контекст и характер использования понятия «император» вполне ясен. Император – глава государства. Империя – единое и единственное государство. Королевство (в частности, Меровингское), соответственно, не является государством в том смысле этого понятия, которое применяется к Римской империи.

Очень интересно и характерно, что франки пытались использовать для ведения боевых действий на итальянских землях преимущественно бур-

188

направлялись против несчастных жителей Северной Италии. Тем итальянским крестьянам и горожанам, кто чудом сумел спастись от разрушительной войны Велизария против Витигиса, не удалось скрыться от жестокости бургундов. Яркий пример – разрушение Милана в марте 539 г.

Не менее интересный политический ход Теодоберта – *применение военной силы в Италии без официальной королевской санкции*. Полчища бургундов, алеманнов и франков отправлялись на ограбление соседей (как итало-римлян, так и остготов), не обладая статусом «королевской армии». Сами себя они называли «добровольцами».

Хитрость Теодоберта очевидна и вполне согласована с общим характером византийской борьбы против остатков остготских армий. Теодоберт предусмотрительно застраховался одновременным обещанием помощи и византийцам, и остготам. Многие ли это говорит о самих франках? Очевидно да. *Вся франкская политическая история – бесконечная вереница предательской корысти*. Не располагая реальными силами, достаточными для военного противостояния кому бы то ни было, франки обманными путями привлекали соседей к сотрудничеству, стравливали окружающие племена между собой и пользовались их внутренними войнами, неурядицами, беспорядками.

Никогда бы франки не сумели победить римского стратега и правителя Парижа Аффания Сиагрия в 487 г. без помощи вестготов. Никогда бы франки не сумели победить вестготов Тулузы в 507 г. без дипломатического преклонения перед византийским императором Анастасием I. Никогда бы франки не смогли присоединить Прованс в 537 г. и получить выход к Средиземному морю, если бы не началась кровопролитная византийско-остготская война (535-540 гг.). Никогда бы франки не осмелились драться с византийскими отрядами под Медиоланом, если бы те не истощились долговре-

менным сухопутным и морским переходом (речь идет о лигурийских событиях 539 г.). Никогда бы франки не пошли на участие в итальянских событиях 541-542 гг., если бы не располагали человеческим ресурсом бургундов и алеманнов. Завоевание этих племен, предпринятое в момент их максимального политического ослабления, связанного с распрями внутри остготской Италии, тоже не делает чести франкам. Франкские войска не покрывали себя славой на полях сражений, в отличие от вандалов, вестготов, остготов, бургундов и даже свевов. Франкские вожди гораздо лучше усвоили уроки дипломатической выдержки, эпистолярной лести, политических интриг. Этими средствами франки побеждали и создавали фундамент своей государственности.

Мало ли Меровинги уничтожали друг друга, интриговали друг против друга? Оккупацией Аквитании и убийством законного короля Алариха II (484-507) Хлодвиг «отплатил» вестготам за оказанную ими помощь против Аффания Сиагрия. Оккупация Бургундии закончилась предательской казнью Годомара II (524-534), а в Тюрингии был подло убит король Герменефред (507-534) – чиновники Теодориха Меровинга просто сбросили его с крепостной стены после праздничной церемонии примирения [18].

Итак, франки чаще добивались геополитических успехов хитростью, нежели силой оружия. В этой хитрости и подлости было намного больше демонического и страшного, нежели в тех деяниях, которые гораздо позже европейские историки пытались инкриминировать исключительно «византийству» или «византийскому стилю политической деятельности».

Читая многие книги западных классиков исторической мысли, слушая лекции почтенных профессоров, часто приходится удивляться: почему использование хитрости, стравливание противников и дипломатическую выдержку принято называть именно

Нельзя винить франков, как этнолингвистический конгломерат племён, в культивировании политики предательства как нормы социальной жизни Меровингского королевства. Франки усвоили галло-романские традиции и подготовили политико-юридическую почву для дальнейшего создания замечательной французской культуры [4; 6; 7; 21]! Однако, *уделять франкам место «праведников» в мнимом «пантеоне» основателей Европы или даже целого «Западного мира», как это часто принято в современной историографии, автор считает излишним.* Тем более, что франки, согласно выдвинутой гипотезе, являлись *де-юре* византийскими (восточно-римскими) подданными [10, с. 107]. В этом смысле они по-настоящему были частью «византийства», такой же, как остготы или вандалы со всеми присущими визан-

Как и остготы Италии, франки могли вступить в вооруженное противостояние с византийскими войсками (очевиден пример штурма Милана в 539 г.), но никогда не смели объявить о

пренебрежительном отношении к власти восточно-римского императора (как и остготы, вестготы, вандало-аланы и другие варвары).

Аквитания в 507 г. была завоевана Хлодвигом с позволения Константинополя. Своё главное территориальное приобретение (Прованс, то есть выход к Средиземному морю) франки тоже получили в 537 г. благодаря византийцам. Следовательно, присоединение франков к морскому торговому пути, связывавшему ойкумену, произошло из-за деятельного участия Юстиниана. Пребывая как в хороших, так и в плохих отношениях с Восточной Римской империей, даже пытаясь позиционировать себя как её антитезу, франки меровингского периода не выходили за пределы общевизантийской культуры и византийской цивилизации². (Не будем забывать о философском единстве тезы и антитезы — оппоненты всегда являются органической составляющей друг друга).

Вторая итальянская кампания 541-552 гг. была обозначена масштабными победами остготского короля Тотилы. Его успех на фронтах центральной и южной Италии имел большое значение для франкской внешней политики, поскольку закрывал северным соседям возможность беспрепятственных грабежей в Италии. Объединение всех остготов вокруг личности Тотилы сделало возможным последний, очень яркий исторический рывок готского племени. Вследствие проведенных мобилизационных мероприятий и привлечения германских племен Норика и Паннонии, Тотила начал угрожать южным границам Франкии [17; 22; 24, р. 17–46].

Византийский историк Агафий Миринейский, говоря о времени наибольших побед Тотилы над Велизарием (544-548 гг.), даже предполагает наличие союза между Тотилой и Тео-

дебертом [1]. Автор приведет полную цитату: *«Итак, когда у римлян началась война с Тотилой, вождем готом, Теодоберт принял решение и с величайшей тщательностью готовился, собрав храбрейшие и сильнейшие войска, проникнуть в страну Фракии, и, опустошив ее всю, перенести войну к самой столице Византии, в то время как Нарсес и войско будут заняты боевыми операциями в Италии. Свое желание он осуществлял так деятельно, а приготовления так основательно, что посылал послов к гепидам, лангобардам и другим соседним народам, чтобы и они приняли участие в войне. Он считал нетерпимым, что император Юстиниан в императорских эдиктах называется франкским и алеманнским, гепидским и лангобардским и другими подобными наименованиями, как будто он поработил все эти народы. Поэтому и сам тяжело переносил эту обиду и возмуждал к негодованию как оскорбленных. Я же так полагаю, что если бы он предпринял эту экспедицию, его дерзость не принесла бы ему ничего хорошего, но если бы он пришел во Фракию или Иллирик, то наткнулся бы на римские полки и погиб бы бесславно. Но уже то, что он задумал такой план, горячо желал его осуществить и все свое достояние потратил на это, лучше всего характеризует, как он был жесток и заносчив и как безумие и безрассудство принимал за храбрость»* [1, Agath., I. 4].

Также автор анализирует слова летописца Агафия Миринейского.

Первое: Теодоберт, как истинный лидер политического вождества раннего средневековья, был совсем не прочь поживиться за счет восточно-римских балканских провинций в тот момент, когда основные византийские армии сражались на два фронта (против персов и против остготов!). Кроме отчаянной войны на два фронта, Византийская империя оказалась в 540-е гг. под страшным ударом

² Талантливо охарактеризованной философом и дипломатом Константином Леонтьевым (1831-1891) в работе «Византизм и славянство» (1875). Понятие *общевизантийской культуры* автор употребляет именно в леонтьевском понимании предмета.

своего апогея [30], противостояние вышло за рамки Италии. Тотила к тому времени разгромил основные силы Велизария и даже скоординировал нападения адриатических пиратов на крепости и поселения Далмации. Агафий Миринейский сообщал, что Теодебальд, располагая «трусливым» характером и будучи «нездоровым», отказался принимать сторону и византийцев, и остготов. К нему «отправились посольства», но он «полагал, что не следует ради чужих несчастий обременять себя». Франкские военачальники алеманнского происхождения Левтарис и Бутилин, по словам Агафия, решили выступить в итальянский поход без одобрения Теодебальда [1, *Agath.*, 1.6]. В любом случае, дальнейшее столкновение между франко-алеманнскими войсками Левтариса / Бутилина и византийским корпусом Нарсеса автор считает продолжением «хитрой» политики Меровингской династии королей Теодоберта (534-548), Теодориха (511-534), Хлодвига (481-511).

Во-первых, алеманнские вельможи Левтарис и Бутилин не могли собрать во Франкии большое войско без ведома короля (хотя и 18-летнего) и его чиновников. Это вызвало бы ожесточенное сопротивление в рядах традиционной рейнской (рипуарской) знати. Во-вторых, поход Левтариса и Бутилина вглубь раздираемой войной Италии был бы выгоден франкам, поскольку предоставлял шанс на овладение всем Апеннинским полуостровом.

Этот поход 552-554 гг. стал последней попыткой династии Меровингов вмешаться во внутренние дела Италии. К концу 554 г. франко-алеманнская армия была разгромлена византийцами под руководством талантливого полководца Нарсеса. К 556 г. византийцы полностью очистили Северную Италию от франков. Большинство территорий, присоединенных королем Теодобертом (534-548), были возвращены под контроль Константинополя.

Вследствие внешнеполитической неудачи, связанной с провалом расчётов на тотальное ослабление Византии, внутри франкского общества разразилась традиционная смута. В декабре 555 г. Теудебалд Меровинг умер, а его рейнское королевство было захвачено Хлотарем I (511-561). Франки воевали друг с другом, занимались интригами и коварными убийствами, надолго погрузились во мрак политических неурядиц. Их историю вплоть до 751 г. (коронации первого Каролинга – Пипина III Короткого, 751-768 гг.) коротко описал современный английский историк Питер Хизер: «Временами франки начинали масштабные войны против равных по силам противников, но в конце VI в. вторжения франков на юг Альп стали более ограниченной формой набегов, и больше не было серьёзных попыток расширить бывшую римскую территорию, находившуюся теперь под властью Меровингов. В результате ни один представитель этой династии никогда не обладал властью даже при сочетании прямого и руководящего правления над такой большой частью римского Запада, как Теодорих во всем своем великолепии (речь идёт об остготском короле Теодорихе Амале). Имперским амбициям франков не хватало чего-то существенного, чтобы заглушить притязания других государств-правопреемников и самого Восточного Рима» [18, с. 272].

У статті досліджено міжнародно-правовий аспект юридичної діяльності франкських королів із династії Меровінгів. Особливу увагу присвячено нащадкам короля Хлодвіга – Теодоріху, Теудеберту, Теудебалду. Їхнє правління сукупно охоплює період з 511 по 555 рр. і характеризується зростанням могутності Франкського королівства. Зокрема, франки підкорили племена алеманів, тюрингів, бургундів, успішно протистояли саксам. З історико-юридичної точки зору найважливішим

аспектом франкської історії завжди була участь франкського племені в італійському політичному житті.

Протягом 511-555 рр. франки активно втручалися у внутрішню політику Остготського королівства, що функціонувало на теренах Італії, Провансу та Далмації з дозволу Східної Римської імперії (Візантії). Автором здійснено міждисциплінарний аналіз першоджерел (анналів, хронік, літописів, кодексів), що дозволяє зробити висновок про формальне визнання франкськими королями верховної влади візантійських імператорів протягом першої половини VI століття. На матеріалі міжнародно-правової діяльності Меровінгів можна чітко прослідкувати різницю між юридичним і політичним станом справ у ранньому середньовіччі.

З юридичної точки зору Франкське королівство завжди виступало (до 800 року включно) власністю Східної Римської імперії, оскільки візантійський імператор після драматичних подій 476-480 рр. залишився єдиним римським імператором у світі. Франкські королі були вимушені дотримуватися цієї формальності з огляду на переважання латиномовного населення серед своїх підданих. З політичної точки зору Франкське королівство формувалося і розвивалося як цілком самостійне державне утворення, що протягом правління династії Меровінгів під впливом трансферту римського публічного права перетворилося з примітивного «вождества» в розвинену «монархію».

Стаття демонструє політичні та юридичні маневри Меровінгів, яких вони були змушені дотримуватися для того, щоб забезпечити баланс між юридичною формою і політичним змістом відносин із Візантією.

Ключові слова: міжнародно-правова діяльність, римське публічне право, статус імператора, Східна Римська імперія (Візантія), Франкське королівство, статус федератів, власність імператора.

Melnyk V. International legal activity of the Frankish kings in the first half of the VI century AD

The article examines the international legal aspect of the legal activities of the Frankish kings of the Merovingian dynasty. Particular attention is paid to the descendants of King Clovis – Theodorich, Theodbert, Theodebald. Their rule collectively covers the period from 511 to 555 AD and is characterized by increasing power of the Frankish kingdom. In particular, the Franks conquered the tribes of alemans, Thuringians, Burgundians, successfully opposed the Saxons. However, from a historical and legal point of view, the most important aspect of Frankish history has always been the participation of the Frankish tribe in Italian political life.

During the 511-555 AD, the Franks actively intervened in the domestic politics of the Ostrogothic kingdom, which functioned in the territories of Italy, Provence and Dalmatia with the permission of the Eastern Roman Empire (Byzantium). The author made an interdisciplinary analysis of primary sources (annals, chronicles, codes), which allows to conclude the formal recognition by the Frankish kings of supreme power of the Byzantine emperors during the first half of VI century AD. Thus, on the material of the international legal activity of the Merovingians, one can clearly trace the difference between the legal and political state of affairs in the early Middle Ages.

From a legal point of view, the Frankish kingdom was always (up to 800 AD) the property of the Eastern Roman Empire, since the Byzantine emperor, after the dramatic events of 476-480, remained the only Roman emperor in the world. Frankish kings were forced to follow this formality, given the predominance of Latin-speaking populations among their subjects.

From a political point of view, the Frankish kingdom was formed and developed as a completely independent state formation, which during the reign of the Merovingian dynasty, under the influence of the transfer of Roman public law, transformed from a primitive “chiefdom” into a “monarchy”. The article demonstrates the political and legal maneuvers of the Merovingians that they were forced to follow in order to strike a balance between the legal form and the political content of their relations with Byzantium.

Key words: International Legal Activity, Roman Public Law, Status of Emperor, Eastern Roman Empire (Byzantium), Frankish Kingdom, Status of Foederati, Property of the Emperor.

Литература

1. Агафий Миринейский. О царствовании Юстиниана. Пер., ст. и примеч. М.В. Левченко. М., Л. : Изд-во АН, 1953. 221 с.
2. Банфі Антонію. Юстиніан і Звід цивільного права. Історія європейської цивілізації. Рим. За ред. Умберто Еко. Харків : Фоліо, 2017. С. 312–314.
3. Буткевич О.В. Формирование междонародно-правовой идеологии раннего средневековья. Государство и право. 2007. № 9. С. 73–81.
4. Верещагина Н.В. Курс лекций по истории мировой культуры и искусства. Одесса : Астропринт, 2013. 268 с.
5. Иордан. О происхождении и деяниях гетов. Getica. Вступительная статья, перевод, комментарий Е.Ч. Скрижинской. М. : Издательство восточной литературы, 1960. 436 с.
6. Ле Гофф Жак. Рождение Европы. Серия «Становление Европы». Пер. с фр. А.И. Поповой. Предисл. А.О. Чубарьяна. СПб : «Александрия», 2014. 398 с.
7. Люттвак Э.Н. Стратегия Византийской империи. М., 2016. 664 с.
8. Мальцев М.Г. Варваризация Римской империи как культурно-исторический процесс. Вестник НАСИА ист. фак. Пермского гос. гуманитарно-педагогического университета. История. 2015. № 1. С. 106–107.
9. Мельник В.М. Византия, германцы и славяне у истоков международной правосубъектности государств: римское юриди-

ческое наследие и проблема исторического неравенства возможностей. *Аннали юридичної історії*. Том 1 № 2 квітень-липень 2017. Випуск «Городяни і громадяни: історія та антропологія територіальних громад». С. 59–92.

10. Мельник В.М. Смена эпох: очерк формирования римско-византийской доктрины международного права (III – VI века). *Аннали юридичної історії*. Том 2. Номер 1–2. Січень-червень 2018. Випуск «Історія та географія середньовічного права». С. 63–108.

11. Мельник В.М. Признание верховной власти византийского императора в Остготском королевстве (493-526). *Романовские чтения – 13*: сборник статей Международной научной конференции, посвященной 105-летию МГУ имени А.А. Кулешова. Могилев, 25-26 октября 2018 г. Под общ. ред. А.С. Мельниковой. Могилев: МГУ имени А.А. Кулешова, 2019. С. 8–10.

12. Мельник В.М. Римская империя в V веке. Крушение или перерождение? *Наука и техника*. Июль, 2019. № 7(158). С. 60–66.

13. Мельник В.М. Замечания о международной правосубъектности варварских королевств Европы (V – VI века). *Альманах міжнародного права*. Одеса: ВД «Гельветика», 2019. Вип. 21. С. 3–12. <https://doi.org/10.32841/ila.2019.21.01>.

14. Мюссе Люсьен. Варварские нашествия на Европу: германский натиск. пер. с фр. А.П. Саниной. СПб.: Евразия, 2008. 400 с.

15. Суровень Д.А. Правовое положение населения по «Салической правде»: к вопросу о сущности варварских обществ и государств. *Историко-правовые проблемы: новый ракурс*. 2015. № 14. С. 87–151.

16. Толстых В.Л. Государство в историческом и международно-правовом контексте. *Московский журнал международного права*. 2017 № 106(2). С. 18–28. DOI: 10.24833/0869-0049-2017-106-2-18-28.

17. Удальцова З.В. Италия и Византия в VI веке. М.: АН СССР, 1959. 547 с.

18. Хизер Питер. Восстановление Римской империи. Реформаторы Церкви и претенденты на власть. М.: Центрполиграф, 2015. 575 с.

19. Bjornlie M. Shane. *Politics and Tradition between Rome, Ravenna and*

Constantinople: A Study of Cassiodorus and the Variae, 527–554. Cambridge, 2013. 370 p.

20. Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus. *Variae*. Liverpool: Liverpool University Press, 1992. 202 p.

21. Gasparri Stefano, La Rocca Cristina Maria. *Tempi barbarici. L'Europa occidentale tra antichità e medioevo (300-900)*. Roma: Carocci, 2012. 357 p.

22. Gasparri Stefano. *Prima delle nazioni. Popoli, etnie e regni fra antichità e Medioevo*. Roma: Carocci, 1997. 244 p.

23. Gregory of Tours. *A History of the Franks*. London: Penguin Classics, 1976. 720 p.

24. Heydemann Gerda. Chapter 1: The Ostrogothic Kingdom – Ideologies and Transitions. *A Companion to Ostrogothic Italy*. Ed. by Jonathan Arnold, Kristina Sessa, Shane Bjornlie. Leiden: Brill, 2016. p. 17–46.

25. Marcellinus Comes. *The chronicle of Marcellinus: a translation and commentary (with a reproduction of Mommsen's edition of the text)* by Brian Croke. Sydney: Australian Association for Byzantine Studies, 1995. 152 p.

26. Marii Aventicensis episcopi *Chronicon. Monumenta Germaniae Historica. AA. Vol. XI. Bonnae*. 1894. T. XI. p. 225–239.

27. Mousourakis George. *A Legal History of Rome*. London and New York: Routledge, 2007. 282 p.

28. Mousourakis George. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. Basel: Springer International Publishing, 2015. XVI+328 p.

29. Pauli Diaconi. *Historia Romana. A cura di Amedeo Crivellucci. Ristampa anastatica*. Torino: Bottega d'Erasmus, 1966. LI+305 p.

30. Prokopios. *The Wars of Justinian*. Trans. by H.B. Dewing, revised by A. Kaldellis. Hackett Publishing Company, Inc., 2014. 642 p.

31. Procopius. *The Secret History*. London: Penguin Classics, 2007. 140 p.

32. Stein Ernest. *Histoire du Bas-Empire. Tome II, De la Disparition de L'empire D'occident a la Mort de Justinien (476-565)*. Bruges: Desclée De Brouwer. 1949. XXXIV+900 p.

33. Van Tricht F. *The Byzantine Space. The Latin Renovatio of Byzantium*. Leiden: Brill, 2011. XII+536 p.

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.964>

аспірантка кафедри теорії, історії держави і права та конституційного права
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України

**ВІД ТЕОРІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ
ДО НОВОЇ ГАЛУЗІ НАУКИ – КОНФЛІКТОЛОГІЇ**

Мета статті – звернути увагу на необхідність вивчення співвідношення права і конфліктології. Необхідність досконалого знання конфліктології сприяє гармонізації людських відносин. Глибоке вивчення конфліктології дуже важливе в юриспруденції для правового захисту громадян і в міжнародних відносинах при вирішенні міжнародних конфліктів.

Актуальність теми полягає у тому, щоб надати нове поняття терміну «конфлікт», тому що єдиного розуміння поняття поки що не існує, відрізнити поняття конфліктологічної компетентності від конфліктної компетентності та звернути увагу на прикладну конфліктологію, яка є досить новою, але вже достатньо поширеною у застосуванні фахівцями в галузі конфліктології, соціології та психології конфліктів.

На початку ХХ століття у вітчизняній і російській правовій думці втілювалися ідеї Просвітництва про права людини і громадянина, верховенство розумного закону. Основи теорії правової держави в російській юридичній думці були закладені Б. Чичеріним. Учений вважав [7, с. 59], що Росії необхідно прагнути загального ідеалу людства, визначеного ще І. Кантом як «встановлення цілком правомірного громадянського порядку, заснованого на взаємній організації свободи». При цьому формування правової держави він розглядав у тісній взаємодії з громадянським суспільством. Подібно до Гегеля Чичерін виділяв такі форми людського гуртожитку, як сім'я, церква (яка охороняє внутрішню свободу),

громадянське суспільство (що охороняє зовнішню свободу) і держава.

М. Ковалевський виокремлював дві основні особливості правової держави: рівність цивільна і політична, тобто участь усіх його громадян різною мірою в політичній владі; свобода особистого самовизначення, тобто невтручання держави в особисту діяльність. Отже, для Ковалевського визначальною рисою правової держави є не політична форма держави, а визнання прав особистості та їх гарантування.

С. Котляревський (1873–1939) [10, с. 15] визнає рівноцінність права і держави, їх самостійне значення. З одного боку, держава «єдиний творець права», а з іншого – «сама державна влада, що створила ці норми, їм підкоряється». Хоча для правової держави характерне взаємне зближення права і держави, воно не може означати їх повного злиття, ніколи не перестане бути організацією сили. На думку П. Новгородцева це морально-правовий ідеал як нескінченне вдосконалення співіснування людей на основі «принципу вільного універсалізму».

Суттєвого розвитку і методологічного обґрунтування теорія правової держави набула в працях Б. Кістяківського. Для нього правова держава – це ідеальна модель, а з іншого – реальна історична форма державності, найвища з практично існуючих, у якій поступово знаходить свій вияв цей ідеал. Вона виникає тоді, коли держава, використовуючи право як інструмент свого впорядкування, сама підпорядковується йому.

Водночас повне єднання державної влади з народом, як писав Б. Кістяківський, буде здійснене тільки в державі майбутнього. Йому належить ініціатива теоретичної постановки питання про можливу перспективу правової соціалістичної (соціальної) держави як прообразу майбутньої держави, «яка здійснить соціальну справедливість». Основу такої держави, за Б. Кістяківським, становитиме особливе суб'єктивне публічне право – «право на гідне людське існування». Заслуга вченого полягає в тому, що він із позицій соціального лібералізму здійснив юридичне обґрунтування цього права.

У межах методології юридичного позитивізму Г. Шершеневич [3, с. 10] розвивав формально-догматичну концепцію права, трактував право як систему норм і понять, а його відмінною рисою вважав походження від держави і його примусовий характер. Прагнення розробити теорію права на основі досягнень соціології призвело до розвитку різних соціологічних концепцій права: ліберальної концепції права як правопорядку (С. Муромцев), концепції права як розмежування інтересів (М. Коркунов), ліберальної генетичної соціології права (М. Ковалевський). Вони утверджували пріоритет права щодо держави.

Засновник психологічної школи права Л. Петражицький виходив із того, що право закорінене у психіці індивіда. Він вважав, що інтерпретація права з позиції психології дає змогу поставити юридичну науку на ґрунт достовірних знань, а створення науки політики права забезпечить ефективне реформування законодавства. В межах етико-нормативних концепцій права, або концепцій «відродженого природного права» В. Соловйов трактував право як мінімум моральності, бачив сутність права в справедливості, або рівновазі особистої свободи і загального блага. П. Новгородцев вважав, що філософську основу природного права становить етика. Б. Кістяківський аналізував множинність методів у вивченні

права, прагнення до синтетичної теорії права на основі філософії культури. Важливою умовою правопорядку він уважав участь всіх громадян держави «у творенні, застосуванні і здійсненні права».

Виявом ліберальної тенденції в українській і російській політико-правовій думці кінця XIX – початку XX століття була розробка теорії правової держави. Її основні ознаки: обмеження держави громадянським суспільством (Б. Чичерін), гарантії рівності і свобод громадян (М. Ковалевський), зв'язаність держави правом (В. Гессен), рівновага влади і права (С. Котляревський), втілення суспільного ідеалу (П. Новгородцев), обмеженість і підзаконність влади на основі невід'ємних прав людини (Б. Кістяківський). Характерною тенденцією для правової думки цього часу було визнання соціальних прав людини як прав на позитивні послуги з боку держави, поєднаних у «праві на гідне людське існування».

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX століття відбувалося становлення різних напрямів у теорії права, які не тільки йшли поряд із західною правовою думкою, але й випереджали її. Ці ідеї Просвітництва та лібералізму ніяк не вплинули на думки та світогляд політичних діячів Росії, які порушують не тільки права і свободи громадян своєї країни, а також права і свободи громадян України та основні принципи міжнародного права, розв'язавши міжнародний конфлікт своєю агресією на території України. Проаналізовані прогнози українських експертів щодо подальшого розвитку подій на Україні визначають найвірогідніший сценарій російсько-українського конфлікту.

Конфлікти займають одне з центральних місць серед типів соціальної взаємодії та міжнародних відносин, які потребують досконалого вивчення. Традиції накопичення та вивчення конфліктологічних знань мають на сьогодні вже багатовікову історію. Перші концепції конфліктів з'явилися ще на межі XIX – XX століть, однак

Зважаючи на основоположний характер віддзеркалення знань про категорії і базові поняття автори звер-

Узагальнюючи описане, автори спробують позначити поняття конфлікту як зіткнення різноспрямованих сил

(цінностей, інтересів, поглядів, цілей, позицій, суб'єктів – сторін взаємодії).

Політичні конфлікти в сучасних умовах – це протидія суб'єктів соціальної взаємодії (націй, держав, класів, політичних партій, організацій) [12] на підставі протилежних політичних інтересів, цінностей, поглядів і цілей, що обумовлені статусом і роллю в системі влади.

Політичні конфлікти є не чимось іншим як боротьбою різних соціальних сил, що впливають на державну владу. Інакше кажучи, основним предметом політичних конфліктів виступає державна влада, яка дозволяє реалізувати різні інтереси тих чи інших суспільних сил не тільки в політиці, а й у інших сферах соціального життя. Основними суб'єктами політичних конфліктів, як визначається в ряді досліджень, виступають держави, міжнародні політичні спілки, політичні партії та організації тощо [4; 6].

Однією з суттєвих особливостей політичних конфліктів є те, що в них поєднуються практично усі суспільні інтереси: економічні, політичні, соціальні і духовні. Саме тому політичні конфлікти є найбільш гострими і широкими. Вони охоплюють і включають у свою орбіту мільйони людей. Інтенсивність та гострота політичних конфліктів обумовлена тим, що вони завжди ідеологічно мотивовані й організовані.

Серед різноманітних форм політичних конфліктів широке розповсюдження у політичній практиці мають мітинги, демонстрації, політичні революції, політичні кризи і дискусії тощо. Особлива форма прояву політичних конфліктів – війни і воєнні конфлікти. В той же час існує багато шляхів та методів, що спрямовані на послаблення руйнівної і деструктивної сили політичних конфліктів, зниження напруги, пов'язаної з ними. Особливо суттєвою стає причина, коли нестача або недостатній розвиток конфліктологічної компетентності виявляється в осіб, які працюють у системі відно-

син «людина-людина», які за особливостями своєї професії (наприклад управлінці, психологи, педагоги, дипломати, юристи) стають посередниками у конфліктах, беруться за управління конфліктами тощо.

Поняття конфліктологічної компетентності [12] є досить новим, але вже достатньо поширеним у застосуванні фахівцями в галузі конфліктології, медицині та психології конфліктів. У психологічних дослідженнях до недавніх часів термін «конфліктологічна компетентність» прямо не застосовувався, позаяк були потрібні відповідні спеціальні знання та уміння. Поняття конфліктологічної компетентності дещо відрізняється від «конфліктної компетентності», яке останнім часом досить часто застосовується у дослідженнях Б. Хасана [12] та його співробітників.

У наш час дуже важливо мати конфліктологічну компетентність, яку вивчає конфліктологія – прикладна наукова дисципліна і область професійної діяльності, що вимагає спеціальних знань, умінь і навичок урегулювання конфліктів, а також спеціальної підготовки. Конфліктологія є новою і специфічною сферою наукових знань, що вивчає теорію і практику попередження і подолання конфліктів, яка з'явилася наприкінці ХХ століття. Знання конфліктології необхідне і бажане кожній людині, кожному члену суспільства, кожному професіоналу в різних областях знань і людських відносин, оскільки сприяє гармонізації людських відносин. Таким чином, необхідність глибокого вивчення конфліктології зумовлена не тільки в рамках військових наук, психології, соціології та в юриспруденції. Також у наш час дуже важливо мати конфліктологічну компетентність, яку вивчає конфліктологія – прикладна наукова дисципліна.

Нині Україна вже вкотре переживає боротьбу за власну незалежність, і досконале знання у цій галузі дуже важливим для її майбутнього, допоможе в урегулюванні та мирному вирішенні російсько-українського конфлікту.

У статті розглядається проблема співвідношення права та конфліктології, компромісів та колізій у законодавстві для вирішення російсько-українського конфлікту. Сьогодні Україна в черговий раз переживає боротьбу за свою незалежність, а передові знання в цій галузі дуже важливі зараз і в майбутньому.

Автор стверджує, що конфліктологія – це нова і специфічна область наукових знань, яка вивчає теорію та практику запобігання та виникнення конфліктів, що з'явилися наприкінці ХХ століття.

Показано, що ті особи, які працюють у системі відносин «людина-людина», наприклад керівники, психологи, педагоги, дипломати, адвокати, мають найпотужніші проблеми при недостатньому розвитку конфліктологічної компетенції, хоча вони є посередниками конфліктів, здійснюють управління конфліктами тощо. Перш за все, це потреба в знаннях конфліктології, бажаних кожній людині, кожному члену суспільства, кожному професіоналу в різних галузях знань і людських відносин, оскільки це сприяє гармонізації людських відносин.

Так, автор надала рекомендації щодо необхідності розробки наукової дискусії з питань конфлікту та компромісів у праві з метою обґрунтування шляхів удосконалення сучасного права та його систематичного, ефективного та дієвого складників.

Ключові слова: конфліктологія, конфліктологічна компетентність, конфліктна компетентність, конфліктологія прикладна, юридична конфліктологія, принцип вільного універсалізму, теорія правової держави, правовий захист громадян.

Kozhevnikova A. From the theory of law-governed state to a new branch of science: the conflictology

The paper is given by the problem of the relation between law and conflictology, compromises and

conflicts in law to resolve the Russian-Ukrainian conflict. Today Ukraine is once again experiencing the struggle for its independence and advanced knowledge in this field is very important now and for the future.

The author argues that conflictology is a new and specific area of scientific knowledge, which examines the theory and practice of conflict prevention and emergence that appeared at the end of the 20th century. It is shown that those persons who are working in the system of relations “man-man”, for example, managers, psychologists, educators, diplomats, lawyers, have greater problems in insufficient development of conflictological competence, though they are mediators of conflicts, undertake conflict management and the like.

First and foremost is the need of knowledge of conflictology that is desirable to every person, every member of society, every professional in different fields of knowledge and human relations, because it promotes the harmonization of human relations. So, the author provided recommendations of the need to develop a scientific debate on the issues of conflict and compromise in law in order to justify ways of improving modern law and improving its systematic, effective and efficient.

Key words: conflictology, conflict management competency, conflict competence, applied conflict management, legal conflict management, principle of unitarian universalism, theory of law-governed state, legal protection of citizens.

Література

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм: пер. с фр. / Р. Арон. М. : Изд-во «Текст», 1993. 437 с.
2. Гринюк Р.Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практика реалізації / Р.Ф. Гринюк. К. : Концерн «Видав. дім «Ін Юре», 2004. 388 с.
3. Гуменюк І. Концепція соціальної держави: теоретико-методологічний

аналіз формування змісту / І. Гуменюк // *Право України*. 2008. № 7. С. 9–13.

4. Емельянов С.М. *Практикум по конфликтологии*. СПб : Питер, 2000.

5. Зазыкн В.Г. *Конфликтологическая компетентность как фактор профессионализма госслужащих* // *Российское государство и государственная служба на современном этапе*. М., 1999.

6. Зеркин Д.П. *Основы конфликтологии*. Ростов-н/Д : Феникс, 1998.

7. *Історія вчень про право і державу : хрестоматія для юрид. вузів і фак.* / уклад., заг. ред. проф. д-р істор. наук Г.Г. Демиденко. 2-ге вид., допов., змін. Х. : Легас, 2002. 928 с.

8. Максимов С.І. *Правове суспільство як регулятивна ідея реформування посттоталітарної правової системи* / С.І. Максимов // *Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій: міждисциплінарний аналіз* / за заг. ред. М.І. Панова, О.Г. Данильяна. Х. : Право, 2007. С. 15–22.

9. Обозов Н.Н. *Психология конфликта и способы его разрешения*. Л. : Центр прикладной психологии, 1991. 45 с.

10. Скрипнюк О.В. *Ідея соціальної справедливості в контексті теорії правової держави* / О.В. Скрипнюк // *Вісн. Акад. прав. наук України*. – 2005. – № 2 (25).

11. Скрипнюк О.В. *Соціальна правова держава в Україні: проблеми теорії практики : монографія* / О.В. Скрипнюк. – К., 2000. – 168 с.

12. Обозов Хасан Б.И. *Психотехника конфликта и конфликтная компетентность*. – Красноярск, 1996.

13. Цимбалюк М. *Громадянське суспільство як фактор утвердження демократичної правосвідомості* / М. Цимбалюк // *Право України*. – 2007. – № 11. С. 21–25.

14. Хасан Б.И. *Психотехника конфликта и конфликтная компетентность*. – Красноярск, 1996.

15. *Юридична конфліктологія* / Под. ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Юрисит. 1997.

А. Катренко,

аспірантка кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету

СТРУКТУРА ОХОРОНЯЄМОГО ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСУ ЯК ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

В Україні поняття охороняемого законом інтересу вживається в багатьох сферах та галузях права, в тому числі в національному праві, цивільному праві, соціальному праві тощо. Поняття охороняемого законом інтересу вживається як категорія права нарівні з поняттями прав і свобод людини. Реалізація і захист прав людини і громадянина нерозривно пов'язані із проблемою правового забезпечення як інтересів суспільства в цілому, так і інтересів окремих груп і громадян. Поняття «охороняємий законом інтерес» є новим та молодозрілим у сфері цивільного права.

Вказане поняття інтересу досліджувалося у працях І.В. Венедіктової, О.І. Чеписа, І.Я. Бабецької, М.А. Самбора, Г.Ф. Шершеневича, І.А. Покровського, З.В. Ромовської, В.В. Субочева, О.І. Кізлової, Г.В. Мальцева, О.М. Вінник, Р.О. Стефанчука, С.В. Михайлова, Є.О. Харитнова тощо. Проте питання визначення категорії «інтерес» залишається особливо актуальним у сучасний період як для теоретиків, так і для практиків права.

Метою статті є науковий аналіз, систематизація, оцінка, розроблення пріоритетних напрямів цивільного права в галузі охороняемого законом інтересу, теоретичних та практичних проблем, що виникають у сфері цивільних правовідносин щодо охороняваних законом інтересів.

Охоронюваний законом інтерес відіграє істотну роль у механізмі правового регулювання, безпосередньо пов'язаний із функціями права, його соціальною сутністю і цінністю. Кар-

динальне значення цієї юридичної конструкції для науки цивільного права пояснюють актуальність звернення до проблем сутності та структури охороняемого законом інтересу. Структурний аналіз поняття охороняемого законом інтересу необхідний для виявлення його юридичного змісту і функцій, а також відмежування від суміжних понять. Системний підхід дозволяє не тільки розкрити основні елементи даного явища охороняемого законом інтересу – показати взаємозв'язок елементів, що забезпечують системний ефект, а також показати місце і роль досліджуваної системи в «надсистемі», системі більш високого порядку, в якій аналізований об'єкт виступає в якості одного з елементів.

Економічні відносини кожного суспільства, за словами В.І. Венедіктової, проявляються насамперед як інтереси [2, с. 146–158]. За словами О.І. Чеписа, соціальне зумовлюється державно-вольовим, що, у свою чергу, являє собою власне-юридичне. У соціальному змісті мають пріоритет політичні та економічні інтереси, оскільки саме вони пов'язані з державою і правом. Саме вони вимагають державно-правової підтримки та форми реалізації. Інтересами формується юридичний мотив, який перетворюється в певних умовах у право. Перш за все повинен з'явитися викликаний інтересом юридичний мотив, слідом з'являється закон [8, с. 56–65].

М.А. Самбор зазначає: «Інтереси, звичайно, самі собою не відображаються у правовій ідеї. До тих пір, поки вони не усвідомлені, вони виступають

лише в якості об'єктивного зв'язку між людьми і, відповідно, не грають ролі свідомо-спонукального фактора. Їх мотиваційне значення існує тільки в потенції» [9].

Під час трансформації політичних, економічних та інших інтересів у правові вони стають елементом правовідносин, які являють собою елемент механізму правового регулювання.

Правовідносини, за словами В.І. Борисової, – одне з кардинальних, фундаментальних понять юридичної науки. У цій формі абстрактна правова норма набуває свого реального буття, втілюється в конкретному реальному громадському відношенні.

Таким чином, у правовідносинах виражається особливий вид зв'язку між правом і регульованими ним суспільними відносинами. У зв'язку із цим діалектично поєднується абстрактний характер норми з конкретністю певного життєвого ставлення.

Саме із цієї причини проблема правовідносини продовжує залучати до себе настільки широку увагу з боку вчених – представників як цивільного права, так і окремих галузей [11, с. 2].

Правовідношення характеризується складним складом, складається із трьох елементів: об'єкт, суб'єкти та зміст.

Об'єкт – елемент, найбільш тісно пов'язаний із правовим інтересом. Це матеріальні і духовні блага, те, заради чого суб'єкти вступають у правові відносини, вони відображають особистий або суспільний інтерес. Під суб'єктами розуміються учасники правовідносини (фізичні особи, організації), до змісту належать суб'єктивні права та юридичні обов'язки, а також законні інтереси, що виражають зв'язок між суб'єктами (учасниками) правовідносин.

Для окремих авторів розуміння інтересу як об'єкта правової охорони, а права у зв'язку із цим – як охоронюваного законом інтересу [2, с. 146–158], деякою мірою стає приводом для включення інтересу до змісту суб'єктивних прав. Цей підхід піддався справедливій критиці С.Н. Братуся, який вважав,

що інтерес є зовнішнім по відношенню до суб'єктивного права – його метою і передумовою [13, с. 20]. Цієї ж позиції дотримується О.І. Чепис, зазначаючи, що спроба перетворити інтерес в елемент суб'єктивного цивільного права, яке опосередковує його задоволення, терпить нищівне фіаско [7].

У зв'язку із цим представляє інтерес питання про співвідношення суміжних категорій правового інтересу і законного інтересу. У даний час у законодавстві відсутня усталена концепція законного інтересу. Ряд авторів вважають ці поняття синонімами. Так, М.А. Самбор зазначає, що об'єктивовані суб'єктивним і охоронювані об'єктивним правом інтереси отримали назву «охоронювані законом інтереси». При цьому в законодавстві термін «охоронювані законом інтереси» та його найбільш широко поширений синонім «законні інтереси» почали вживати в іншому контексті: в якості особливої групи інтересів, які не опосередковані суб'єктивним правом, але перебувають під охороною закону. У тексті нормативних правових актів їх, як правило, згадують спільно із правами, поєднуючи за допомогою союзу «і», проте вони, безумовно, являють собою самостійний об'єкт охорони [9].

І.Я. Бабецька, навпаки, вважає, що законні та охоронювані законом інтереси – різні за змістом категорії [10, с. 158–164].

У зв'язку із цим представляється найбільш обґрунтованим підхід І.В. Венедіктової, відповідно до якого інтереси, що отримали визнання з боку закону, набувають нової якості, тобто перетворюються на юридичні інтереси [3]. Юридичні та правові інтереси в цьому контексті можна вважати синонімами. Правове визнання інтересів здійснюється у двох формах. Ряд інтересів, таких як інтереси власників, що перебувають у володінні, користуванні і розпорядженні майном, інтереси покупців, що перебувають у передачі купленої речі, та ін. визнаються законом

зору з даного питання, висловлені в науковій юридичній літературі. Зроблено висновок щодо співвідношення законних інтересів і охоронюваних законом інтересів із суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Аналізуються елементи законного інтересу та охоронюваного законом інтересу, обґрунтовується точка зору, згідно з якою охоронюваний законом інтерес можна розглядати як особливий вид правовідносин. Отже, охоронюваний законом інтерес має ту ж структуру, що і правовідношення: суб'єкт, об'єкт і зміст. Суб'єкт у даному випадку – фізична або юридична особа, що є носієм інтересу. Об'єктом охоронюваного законом інтересу є правова цінність. Зміст охоронюваного законом інтересу утворюють суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що забезпечують його реалізацію в процесі правового регулювання.

Ключові слова: охоронюваний законом інтерес, юридично значимий інтерес, правовідносини, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, законний інтерес.

Katrenko A. Structure of interest protected by law as a legal aspect

The article analyzes in detail the problems of the structure of legal interest. The systematic approach reveals the position of legal interest in the structure of the legal relationship and the mechanism of legal regulation in general, distinguishes such related legal concepts as legal, legal interests, legitimate interests and protected by law, analyzes the various points of view on this issue expressed in scientific legal literature. The conclusion is drawn on the relation between legitimate interests and protected by law interests with subjective rights and legal obligations. The elements of legitimate interest and the law protected interest are analyzed, the point of view according to which the law protected interest can be considered as a special kind of legal relationship

is substantiated. Therefore, the interest protected by law has the same structure as the legal relationship: subject, object and content. The subject in this case is the natural or legal person who is the bearer of interest. The object of a law-protected interest is legal value. The content of the law-protected interest is formed by subjective rights and legal obligations that ensure its realization in the process of legal regulation.

Key words: legally protected interest, legally significant interest, legal relations, subjective rights, legal obligations, legal interest.

Література

1. Цивільний кодекс України: № 435-IV от 04.03.2015. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Венедиктова І.В. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України. Приватне право. № 1/2013. С. 146–158. URL : http://pravoua.com.ua/ua/store/private/chastnoe_1_13/Venediktova-chas_1_13/ (4).
3. Венедиктова І.В. Ознаки охоронюваного законом інтересу в цивільному праві. URL : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pouabs/2012_1/06_04_05.pdf (3).
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
5. Чепис О.І. Законний інтерес як категорія цивільного права. Форум права. 2009. № 1. С. 551–559. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09hoiksp.pdf> (1).
6. Рішення Конституційного Суду України у справі про охоронюваний законом інтерес від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004, справа № 1-10/2004.
7. Чепис О.І. Охоронюваний законом інтерес в цивільному праві: поняття та структура. URL : http://www.pap.in.ua/1_2013/Chepis.pdf. (5).
8. Чепис О.І. Об'єктивне та суб'єктивне в категорії «інтерес». Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 66. С. 56–65. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_66_9. (10).
9. Самбор М.А. Інтерес в праві : загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ., 2010. 20 с.

10. Бабецька І.Я. Законний інтерес та охоронюваний законом інтерес як різновиди інтересу в цивільному праві України. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. № 2(14). 2016. С. 158–164.

11. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бєгова та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

12. Цивільне право України : підручник: у 2-х кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. 2-е вид. Київ : Юрінком Інтер, 2004. Кн. 1. 736 с.

13. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. Москва : Госюриздат, 1950. 367 с.

14. Михайлов С.В. Интерес как общенаучная категория и ее отражение в науке гражданского права. Государство и право. 1999. № 7. С. 3–11.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.966>**Л. Чулінда,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

**КРУГЛИЙ СТІЛ НА ТЕМУ «КОНСТИТУЦІЯ
ТА КОНСТИТУЦІЙНІ ЦІННОСТІ»**

21 червня 2019 р. у Київському інституті інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» в м. Києві відбувся круглий стіл, присвячений 23-й річниці Конституції України, на тему «Конституція та конституційні цінності», організований кафедрою конституційного, адміністративного та міжнародного права.

У круглому столі взяли участь викладачі Київського інституту інтелектуальної власності та права НУ «ОЮА» в м. Києві та Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського».

Актуальним для обговорення було значення конституційних цінностей як гуманістичних, демократично-правових, універсальних орієнтирів, що мають формалізоване вираження в Конституції України та впливають на конституційне законодавство, конституційну правосвідомість, конституційний правопорядок та публічно-владну практику. Учасники круглого столу звертали увагу на численні виклики, з якими стикаються конституції в сучасному світі, та їхню роль у гарантуванні й охороні конституційних цінностей. Такі виклики часто є спільними для різних держав, адже зумовлені загальними тенденціями конституційного роз-

витку в умовах глобалізації і кризових явищ, що охоплюють економічну і соціальну сфери.

Із вітальним словом до учасників круглого столу звернувся директор Київського інституту інтелектуальної власності та права НУ «ОЮА», доктор юридичних наук, Заслужений юрист України **В.І. Фелик**, який зазначив, що круглий стіл об'єднав фахівців із різних галузей права і став своєрідним форумом для обміну знаннями й інформацією про конституційно-правові проблеми, що виникають у сучасній державі, а також наголосив на значенні конституційних цінностей, задекларованих європейських стандартів у сфері верховенства права, прав людини і громадянина. Актуальні питання українського конституціоналізму найповніше виявляються в конституційних правах, свободах та обов'язках людини і громадянина, в якісно новій організації державної влади, в реалізації чинної Конституції України та у системі її охорони. Конституціоналізм у доктринальному розумінні є політико-правовою категорією, яка опосередковує місце і роль конституції у правовій системі, суспільстві та державі, її вплив на процеси демократичної трансформації, проблеми оцінки Конституційним Судом України актів вищих органів державної влади, співвідношення Основного

Висловлювання деяких політиків про те, що громади в подальшому будуть становити базовий рівень державної влади, який буде мати прямий зв'язок із центральною владою, доповідач

вважає некоректним. На його думку, подальша організація влади в Україні не зможе обійтися без місцевих органів виконавчої влади. У районах і містах мають функціонувати державні органи для проведення державної політики й управління об'єктами державної власності.

Доктор юридичних наук, професор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського» **Д.І. Голосніченко** зупинився на актуальних проблемах принципів як елемента механізму регулювання повноважень. Принципи в механізмі правового регулювання відіграють вирішальну роль в обґрунтуванні державної політики, яка закріплюється, серед іншого, шляхом встановлення повноважень. Термін «принцип» походить від латинського *principium*, що означає основу, первісність, найголовніші вихідні положення, засоби, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість та найсуттєвіші властивості. Принципи – це об'єктивно-суб'єктивна категорія. Їхня об'єктивність полягає в тому, що в них відбиваються об'єктивно чинні закони розвитку суспільства. Ф. Енгельс вважав, що принципи є не вихідним пунктом дослідження, а його прикінцевим результатом, не природа і людство узгоджуються із принципами, а, навпаки, принципи правильні лише тоді, коли вони відповідають природі та історії.

Однак принципи формулюються людьми, вони існують лише проходячи через людську свідомість. Тому їх можна визначити як основоположні ідеї, які віддзеркалюють дію об'єктивних законів розвитку природи та суспільства і формують зміст процесів, що мають місце в житті, закріплюються в різних ідеологічних формах. Правові принципи залежать від закономірностей відповідного суспільства і держави, в основному закріплені у праві основоположні ідеї, що визначають спрямованість, характер, основи та обсяг правового регулювання суспільних відносин.

Аналізуючи конституційні основи земельного права України? доктор юридичних наук, професор **В.Д. Сидор** відзначила, що земельному праву України притаманні особливості, зумовлені специфікою його об'єкта, створеного природою, а не людиною, і предметом – земельними правовідносинами. Унікальність об'єкта і предмету земельного права вимагає конструювання норм земельного права не за загальноприйнятими правовими шаблонами. Вони повинні відображати специфіку землі і земельних ділянок як об'єктів земельних правовідносин. Аналіз конституційних основ земельного права сприятиме розумінню процесу впливу земельних відносин на зміст Конституції України, а також розкриттю можливостей конституційно-правових норм для регулювання земельних відносин.

Зростання значення охорони земель та їх раціонального й цільового використання зумовлює формування нової характеристики сучасного конституційного ладу. Тому доцільно вже сьогодні визнати земельну основу суспільного (конституційного) ладу як центральну конституційну основу, визначити пріоритет земельних відносин у розвитку суспільства.

Доповідач вважає, що земельні положення Конституції України не повинні розчинятися в нормах соціально-економічного і політичного характеру, підпорядковуватися їм, залежати від них. При цьому значення має не кількість земельних норм, закріплених у Конституції України, а рівень їх правової реалізації і придатність для розвитку в земельному законодавстві. Під земельною основою конституційного ладу розуміється система конституційних положень, що регулюють земельні відносини і відображають мету, функції та обов'язки держави щодо забезпечення земельних прав і дотримання обов'язків всіма суб'єктами земельних відносин. Вона повинна розглядатися поряд з економічною, політичною, соціальною та іншими основами конституційного ладу України.

Кандидат історичних наук, доцент **Г.І. Трофанчук** акцентував увагу присутніх на втіленні досягнень європейської політико-правової думки в Конституції Пилипа Орлика. Хоча після відродження державної незалежності в 1991 р. Конституція Пилипа Орлика

Висвітлюючи питання основоположних цінностей та принципів конституційного порядку, кандидат історичних наук, доцент **О.І. Маложон** наголосила на тому, що конституційні принципи розглядаються як певні

універсалії, які забезпечуються засобами правового захисту згідно з конституцією та визначають стандарти та вимоги до законодавства, публічної адміністрації та правосуддя. Про універсалії як морально-політичні засоби легітимації права згадував Імануїл Кант у своїх працях і розглядав їх як основу для досягнення загального миру та формування світового порядку на гуманістичних засадах.

Серед основних рис принципів права привертає увагу те, що принципи є формалізованим вираженням конституційних цінностей як правові універсалії.

Цінності-універсалії забезпечуються через певні інструменти, наприклад, поділ влади чи суверенітет. Конституційні цінності першого порядку (цінності-універсалії) визначають тип правосвідомості та властиві будь-якій країні із традиціями конституціоналізму, мають характер правових універсалій із надпозитивною природою. Такі принципи діють незалежно від закріплення в позитивному праві, а в разі конституційного закріплення їхній зміст наповнюється через інтерпретацію в доктрині та конституційній юриспруденції. До основоположних конституційних принципів, які набули універсального характеру, належать: 1) гідність людини; 2) свобода; 3) рівність; 4) справедливість; 5) верховенство права; 6) толерантність.

Кандидат юридичних наук **Л.В. Заболотна** звернула увагу учасників круглого столу на те, що конституційні цінності інституційного характеру визначають засади конституційного порядку і служать засобами забезпечення цінностей-універсалій. До них належать засади організації публічної влади, критерієм легітимності яких є мистецтво забезпечення публічного інтересу і додержання легітимних підстав для втручання у приватну автономію індивіда.

Легітимність влади передбачає не лише законність, а й офіційне схвалення та сприйняття народом. Адже

в демократичних системах частка дозвільних норм, які ґрунтуються на ідеях свободи, складає понад 80%. Принцип поділу влади охоплює організаційно-правові засади діяльності держави та певні вимоги до її діяльності. Поділ влади виражається в автономності владних інститутів, гарантій від втручання у їхню діяльність зовні, систему стримувань і противаг.

Верифікація певних принципів досягається через розумність, тобто те, що в англо-американському праві характеризують як розумність і практичну корисність у сенсі ефективного здійснення прав людини. Вимога належної правової процедури часто є чи не вирішальною у визначенні того, чи мало місце свавільне втручання держави у сферу приватної автономії індивіда.

Згідно із засадами розумності положення законів мають бути придатними до застосування і не створювати надмірних обмежень та обтяжень у здійсненні прав і свобод людини, заперечуючи їх сутнісний зміст. Вимоги передбачуваності встановлюють такі стандарти формулювання закону, за яких особа могла планувати та передбачувати наслідки своєї діяльності без надмірних обмежень та обтяжень. Тому й практика застосування закону не має бути надмірно формальною, свавільною та довільною.

Кандидат юридичних наук, доцент **Н.С. Панова** свій виступ зосередила на проблемі європейського вибору України, демократизації українського суспільства, що зумовлює необхідність створення належної нормативно-правової основи організації та діяльності органів публічного управління, яка повинна бути максимально наближеною до європейських стандартів.

Послідовна й ефективна імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС повинна створити міцне підґрунтя для подальшого стійкого політичного й економічного розвитку нашої країни, стати основою стратегії реформування усіх ключових сфер державного управління і впровадження

При цьому право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону (стаття 14 Конституції України).

Разом із тим лише земля з-поміж усіх природних ресурсів визнається основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, тоді як на даному етапі розвитку суспільства внаслідок інтенсивного використання природних ресурсів конституційна норма повинна бути значно прогресивнішою, зокрема передбачати особливу охорону державою й інших природних ресурсів, а саме: вод, лісів, надр, тваринного і рослинного світу тощо.

Отже, є підстави резюмувати, що участь у подібних заходах не лише дарує унікальну можливість професійного спілкування з колегами, глибшого розуміння конституційних цінностей, формування реальної, а не уявної конституційно-правової картини світу, а й дає можливість переосмислити конституційно-правові проблеми України під новим кутом зору, зокрема з позицій глобального підходу.

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.967>**О. Олькіна,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЧЕТВЕРТИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС НАУКОВИХ РОБІТ ІМЕНІ М. П. ОРЗІХА «ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР ПРАВА»

8 листопада 2019 року в Національному університеті «Одеська юридична академія» відбувся Четвертий Всеукраїнський конкурс наукових робіт «Людський вимір права» (далі – Конкурс), присвячений вшануванню пам'яті Марка Пилиповича Орзіха, видатного вченого-конституціоналіста, Академіка Академії правових наук України, Української академії політичних наук, Української муніципальної академії, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, автора-виконувача, експерта щодо проектів Конституцій СРСР та УРСР (1977 р., 1978 р.), Конституції України (1996 р.).

Організаторами конкурсу виступили рідні та учні Марка Пилиповича, а також натхненні його життєвим прикладом учасники студентського дискусійного клубу публічного права, колектив кафедри конституційного права, керівництво судово-адміністративного факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Унікальність Конкурсу зумовлена його метою виявити обдарованих студентів, сприяти активізації науково-дослідної роботи; стимулювати до творчого самовдосконалення, а також захисту прав людини в Україні. Переможець Конкурсу отримує грошову премію ім. М.П. Орзіха та можливість опублікувати наукову статтю в науково-практичному фаховому журналі «Юридичний вісник».

На урочистому відкритті Конкурсу проректор із наукової роботи

Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор М.Р. Аракелян розповів про науковий внесок М.П. Орзіха в розвиток вітчизняної науки, його теоретичні та методологічні здобутки, створену ним наукову школу людського виміру права.

Сам Конкурс проводився у два етапи. За результатами першого етапу конкурсною комісією було відібрано шість найкращих письмових робіт, а їх авторів було запрошено до Національного університету «Одеська юридична академія» для здійснення прилюдного захисту та презентації ключових ідей їхніх наукових праць.

Конкурсна програма складалась з таких доповідей:

1. Шрамова Олександра, аспірантка 3-го року навчання юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (м. Київ), у доповіді «Справа про початок людського життя» стверджує, що у випадку переривання вагітності на строках пізніше 22-х тижнів дитина може вижити, однак передчасне народження може мати негативні наслідки для здоров'я дитини у вигляді ризику розвитку короткострокових та довгострокових захворювань, таких як дитячий церебральний параліч, розумові розлади, хронічне запалювання легень, втрата слуху і зору тощо. Окрім того, передчасне народження може мати наслідком смерть дитини, як це сталося у справі, розглянутій Овідіопольським районним судом. Тілесне

ного Суду України» зауважує, що необхідність створення ефективної системи соціального захисту військовослужбовців є очевидною, адже, по-перше, така система сприятиме поповненню української армії новими кадрами, буде більше мотивації служити в армії за умов ефективного забезпечення соціального захисту, по-друге, це важливий спосіб забезпечення основоположних прав людини та недопущення їх порушення. Конституційний Суд України у своїх рішеннях сприяє визначенню меж та обсягу соціального захисту, сприяє ліквідації прогалин, дотриманню «духу» Конституції. Конституційна скарга є тим інститутом, що наближує Суд до військовослужбовців, демонструє нагальні проблеми, але цей інститут перебуває на етапі становлення та все ще потребує реформування.

4. Наконечна Анна, асистент кафедри теорії та філософії права юридичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка (м. Львів), в доповіді «Зумовленість людськими потребами та інтересами правозастосовчої і правотлумачної діяльності» дійшла висновків, що за сферою життєдіяльності найчастіше згадуються особистісні (20 випадків) та політичні (20 випадків) потреби й інтереси порівняно з економічними (8 випадків). Згадки ж про потреби й інтереси у сфері соціального захисту та культурно-духовні в постановках Верховного суду України та рішеннях Конституційного Суду України за досліджуваний період (2015–2017 рр.) взагалі не виявлені. За суб'єктом-носієм найпоширенішими є згадки про потреби й інтереси індивідуально-колективні (20 випадків), на відміну від суто індивідуальних (18) та колективних (16 випадків). Це можна пояснити тим, що вони порівняно з виключно колективними та індивідуальними завжди пов'язані з конкретною ситуацією, яка зазвичай і є предметом регулювання правозастосовчих судових рішень.

5. Миславський Інокентій, студент 4-го курсу Інституту підготовки кадрів

для органів юстиції України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Харків), в доповіді «До питання використання практики Європейського суду з прав людини в контексті забезпечення юридичного антропоцентризму та захисту основоположних прав особи в мережі Інтернет» зауважує, що в межах глобальної мережі Інтернет людина може реалізувати ряд основоположних прав, серед яких – свобода вираження поглядів, право на доступ до інформації, право на поширення інформації, право на захист персональних даних та таємницю приватного життя, право на захист честі та гідності тощо. Особливої уваги потребує проблематика захисту прав та інтересів дітей у мережі Інтернет. ЄСПЛ виділяє багато проблем юридичного закріплення та захисту і забезпечення цифрових прав. Проте всі вони зводяться до того, що цифрові права вже давно перестали мати похідний характер і перетворилися на самостійну юридичну категорію, що потребує власного регламентування, яке більша частина держав не здатна надати через розрив між темпами розвитку права та інформаційних систем відповідно. У залежності від ситуації ЄСПЛ може по-різному як тлумачити сутність глобальної мережі Інтернет та інформаційних прав людини, так і визначати наявність або відсутність їх порушення. В Україні існують проблеми із застосуванням Рішень ЄСПЛ в якості джерела права під час регулювання суспільних відносин у мережі Інтернет. Для вирішення цієї проблеми перспективним стане продовження наукових досліджень у двох напрямках: щодо поглиблення регулювання окремих видів цифрових прав людини з точки зору висновків ЄСПЛ та стосовно винайдення практично придатних механізмів перекладення цього європейського досвіду в український правовий контекст.

6. Андреев Тит, студент 1-го курсу магістратури господарсько-правового факультету Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

(м. Харків), у доповіді «Людина в обширі українського права: нарис до інституційно-антропологічного розуміння» зазначив, що Україна поки знаходиться на периферії західноєвропейського ціннісно-правового виміру, не до кінця розвинулася в модерну державу, таку, як її розглядати Макс Вебер та інші, та у протистоянні\співпраці інституційності та персональної важливості у суспільно-важливих правово-політичних зв'язках поки що виграє остання, що спричинює постійну зміну реальної компетенції зі збереженням формальної, необґрунтовано сильну роль окремих урядовців і занадто слабку інших, зокрема судової влади та органу конституційної юрисдикції, що стають маніпулятивним інструментом у руках інших гілок, повільний процес імплементації реформ, що наштовхуються на сильний спротив із боку регіональної та місцевої влади. Цілком можливо, що такий сильний особистісний зв'язок певним чином впливає на рівень корупції в державному апараті та спричиняє його надмірну жорсткість до змін, нездатність вирішувати ординарні та передбачені законодавством повноваження.

Обрання переможця Конкурсу було складним завданням для конкурсної комісії, до складу якої входили М.Р. Аракелян, М.В. Афанасьєва, Ю.Д. Батан, В.С. Віткова, А.А. Єзеров, Ю.Г. Орзіх та О.В. Олькіна. Оцінювання виступів здійснювалось за п'ятибальною шкалою за такими критеріями, як актуальність, досягнення мети роботи, оригінальність та самостійність дослідження, доступність викладення матеріалу, обґрунтування висновків роботи та їх практичне значення, ораторське мистецтво, якість та творчий характер презентації, відповіді на запитання, дотримання регламенту доповіді.

У результаті підбиття підсумків було визначено переможця Конкурсу, яким став Миславський Інокентій, студент 4-го курсу Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.968>

О. Батанов,

старший науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування
Інституту держави і права імені В. М. Корещького Національної академії України

Б. Пережняк,

кандидат юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
академік Національної академії наук вищої освіти України,
професор кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

**ЦІКАВИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАМОВЛЕННЯ
(РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
К.К. КУЛІ-ІВАНЧЕНКО «СОЦІАЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ»)¹**

Визнання та становлення в Україні місцевого самоврядування, глибокі соціально-економічні і політичні перетворення в суспільстві і формування на цій основі нової соціально-правової демократичної державності безпосередньо пов'язані не тільки з процесами децентралізації та деконцентрації публічної влади, а і, насамперед, принципово новими для нас підходами до прав людини, до вирішення як загальнодержавних, так і регіональних, а також місцевих проблем у даній сфері. У даному контексті соціально замовлення органів місцевого самоврядування є ефективною та багато у чому інноваційною формою соціального партнерства між суб'єктами громадянського суспільства з метою надання якісних, переважною мірою соціальних, послуг та реалізації певних соціальних прав окремих груп населення.

Актуальність даної роботи К.К. Кулі-Іванченко набуває особливого значення

в контексті соціально-економічної кризи, яку наразі переживає Україна. У цих умовах постає потреба в забезпеченні максимально ефективного та цільового використання обмежених бюджетних коштів, пошуку нових джерел фінансування нагальних потреб, із якою стикаються органи місцевого самоврядування. Одним із таких інструментів вирішення соціальних проблем, який не тільки дає можливість забезпечити економію бюджетних ресурсів, а й залучити додаткове фінансування на їх вирішення з інших джерел, є соціальне замовлення, яке передбачає залучення на конкурсних засадах до вирішення соціальних проблем інститутів громадянського суспільства.

Тому актуальність глибокого осмислення проблематики місцевого самоврядування з точки зору генезису, організації та функціонування його соціальних інститутів та функцій має не лише науково-методологічне і політико-ідеологічне, але й важливе соціально-практичне значення. Усвідомлення феномену соціальної ролі місцевого самоврядування в повному обсязі дає можливість знайти

¹ Кулі-Іванченко К.К. Соціальне замовлення органів місцевого самоврядування в Україні: конституційно-правове дослідження : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2018. 232 с.

адекватні напрями і форми розвитку демократії та соціальної державності на сучасному етапі. У цьому аспекті соціальне замовлення в загальному вигляді є ефективною та перевіреною муніципальною практикою зарубіжних демократичних країн, формою співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства для вирішення соціальних проблем населення.

У зв'язку із цим монографія Кулі-Іванченко Ксенії Костянтинівни на тему «Соціальне замовлення органів місцевого самоврядування в Україні: конституційно-правове дослідження» присвячена вельми актуальній як із точки зору муніципально-правової науки та теорії муніципалістики, так і практики муніципального будівництва та формування громадянського суспільства проблемі здійснення соціального замовлення органів місцевого самоврядування, яке передбачає широке залучення інститутів громадянського суспільства до вирішення соціальних проблем у територіальних громадах.

Авторка вдало побудувала структуру роботи, розглянувши спочатку генезис соціального замовлення в розділі I монографії. У розділі II авторка перейшла до аналізу сучасного стану конституційного законодавства про соціальне замовлення органів місцевого самоврядування, а також визначення перспектив його реформування. Логічним завершенням роботи стало представлення авторського бачення конституційно-правової характеристики договору на соціальне замовлення в розділі III.

У роботі з точки зору науки конституційного права представлено визначення соціального замовлення та договору на соціальне замовлення. Авторка обґрунтовано доводить зв'язок між соціальним замовленням та принципом субсидіарності, справедливо відзначаючи, що договір на соціальне замовлення слід розглядати в якості важливого засобу соціалізації діяльності органів місцевого самоврядування.

Водночас монографія К.К. Кулі-Іванченко містить окремі дискусійні положення, які можуть стати підґрунтям для виокремлення деяких побажань чи запитань.

Так, позитивно оцінюючи намагання К.К. Кулі-Іванченко розглянути питання щодо соціального замовлення органів

місцевого самоврядування в загальному контексті організації та функціонування соціальної держави, однією із цілей якого, на думку автора, є «поступове роздержавлення соціальної сфери», при цьому, як вказується в рукописі, «важливу роль у цьому відіграє соціальне замовлення, яке передбачає залучення інститутів громадянського суспільства до вирішення соціальних проблем», вважаємо, що авторська позиція була б більш концептуально обґрунтованою та переконливішою, якби в роботі були розглянуті функції соціальної держави з точки зору їх кореляції з функціями громадянського суспільства та функціями місцевого самоврядування, в тому числі й у контексті здійснення останнім соціального замовлення.

Зазначені зауваження та побажання є дискусійними, мають уточнюючий та рекомендаційний характер і в цілому не впливають на загальну високу позитивну оцінку монографії К.К. Кулі-Іванченко.

На підставі вищевикладеного можна зазначити, що монографія «Соціальне замовлення органів місцевого самоврядування в Україні: конституційно-правове дослідження» є завершеною самостійною науковою працею, в якій отримано нові теоретично обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують важливу наукову проблему у формі виробленої цілісної концепції конституційно-правового інституту соціального замовлення органів місцевого самоврядування в Україні, а також має практичне значення для правозастосовних органів щодо реалізації соціального замовлення.

Монографія К.К. Кулі-Іванченко «Соціальне замовлення органів місцевого самоврядування в Україні: конституційно-правове дослідження» є самостійною науковою працею. Вона сприяє розв'язанню важливого наукового та прикладного завдання, зокрема розробленню та подальшому вдосконаленню конституційно-правової регламентації соціального замовлення, в т. ч. на рівні актів органів місцевого самоврядування, щодо підготовки та проведення конкурсів із використанням механізму соціального замовлення.

Монографія буде корисна всім, хто цікавиться теорією правового регулювання організації та діяльності органів місцевого самоврядування та практикою муніципального будівництва.

70-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ Є. Л. СТРЕЛЬЦОВА

**У серпні цього року відсвяткував свій ювілей
Стрельцов Євген Львович,
доктор юридичних наук, доктор теології, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
повний кавалер ордена «За заслуги» ,
завідувач кафедри кримінального права НУ «Одеська юридична
академія», вчений секретар Південного регіонального центру
Національної академії правових наук України**

Професор Є.Л. Стрельцов – видатний український вчений, викладач, громадський діяч, добре відомий міжнародному та національному політико-правовому співтовариству. Його професійна і суспільна діяльність знаходить свою реалізацію в численних напрямках його діяльності.

Є.Л. Стрельцов закінчив юридичний факультет Одеського державного (зараз – національного) університету імені І.І. Мечникова, закінчив аспірантуру Харківського юридичного інституту і в 1981 року захистив кандидатську дисертацію; закінчив докторантуру Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого і в 1992 році захистив докторську дисертацію; закінчив докторантуру в богословській академії і в 2010 році захистив теологічну докторську дисертації із врученням Хреста доктора теології. У 1985 році Міністерством освіти і науки присвоєно наукове звання доцента, у 1995 році – професора. У 2010 році обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України.

Професор Є.Л. Стрельцов працював на посадах ст. викладача, доцента-професора, першого проректора юридичного інституту університету, зав. кафедрою кримінального права, процесу та криміналістики, з 1 січня 1998 року по червень 2013 року – проректора із навчальної роботи Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Із червня 2013 року по теперішній час працює вченим секретарем Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.

Із травня 2016 року по теперішній час – завідувач кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Напрямки його наукових досліджень – теорія і філософія права, воєнна безпека та військове право, міжнародне право та міжнародні відносини, теологія, міжнародне, зарубіжне, національне кримінальне право та кримінологія. Проф. Є.Л. Стрельцов – автор понад 350 наукових публікацій, у тому числі 21 індивідуальних і колективних монографій. Відповідальний редактор і співавтор понад 30 різних видань підручників та навчальних посібників, у тому числі 9 видань підручника із кримінального права України, який визнаний лауреатом Всеукраїнського конкурсу на краще юридичне видання; відповідальний редактор 8 видань наукового коментарю з кримінального права України, соредактор 3 видань науково-практичних коментарів до законодавства про корупцію та ін. Його книга «Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти» – лауреат 3-го Всеукраїнського конкурсу на краще юридичне видання. За останні п'ять років, за результатами рейтингового опитування, чотири рази був включений до кола авторів, що мають

кращі публікації в загальноукраїнських виданнях.

Під керівництвом проф. Є.Л. Стрельцова захищено 38 докторських та кандидатських дисертацій із міжнародного та кримінального права.

За значний особистий вклад у розвиток правової держави, вагомі досягнення в гуманітарній сфері, якісну діяльність із подальшого розвитку міжнародного авторитету України, сумлінну працю та високий професіоналізм проф. Є.Л. Стрельцов нагороджений трьома орденами «За заслуги» I (2014), II (2009), III (2006) ступенів (повний кавалер) та 8 державними медалями, зокрема: «25 років незалежності України» (20016), «20 років незалежності України» (2011), «Захисник Вітчизни» (1999) та ін. Заслужений діяч науки і техніки України (2002). Має Подяку Кабінету Міністрів України (2008). Відзначений двома нагрудними знаками Міністерства освіти і науки України: «Відмінник освіти України» (1997) та «А.С. Макаренко» (2005).

Проф. Є.Л. Стрельцов продуктивно працює в міжнародно-правовому напрямку. Є переможцем 3-х найбільш престижних зарубіжних наукових конкурсів: Фулбрайтівського (США) у 1998–1999 роках, Німецького фонду академічних обмінів (ДААД) у 2001 році, наукового товариства імені Макса Планка (Німеччина) у 2009, 2013, 2017 роках. Пройшов наукове стажування в Будапештському відкритому університеті в 1996 році. Постійно запрошується для читання лекцій в університети США, Канади, Німеччини. У 2016 році спеціально запрошувався до структур Ради Європи та Європейського Союзу для проведення взаємних консультацій із приводу роз'яснення положень українського законодавства, спрямованого на протидію фінансово-економічним правопорушенням. У 2018 році у складі авторського колективу в рамках проекту «Прозорість і доброчесність публічного сектору», який виконується Програмою розвитку ООН в Україні та фінансується Мініс-

терством закордонних справ Данії, видав науково-практичний коментар до антикорупційного законодавства. Ще одна з його книг знаходиться в бібліотеці Конгресу Сполучених Штатів Америки. До двох його книг передмови написали зарубіжні професори. Підготував до друку в Німеччині та Австрії два навчально-наукових видання. Має публікації в американських та німецьких наукових журналах.

Завдяки своєму високому науковому авторитету в міжнародному середовищі та науковій дипломатії, яку він постійно здійснює, проф. Є.Л. Стрельцов визнаний «Людиною року» Американським біографічним інститутом (2002), а у 2005 році Міжнародний біографічний центр у Кембріджі (Англія) включив його до кола 2000 видатних інтелектуалів 21 століття. Дійсний член (академік) Міжнародної педагогічної академії. У 2009 році був визнаний переможцем Міжнародного рейтингу досягнень і популярності та нагороджений орденом «За значні організаційно-наукові досягнення» 1 ступеню. У 2019 році отримав звання «Почесного професора» в зарубіжному європейському ВНЗ.

Проф. Є.Л. Стрельцов багато років плідно займається науковими дослідженнями за напрямком «Наукова-богословська діяльність». Вивчаючи на межі світського і богословського підходів проблеми співвідношення «гріха» і «злочину», «небесної відплати» і «земного покарання», він закінчив богословську докторантуру та став першим світським вченим, який за останні понад 100 років захистив докторську дисертацію в богословському закладі з отриманням Хреста доктора теології. Його дослідження визнано цікавим і в інших країнах. Так, богословський факультет Карлового університету (Прага, Чехія) видав його монографію «Релігійні традиції у світській державі» (2014), передмову до якої написав декан богословського факультету цього університету.

За розвиток та популяризацію богословської науки, проведення спільних

богословсько-правових досліджень має низку вагомих церковних нагород, зокрема: Орден «Нестора Літописця» 2 ступеню (жовтень 2011 р.); орден «Святителя Димитрія» (грудень 2013 р.), медаль «Святого Андрія Первозванного» (березень 2010 р.).

Проф. Є.Л. Стрельцов – президент духовно-просвітницької асоціації «Освіта без кордонів», віце-президент Української кримінологічної асоціації, член Координаційного бюро з кримінального права відділення кримінально-правових наук Національної академії правових наук України, член міжнародної асоціації кримінального права, член української асоціації кримінального права, член спілки журналістів України.

За активну організаційно-особисту діяльність, спрямовану на загальну правову соціалізацію населення, на розвиток Південного регіону та міста Одеси, кваліфіковану правову допомогу, формування сучасної правосвідомості та правове виховання має низку заохочень від органів місцевої державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, відомих громадських організацій: почесну відзнаку голови Одеської обласної державної адміністрації (2005), «Подяку» Одеського міського голови (2009). Визнаний Одеською місцевою радою «Одеситом року», переможцем у номінації «Інтелект Одеси» із врученням почесної відзнаки «Кришталева Перлина» (2003). У 2017 році Союзом Юристів України був визнаний «Видатним науковим діячем». Згідно з даними рейтингу популярності людей та подій Півдня України «Народне визнання» був визнаний «Юристом року» (2017).

Проф. Є.Л. Стрельцов є представником **наукової династії родини Стрельцових**, засновником якої

є доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного і адміністративного права університету імені І.І. Мечникова Лев Михайлович Стрельцов (1918–1979). Членами цієї династії також є: кандидат юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України Стрельцова Євдокія Джонівна, доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова і кандидат юридичних наук Стрельцов Лев Євгенович, науковий дослідник Макс Планк інституту в Німеччині.

Високий професійний рівень професора Стрельцова Є.Л. був належним чином відзначений керівництвом країни, в зв'язку із чим Указом Президента України від 7 серпня 2019 року, № 584/2019, він був включений у Комісію з питань правової реформи, яка діє при главі держави, в робочу групу з розвитку кримінального права.

За визначні успіхи в науково-педагогічній діяльності, підготовку висококваліфікованих фахівців, високий рівень наукової роботи та з нагоди ювілею професор Є.Л. Стрельцов отримав почесну відзнаку Одеського міського голови «За заслуги перед містом» (2019).

Керівництво Національного університету «Одеська юридична академія», професорсько-викладацькій склад, співробітники та студенти, редакційна колегія журналу «Юридичний вісник» щиро бажають професору Євгену Львовичу Стрельцову міцного здоров'я та подальшого здійснення ним високопрофесійної та громадської діяльності на благо нашої держави, суспільства та усіх громадян!

